

ALLA TIDERS SKARABORG

En antologi från Skaraborgs Akademi

ALLA TIDERS SKARABORG

En antologi från Skaraborgs Akademi

Karl-Erik Tysk (red.)

Boken är tryckt med bidrag från *Grevillis fond*

Skaraborgs Akademi
Sekreterare: Karl-Erik Tysk
karlerik.tysk@gmail.com

© Författarna och Skaraborgs Akademi
Omslagsbild: Residenset i Mariestad där Skaraborgs Akademi kom till
Tryckt av Nya Skaraborgs Tryckeri AB, Skövde 2023
ISBN 978-91-987318-2-8

INNEHÅLL

Förord	6
Lars Bäckström	
Lenny Clarhäll en berättare i bild	9
Carl Henrik Ohlsson	
Alla tiders störste jordägare i Skaraborg	23
Anja Praesto	
Drottning Helvigs hemligheter	39
Sören Holmberg	
Två fantastiska Olofsdöttrar	45
Barbro Lennéer Axelson	
Historien om ett medeltida stenhus	59
Jan Mårtenson	
Några ögonblick i den skaraborgska vinden	73
Bengt Knutsson	
Koranbränningarna	85
Bengt Knutsson	
Säpoagenten vid Lunds universitet	97
Per Bergström	
Ingen massaker i Skaraborg	119
Madelene Sandström	
Bruksgatan	127
Åsa Brandt	
Vem stal min barndoms västgötska	145
Karl-Erik Tysk	
Det alltid närvarande Ukraina	151
Karl-Erik Tysk	
Skaraborgs Akademi 25 år	165

FÖRORD

Skaraborgs Akademi fyller i år 25 år. Vår jubileumsskrift spänner över många sekler i Skaraborgs historia med för oss skaraborgare välkända internationella utblickar som genom sina författare får en tydlig koppling till det län vi är stolta över.

Bilden av den ursprunglige initiativtagaren, konstnären Lenny Clarhäll, tecknas av Lars Bäckström och kan ses som Akademiens tack till sin upphovsman.

En av giganterna i 1600-talets Sverige, politiskt och kulturellt, greven Magnus Gabriel De la Gardie, ägde stora egendomar också i vår landsdel. Om honom som jordägare skriver Carl Henrik Ohlsson.

Redan under tidig medeltid var de svenska kontakterna österut livaktiga. En av Olof Skötkonungs döttrar, Ingegerd, blev storfurstinna i Kiev och kanske även helgon. Henne och hennes syster porträtterar Sören Holmberg.

Anja Praesto stannar inför Magnus Ladulås gemål, Helvig. Hon, Sveriges första krönte drottning, var minst femton år yngre än sin make men överlevde honom med trettiofyra år. Tala om starka kvinnor!

Av Sveriges kanske bäst bevarade vardagshus från medeltiden, Borgatorp, som ligger på sluttningen av Plantaberget, ger oss Barbro Lennér Axelson en livfull

bild. Hon har som ägare sedan 2003 varsamt renoverat denna unika byggnad.

Den fantastiska historien om hur familjen Fleetwood från Lancashire hamnade i Sverige ger oss Per Bergström del av i en fascinerande artikel.

Skaraborgs yngsta stad står i fokus för två tidaholmsbors artiklar. Madelene Sandström berättar initierat och ingående om dess tillkomst och utveckling. Mårtenson stannar vid några händelser i staden som etsat sig fast i hans minne. Efter det att man har läst om dem kommer man själv inte över den tragik som författaren så medryckande levandegör.

Ett i högsta grad lika aktuellt som kontroversiellt ämne, koranbränningarna, är föremål för betraktelse av en eminent kännare av den muslimska världen, Bengt Knutsson. Det är en svår problematik i valet mellan yttrandefrihet och respekt för det heliga. Knutsson bidrar också med en skildring av Säpoagenten i Lund.

Åsa Brandt berättar hur hon anpassade sin barndoms västgötska till mera mondäna tungomål men ändå behållit förmågan att uttrycka sig på ädel lurstadialekt och blixtsnabbt övergå till tungrots-r, någonting som flera av oss skaraborgare väl känner.

Redaktören anknyter till Sören Holmbergs artikel och ser på situationen i dagens Ukraina som trasas sönder av kriget. I det sista avsnittet i boken berättar han sedan om Akademiens historia.

För upplysningar om författarna och om Skaraborgs Akademi och dess verksamhet kan Du besöka vår hemsida, *skaraborgsakademi.se*.

Redaktören

LARS BÄCKSTRÖM

LENNY CLARHÄLL
EN BERÄTTARE I BILD

Skarborgsakademin firar 2023 sitt tjugofemårsjubileum. Vi har några pionjärer att tacka för akademins tillkomst. En viktig person var förre landshövdingen Birger Bäckström. Han var Skarborgs siste landshövding. Trots att han inte var född i Skarborg kom han att älska bygden. Det blev därför naturligt att han kom att lägga en viktig grund för att bygga upp akademien.

Jag själv följde i Birgers spår, så att även landshövdingen med samma namn, Bäckström, fast Lars istället för Birger, svarade ja till att verka för Skarborg inom dess akademi.

Akademin har gjort stora insatser för att bevara Skarborgs traditioner och identitet. Skarborgsakademin har också bidragit till att traditioner utvecklats som kan spela en positiv roll för Skarborgs framtid.

Begreppet akademien går tillbaka på Platon. Han grundade en skola på en plats som kallades Academia. Det var en trädgård, en olivlund omgiven av en mur. Ett annat

klassiskt ord är kultur. Det ordet betyder egentligen, odling.

Akademi, trädgård, odling, kultur. Det är ord som ligger nära varandra. Och Skaraborg är mulens och klövens land, något av Sveriges Toscana. En bygd för odling både vad gäller växter och djur och det vi idag kallar kultur.

Och Sveriges historia är i grunden en berättelse om jordbrukare och ordbbrukare. Från fria bönder, Västgötalagen och alla Götars ting till dagens Skaraborg med framtidssatsningar kring IT och klimatanpassad industri.

Ett av akademins instrument är att den varje år utser en "Hedersskaraborgare. Det ska vara en person från Skaraborg som på ett särskilt vis utmärkt sig. De utsedda spanner över skilda fält från forskning, industri, litteratur och artisteri.

Men det bästa beviset och tecknet för allt mänskligt i världen och i Skaraborg är kulturen. När andra världskriget bröt ut ville vissa i Storbritannien dra ned på anslagen till kulturen för att kunna satsa mer på försvaret. Churchill sägs ha svarat: Om vi drar ner på kulturen, vad har vi då att försvara.

Kultur är omistligt för oss människor. Strejkande textilarbeterskor 1912 lär ha skrivit på sina banderoller: Ge oss bröd, så vi kan leva och rosor som gör livet värt att leva. Och rosor var deras bild för just behovet, att ha kultur i sina liv.

För min del ser jag därför de pristagare som i vid mening berör den Skaraborgska kulturen som särskilt viktiga. För den goda kulturen är vad som består i och över tiden.

År 2017 utsågs konstnären Lenny Clarhäll till årets pristagare. Många både i Skaraborg och Sverige känner

Clarhälls arbete som konstnär. Men jag menar att än fler borde bekanta sig med hans i mitt tycke unika konstnärskap.

Jag tyckte att det var ett bra beslut att utse Clarhäll till prismottagare. Jag hade då redan haft förmånen att möta Clarhälls konst i flera sammanhang. Detta både i hans nationella konstinsatser och som något av Skaraborgs egen berättare i bild. Clarhäll är en genuin konstnär med blick för färg, form och material. Det vi en gång kanske kallade en kreativ skönande, men också en person som valt konsten som sitt yrke och i det yrket är han väl förfaren.

Clarhälls mest kända verk är sannolikt hans "Minnesmärket Ådalen 1931". Hans konst är också väl representerad i Skaraborg. Det gäller till exempel "Det skrivna och det tryckta ordet" i länsbiblioteket i Skara. Han har dessutom skapat ett verk över Skaraborgsdiktaren, Gunnar Wennerberg, som var från Mariestad, men vars staty finns i Skara. Kulturhuset i Skövde visade också redan 2010 en stor utställning över Clarhälls verk.

Nere i Göteborg kan man dessutom se hans verk "Snäckan och Venus hemlighet" utanför Göteborgsoperan. Och borta i Stockholm på Historiska museet finns verket "Livshjulet"

Jag uppskattade därför verkligen att akademien kunde enas att utse Clarhäll till hedersskaraborgare 2017. För att travestera titeln på denna årsbok. Jag tyckte det var alla tiders.

Än bättre var att jag även haft förmånen att träffa honom personligen. Anledningen till det var att det som landshövding ingick att vara ordförande i Grevillis fond i Mariestad.

Fonden skulle fira sitt hundraårsjubileum och vi i styrelsen ville uppmärksamma detta med en särskild satsning. Fonden hade skapats genom testamente från Gustav Grevilli. Han var disponent vid Katrinefors bruk i Mariestad, från 1882.

Under Grevillis ledning växte bruket och utvecklades med massproduktion. En av produkterna från bruket var Unicaboxen från 1898. Den box som följde många svenska industriarbetare som matlåda till arbetet.

Gustav Grevilli och hans maka skrev 2012 ett testamente som stadgade att deras kvarlåtenskap skulle gå till en fond, till gagn för brukets anställda, Mariestads kommun och Skaraborg i nu nämnd ordning. Grevilli gick bort 1913.

Enligt testamentet skulle fonden förvaltas så att inga utdelningar fick ske förrän den växt till 2 miljoner kronor. Det inträffade 1941 och fonden lät då bygga ett hem för äldre på obestånd i Mariestad. Sedan dess har fonden fortsatt att växa till många hundra miljoner och delat ut stora belopp till idrott, kultur och föreningsliv i Skaraborg.

Det skall med tacksamhet noteras att Skaraborgsakademien är en av dem som ofta mottagit stöd från Grevillis fond. Det gäller inte minst för att bekosta utgivandet av dess/denna årsskrift.

Det fanns därför mer än goda skäl att lyfta fram Grevillis framsynta testamente och fondens insatser, liksom Katrinefors betydelse i svensk industrihistoria och samtid.

Förberedelsearbetet för firandet började 2011 och ledde fram till ett fint firande 2013. I arrangemanget

ingick ett vetenskapligt seminarium om brukets och svensk industrihistoria.

Toppen på det hela var dock invigningen av det konstverk, den skulptur som Lenny Clarhäll på fondens uppdrag börjat skissa redan 2011. När jag första gången fick se hans utkast blev jag mer än intresserad. Han beskrev ett förslag enligt följande:

En stor cirkel i Cortenstål, som skulle omsluta minnesmärket och det som kännetecknat bruket och dess tekniska förutsättningar. Till detta en yttre figur i brons, som i schematisk form beskrev Tidans lopp från sjön Östen till Väneren, med brukets läge och Tidans broar. Vid Tidans utlopp en bild av en Vänerskuta. Till detta ett porträtt av Grevilli i brons och en bild av en Unicabox även den i brons.

Det var tydligt att Clarhäll både kunde gestalta och berättat i form. Det var precis det stiftelsens styrelse önskade och vi sade ja.

Verket kunde sedan invigas fredagen den 30 augusti 2013. Det var festligt med blåsorkester och jag hade äran att hålla festtal som fondens ordförande. Vi fick trotsa vädret som bjöd på ett regn, men när väl vi kunde dra av täckelsen från verket blev vi alla glada. Det var ett verk som både var vackert, berättade en historia och var väderbeständigt. Helt enkelt alla tiders konstverk.

Detta var en av grunderna, till att jag tyckte det var bra att akademien, 2017 utsåg Clarhäll till årets hedersskaraborgare. Jag önskade dock att vi i Skaraborg skulle kunna lyfta fram Clarhälls konstnärliga gärning även efter hans år som hedersskaraborgare.

Det var därför en glädje för mig som ordförande för stiftelsen Läckö Slott att kunna medverka till att stiftelsen

fattade beslut att till sommaren 2023 arrangera en samlingsutställning med Clarhälls verk.

Jag är övertygad att alla som haft förmånen att se denna utställning var glada över att få en sådan samlad bild av Clarhälls verk. För dem som inte hann eller kunde ska jag försöka berätta hur jag upplevde utställningen. Mina ord är just mina och alla som tar del av konst har sin egen upplevelse. Jag tror inte att det finns två människor som uppfattar konst på precis samma vis. Jag tror att det är det som är en av tankarna med i vart fall god konst.

Titeln på utställningen var, "Det grönskar svart-vitt." De orden förbryllade mig och under mina besök förstod jag aldrig helt vad Clarhäll menade, men det fångade min fantasi.

Jag gick till utställningen med mina bilder av Clarhälls arbete. Det var självklart verket till Grevillis hundraårsjubileum, men också verket Ådalen 21 och Snäckan vid Göteborgs Operahus.

Verket över Ådalshändelserna 1931 är sannolikt Clarhälls mest kända verk. Händelserna var att en demonstration mot strejkbrytare ledde till att militär gav eld och fem människor miste livet.

Jag har sett verket på plats. I det lilla samhället, nära hamnen där strejkbrytarnas fartyg låg. När man är där går det att leva sig in i den spända stämning som måste ha rått.

Det hade funnits många sätt att skildra denna tragik, detta övergrepp. Clarhäll valde att inte peka, vare sig på förövare eller offren. Clarhäll sätter in det hela i ett större sammanhang.

Han väljer att skildra det hela som en del i en pågående strid mellan en växande arbetarrörelse och en stat, en

makt som inte vet eller förmår förstå hur den ska hantera det som kommer att ske.

Arbetarrörelsen skildras genom en person som använder sin fana kanske för att freda sig eller hota makten. Makten ges bilden av ett redskap, en häst, som stegrar sig, i anfall eller i rädsla för fanan. Var är ryttaren? Har han redan fallit från sin höga häst? Bilden är som ett fruset ögonblick, fyllt av rörelse, i en tid av stor dramatik.

Det är min tolkning. Det betyder inte att den tolkningen är den rätta. Det är dock en möjlig tolkning, som mitt i tragiken väcker hopp. Det var kanske sådana tolkningar som gjort att detta verk rönt sådan stor uppskattning.

Ett annat verk jag sett på plats och det mycket ofta är Clarhälls storslagna "Snäckan". Verket finns utanför Göteborgsoperan. Det är ett storslaget verk och det i alla avseenden.

Det står på kajkanten alldeles utanför Operahuset. Den byggnaden ger bilden av ett jättelikt skepp, på väg till eller från Göteborgs hamn, Sveriges port mot världen och haven. Man kan ana skeppets möte med vågorna och operahusets möte med musikens vågor.

Och där står Clarhälls verk, Snäckan, en båge, en bölja, i Cortenenstål, en båge både mjuk och stark. Den snäckan och böljan i rostfärgat stål, som den plåt som de skrov som byggdes på varven i Göteborg. Skepp med skrov som ibland också blev hem för snäckor. Och Clarhälls snäcka är stor till formatet, en båge lika storslagen som operamusiken i huset.

Så ser och upplever jag det verket. Det är också just min tolkning. Det finns självklart helt andra. Det går även

att uppskatta "Snäckan" för dess själva form. Jag tycker om att se verket på mitt sätt.

Det var med dessa tre verk, Grevillis 100 år, Ådalen 31 och Snäckan i Göteborg, i sinnet jag gick för att möta Clarhälls utställning på Läckö.

Redan på slottets borggård fanns några av de verk i stål och plåt som Clarhäll kallar Malanger. Det är stora, höga, resta figurer och former av plåt, som för mig för tankar både till förvuxna gamla kyrktuppar, vindflöjlar, pumpar på oljefält, totempålar från delstaten Washington eller skulpturer utanför moderna museet i Stockholm.

Det var inte mina favoriter men visst kittlade de fantasin. Desto större blev min glädje när jag gått in i slottet, uppför trapporna och i sal efter sal fått möta en så mångfacetterad konstnärsgärning.

Jag ska inte försöka ge en fullständig beskrivning av alla verken. Det är för mig och sannolikt för de flesta andra en omöjlig uppgift.

Den Clarhäll som presenterade sig på denna utställning presenterade sig i så många olika material, trä, färg, duk, metall, lera, för att nämna några. Och i många olika tekniska utföranden. Ett var gemensamt; det fanns mycket känsla i verken och de berättade mycket.

Det var verk där man väl kände Clarhälls uppväxt i Skaraborgsbygden. Där fanns barndomsbilderna och berättelserna från slutningarna av Billingen, som "Huldran på Klyftamoen" Där fanns även många verk som visade att Lenny Clarhäll tagit in impulser från hela världen och från många andra konstnärer.

Bilder och målningar som inte hade något tydligt motiv, som inte försökte avbilda något faktiskt, men som skapade stämningar, där form och bild smälte samman

till just en bild för anden. Jag kom att tänka på den berömda målaren Rhotko verksam i USA.

Clarhäll hade även tagit fram några bilder "porträtt-skulpturer" av berömda konstnärer, som just Rhotko, Picasso, Munch. De verken var inte föreställande i traditionell mening, men de gav en god "bild" av konstnärernas gärning.

De verk som gjorde störst intryck på mig var de som visade Clarhälls förmåga att använda och skapa med och i trä. I entrén möts man av en vallpojke i trä. En av alla dessa gossar som var till hjälp på gårdarna i Vadsbo och som växte upp till bygdens bönder.

Hans stora verk "Folkbildaren" skildrar en av folkhemmets pionjärer som på cykel for runt och spred bildning, kanske från ett ABF bibliotek på Skaraslätten. Verket är skapat i trä och är mycket väl utfört, med smala ribbor som skapar fart, framåtfärd, vedermödor och humor i form av en jagande hund. Man minns orden om Lotta Svärd, "något tålte hon skrattas åt, men mera att hedras ändå".

Det tidiga verket, "Potatislandet", en hatt och ett åder i vila, skapat i trä, jämte en bild utförd i kol på duk, man känner både slitet och den jord som ska ge föda åt bygden. Bilden "Vinterlandskap" skapad av bräder, bark, gräs och aska. De olika sammanfogade brädorna, skrovliga och kantiga, skapar en perfekt illusion av ett lerigt, snöigt, fält, i kanten av Billingen. Man riktigt känner den sugande jorden och täcket av den mjuka snön.

Och den mjuka bilden av ett kattdjur på en gren, vilande på grenar under en tavla med skogsmark och ett

stort träd som en altartavla. Och det är just vad vi får uppleva i "Pietà", ett stort kattdjur, vilande över benen på en Maria- eller Kristusgestalt.

Störst intryck på mig gjorde dock ett av de tre verken från utställningen, spelmän. Det var en skulptur föreställande spelmannen Pekkös Gustav från Bingsjö i Rättvik. Då jag har släktband med Rättvik och besökt bygden har jag även träffat Pekkös Gustav i levande livet.

Att få se detta verk var som att få möta honom igen. Hans lite beniga gestalt, stämde väl med träets själ och fiolen av trä som vilade mot hans ben. Och trots att Pekkös satt i stugan förnam man ett vinddrag från skogen och markerna, som liksom fick västen på Rättviksdräkten att fladdra till. Och under Pekkös stol låg trasmattan, vävd av trä och brädor. Det är en konst att kunna väva med brädor. Det är nog endast Lenny Clarhäll som kan den konsten.

Detta var några nedslag och försök att i ord beskriva min upplevelse av denna utställning och några av Lenny Clarhälls verk.

Ett annat och kanske bättre sätt kan vara att låta Clarhäll själv berätta. Vid invigningen höll Lenny Clarhäll ett tal, en betraktelse över sitt arbete. Jag tycker de orden är viktiga för att förstå och jag återger talet i det följande:

"Min generation minns Läsebok för Folkskolan. Den hade ett budskap, vi skolbarn skulle lära oss älska vårt Fosterland. Denna strävöan varade till år 1951, då boken och dess budskap försvann ut i glömskan. Redan på bokens pärm stod det skrivet: Lyssna till den granens susning, vid vars rot ditt bo är fästat.

I min barndom stod inte den granen så långt härifrån. Nu var inte granen det vanligaste trädet där jag bodde. Där fanns

andra träd vars susning var lika värda att lyssna till. Mitt landskap var Billingens västra sluttning, ett öppet, betat ängslandskap med lövträd. Körsbärsträd i blom som senare gav rikligt med söta bär.

Sjön Lången speglade den mörka och mytiska Klyftamon. En natur för lek och äventyr. Där var mitt bo fäst de första åren av mitt liv. Det låter högtidligt, men så var det när jag ser tillbaka och betraktar det med ett vänskapligt sinne.

Nog bär man med sig minnesbilder och intryck från tidiga år. Inget jag medvetet söker, men dom finns där. I min verkförteckning finns verk som bär tydliga tecken från denna trakt.

Ett motiv är de mytiska väsen som man var övertygad om fanns där på Klyftamon. Huldror och älvor stod lockande när dimmorna lättade över myrarna. Dessa sagoväsen har jag gestaltat i olika skepnader, nu senast en Huldra gjuten i marmor, placerad på offentlig plats i Skövde. Ägs av Rapp Fastigheter. En tidig version av detta verk finns med här på utställningen.

*Sveriges Radio äger skulpturen Folkbildaren, ett porträtt på en säregen person som fanns här i min barndom. Motivet skogen återkommer i skulpturgruppen Skogen i Södertälje stads-
hus. En detalj finns med på utställningen. En getarpojke med spillopipa*

Senare i livet skulle jag höra suset från andra, mer exotiska träd, Cypresserna på Capri, Pinjerna efter Appeninernas sluttningar. Lika levande intryck har jag från björk och al efter Ångermanälvens och Ådalens dalgångar.

Ivar Lo Johansson skrev boken Under de gröna ekarna i Sörmland. Nu sedan ett 40-tal år är det dessa träd jag bor i närheten av. I mitt sörmländska herrgårdslandskap står de allvarligt, tungt vilande i landskapet. Där lever och verkar jag nu.

Staffan Cullberg skriver i katalogen som medföljer utställningen: "Musikens puls ger näring åt hans konstnärskap"

År 1986 gjorde jag en omfattande utställning kallad Tre Spelmän. Premiär på Dalarnas museum i Falun. Två av dessa spelmän finns med i utställningen; Spelmannen Päckos Gustav från Bingsjö by i Rättviks Finnmark och jazzsaxofonisten Christer Boustedt.

Den tredje spelmannen som var tonsättaren Ingvar Lidholm är inte med, men väl hans musik. Vi ska snart få höra ett litet stycke av Ingvar han har kallat Pastoral i Skogen. Ett stycke musik han skrev och tillägnade mig på min 50-årsdag.

Det grönskar svartovitt, har jag kallat utställningen. Det låter kryptiskt. Det har en poetisk underton. En nära vän, författaren Catharina Gripenberg tillåter mig att citera ur sin senaste bok.

En av mina viktigaste, större målningar har även den, denna titel. När jag sedan såg slottet i sin svartvita skepnad, blev namnet givet. Slottet ska grönska i varje fall i de salar där min utställning visas.

Det ska bli ett nöje att få visa utställningen. Ett synnerligen generöst mottagande och gott samarbete med medarbetarna här på slottet har bidragit till att jag kan säga detta Ett särskilt tack till utställningskompisarna Jan-Erik och Lars som med oändligt tålamod med mina önskemål, har bidragit till detta. Även stort tack till Jan Gustafson, projektledare, och Nicolas Krizan, grafisk formgivare.

Strax ska ni få höra ett litet stycke musik, Pastoral i Skogen. Skrivet av tonsättaren, vännen och tredje spelmannen, Ingvar Lidholm.

Ingvar Lidholm levde mellan åren 1921–2017 Professor i komposition vid Den Kungliga Musikhögskolan. Mest känd

som kompositör av körverk. 1990 hade hans opera Ett Drömspel, efter August Strindbergs drama, premiär på Kungliga Operan i Stockholm. Senare spelad på en rad stora Operahus. Kanske vi får höra den operan här på Läckö nästa sommar?

Jag gjorde hans porträtt som nu finns på Statens Porträttgalleri på Gripsholm. Varsågod! Pastoral i Skogen som framförs av Magnus Johansson och Marcos Ubeda.”

Detta var Lenny Clarhälls ord vid invigningen av hans utställning på Läckö sommaren 2023. Efter de orden finns inte mycket att lägga till. Det enda som passar är nog att konstatera att Lenny Clarhäll är alla tiders konstnär, både i Skaraborg och världen, i bild, form och ord.

CARL HENRIK OHLSSON

ALLA TIDERS STÖRSTE JORDÄGARE

I

SKARABORG

Skaraborg har ju bland annat begåvats med "tiondet enligt bibeln" avseende de gröna näringarna i Sverige. Här står bokstavligen Sveriges ladugård. Dagens jord- och skogsbruk är i allt väsentligt uppbyggt på familj jordbruk, även om storleksrationaliseringar lett till flera större jordägare samt även flera gemensamma driftsbolag, för att uppnå hållbar lönsamhet.

Ser man på jordägandet i ett större historiskt perspektiv framstår Magnus Gabriel De La Gardie som alla tiders största jordägare i Skaraborg, och hans avtryck finns att skåda på flera av nutidens gods och herresäten än i dag.

Bakgrund

Eftersom jag är aktiv i Läckö Vänners styrelse och grevens 400-åriga födelsedag firades i höstas 2022, kommer denna artikel att handla om Magnus Gabriel De La Gardies stora makt och ägande i Skaraborg under sin levnadstid. För

den som vill fördjupa sig ytterligare hänvisar jag till källförteckningen i slutet av kapitlet. Framför allt rekommenderas en utmärkt avhandling vid Uppsala Universitet 1975 av Margareta Revera med titeln " Gods och gård 1650-1680" som blivit främsta källa och inspiration till detta kapitel i årets antologi från Skaraborgs Akademi, med titeln "Alla tiders Skaraborg".

Godsbildningen under fader Jacobs tid

Med godsbildning menas hur ett gods byggs upp, ofta över lång tid, till exempel en mansålder. Jacob De La Gardie som var Magnus far hade byggt upp innehavet i Läckö grevskap under sin levnadstid efter att ha fått detta "såsom ett rätt grevskap" 1615 i donation. Denna donation var otydlig och pekade förutom namngivna gårdar även ut hela socknar och kyrkor som skulle ingå i det donerade grevskapet.

Läckö grevskap bestod således av Läckö Slott och gård med tillhörande ekonomibyggnader, Kållands och Åse häraders gäll, samt Källby och Husaby gäll i Kinne härad. (Gäll = Pastorat). Inom detta grevskap uppbar greven tiondet i skatt från alla skatte- och kronohemman, men inte från de frälsehemman som fanns. Frälse = gårdsägare fri från beskattning. All areal räknades dock in som underlag för grevskapet inom territoriet. Därför är det svårt att forska fram den exakta arealomfattningen. Därmed finns heller ingen absolut sanning om hur många mantal som grevskapet omfattade. Mantal var en kameral taxeringsenhet som angav bärkraften på ett hemman, där frälsegårdarna hade ett mantal, det vill säga att en bonde kunde leva på detta. Ett annat sätt är att mantalets beståndsdelar

består av arealstorleken och avkastningsförmågan i tunnors säd, det vill säga tunnland, på denna jord. Detta tillämpades ända tills kommunalskatten infördes i början av 1900-talet. Grevnen tilldelades även häradshövdingrätten, vid de ting som hölls i grevskapet, så makten var stor även juridiskt.

Man kan dock inte påstå att Jacob de la Gardie var en hängiven jordbrukare. Han arrenderade ut grevskapet 1634 till köpmän eller andra handelsmän. Fadern Jacob var mera fältherre än feodalfurste, med starka drag av affärsmannaskap.

Grevskapet ärvs av sonen Magnus Gabriel

Vid Jacob De La Gardies död 1652 ärvde äldste sonen Magnus Gabriel Läckö Grevskap. Fadern hade då regerat över grevskapet under åren 1615–1652. Den arvtagande sonen stärkte detta grevskaps betydelse och lade mycket kraft på att grevskapet i Skaraborg skulle växa, trots att han, som närstående till kungen, även erhöll andra landsförläningar runt om i Sverige. För att förstå den unge grevens strategier måste man skilja på gammalt och nytt frälse. Båda kategoriernas jord innehades på frälsevillkor, det vill säga nyttjanderätten och möjligheterna till beskattning från bönderna var i stort sett samma. Bokföringsmässigt redovisades dock gammalt frälse som frälsehemman medan nya frälsegårdar redovisades som avsöndrade skatte- och kronohemman, där hela häradet eller pastorat avsöndrades. Genom detta behöll kronan kontroll över det nya frälset avseende avsöndringsvillkoren, som var allodiala eller feodala. Allodialgods innehades av adeln med så gott som oinskränkt äganderätt. Feodala gods var behäftade med inskränkningar i arvs- och

förfoganderätt med besittningsskydd. 1655 års riksdagsbeslut innebar att allodialrättigheterna som givits till adeln 1632 upphävdes och alla godsens blev feodala. Detta innebar att Läckö grevskap gick i arv i sin helhet till äldste sonen och fick ej delas, pantas eller säljas. Magnus blev personligen engagerad i uppbyggnaden av sina gods och grevskapet. Därmed var han mer byggherre och feodalfurste än sin fader. Hans skattekraft stärktes och ökades från samtliga hemmanskategorier. Dessutom fick han kungshästar uppfödda och inkörda från alla hemmanskategorier. I samband med arvet fick han lagmansränta från sitt grevskap. Detta utökades med att han även blev lagman över såväl Västergötland som Dal 1652. Från och med 1655 fick han även behålla den halva ränta som han hade uppbördsrätt av Kungen att ta in från alla hemman avseende löns avräkning. Därmed skärptes inom alla områden skatten från hemmanen till greven, vars makt och jordägarskap ökade väsentligt.

Magnus Gabriels egen godsbildning

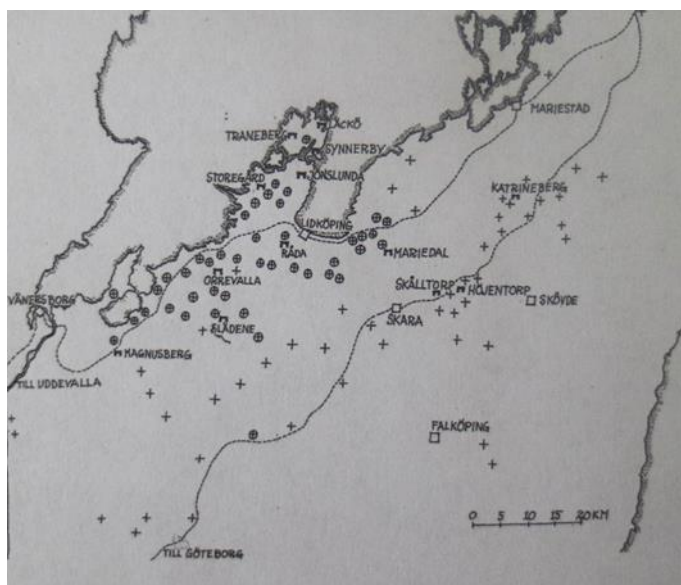
Efter mönster av arvet från fadern och avsöndringen av grevskapet förvärvade han hela socknar, härader och gäll genom territoriell avsöndring. Härene och Sävare gäll i Kinne respektive Skånings härader är goda exempel på detta. Läckö grevskap omfattade till slut hela Kållands-Kinnefjärdings- och Åse härader! Dessutom gjorde han fristående godsbildning vid Höjentorp i Valle härad till sin maka Maria Eufrosyne. Här lyckades även Magnus Gabriel inkorporera alla frälsegårdar i godsbildningen. Dessutom bildades Vederlagsgodsen. Avsikten var att ryttarna mot vederlag i andra hemman skulle kunna lyftas från sina hemman i Höjentorps närhet.

Under sina första tjugo år ökade hans domäner väsentligt. Inte minst hade han fokus på fyra än idag stora och betydelsefulla frälsegods i Skaraborg, som låg strategiskt längs Vänerens strand. Han lyckades genom köp och byten tillföra grevskapet Storegårdsgodset i Rackeby, Tranebergsgodset på Kållandsö, Söderbo-Mariedalsgodset i Lundsbrunn samt Håbergsgodset utanför Grästorp. Huvudmotivet att förvärva Storebergsgodset och Traneberg var hans dröm att bli ensam jordägare på hela Kållandsö, där Läckö är beläget. Dessutom gav dessa säterier en god skattekraft, då de räknades som gamla frälsegårdar, som kunde beskattas med tiondet. Därför prioriterade greven i början av sin karriär förvärv av gamla frälsegårdar i grevskapet. Ju äldre han blev övergick han till byteshandel av andra herresäten för att komma över frälsegårdarna. Helst dem som han ägde utanför Skaraborg, om det blev tvunget även i norra Skaraborgs Vadsbo härad.

Priset på gårdarna uttrycktes i riksdaler och var som exempel för ovanstående säteribildningar 10 000 riksdaler för Storegårdsgodset, 22 000 för Tranebergsgodset plus morgongåverätten 2 000 riksdaler, 20 000 för Söderbogodset och 13 224 för Håbergsgodset. Detta var dock inte hela sanningen. Gårdarna värderades dessutom avkastningsmässigt per år i "antal lispund smörränta" samt "antal tunnor kvarnränta". Ett riktpreis på 1650-talet var att per lispund smörränta betala 100 riksdaler.

Västgötagodsen var väl samlade i ett pärlband längs Vänerstranden mellan Hunneberg och Kinnekulle. Tyngdpunkten låg kring Läckö, som var kronjuvelen i grevskapet. Höjentorp bildade centrum i en annan grupp av Västgötagodse. Här var Magnus andra favoritplats i Skaraborg, till vilken han gärna åkte och bodde under de

stora renoveringsperioderna på Läckö Slott. Säterierna låg grupperade från Alingsås till Vänern, där Katrineberg (Botorp) blev norra stödjepunkten. Godsens under Mariedal hade mindre omfång och blev en brygga mellan grevskapet och Höjentorpsgodsen. Innehaven förändrades över tid och hade en mer lokal sammansättning 1680 än 1650. Grevskapet ökades med alla gamla frälsegårdar och säteribildningar i Skaraborg som greven förvärvade. På motsvarande sätt byttes med förkärlek de andra stora godsens i övriga Sverige bort mot att mer eller mindre äga halva Skaraborg direkt eller indirekt! Totala innehavet av gårdar, gods och säterier var över tusen stycken!

Läckö grevskap uppgick år 1654 till 584 ¼ mantal.

Nettobehållningen 1680 av gammalt frälse var 110 mantal. Detta hade åstadkommits genom köp av 120 mantal och försäljning och byten av 10 mantal. Huvudparten av

de erhållna frälsehemmanen låg i Läckö grevskap, det vill säga nittio mantal. Totalt för Västgötagodsen uppgick arealerna till 584 ¼ mantal 1654 och höll sig konstant under Magnus tid. Västgötagodsen sysselsatte 1675 imponerande 446 personer. Totalt hade greven strax över 1 000 anställda inom sina domäner såväl i Sverige som utomlands. Magnus Gabriel var en aktiv markägare, som genom att skriva brev till sina tillsyningsmän och att ständigt resa runt, hade bra kontroll och styrning över sin omfattande verksamhet. Av dessa arbetade 176 personer på Läckös stat, varav 40 utgjorde det lokala rättsväsendet, nämndemännen. Chef över alla anställda var hauptmannen, som ansvarade inför greven för slottets drift. Läckö var även militärt bemannat av ett trettiotal soldater och ryttare samt musikaliska trumpetare, trumslagare och pukslagare. De övriga västgötagårdarna fungerade i princip som självständiga enheter med gårdsfogde i spetsen. En viss specialisering hade genomförts och godsen stödde varandra under de byggnadskampanjer som genomfördes på respektive gods. Även om det var självushållning gick merparten av skördarna till hamnarna i Göteborg och Stockholm, där greven ägde varv och skeppsbåtar för export. En stor del av kreatursförsäljningen hamnade i vår huvudstad. Det var även här som greven hade sitt högkvarter med en hovstat på cirka 130 personer! På hemvägen köptes i första hand salt och järn i retur. Förutom bra hamnläge på godsen, låg även dessa strategiskt intill dåtidens utbyggda vägnät. Denna infrastruktur blev, för Västgötagodsen, en stor konkurrensfördel som endast stoppades av snöoväder och tjällossning!

Fasta tillgångar i Skaraborg

Grevskapen som institution i Sverige vid denna tid kan väcka förvåning. De tillkom och utökades i en stat som i övrigt strävade efter administrativ centralisering och entydighet. Landshövdingen i Skaraborgs län Tord Ulvsson Bonde hade det inte lätt med grevskapet Läckö, då dess ägare greven Magnus Gabriel De La Gardie, samtidigt var rikets kansler! Han ursäktade sig på följande sätt, när han lokalt skulle bevaka rikets rätt visavi grevskapet: "Om jag nu härmed haver gjort Eders Höggrevlige Excellens emot, vill jag uti djupaste ödmjukhet avbedja, eftersom jag det icke bättre förstått haver".

Läckö grevskap omfattade således tre häradar, Åse, Kålland och det nybildade Kinne fjärding, en utbrytning ur Kinne härad. Sammanlagt ingick det fyrtiofyra kyrksocknar i dessa tre häraders grevskap. Samtidigt har antalet säterier i Läckögrevens ägo ökat från fyra till arton, varav sju av dessa nyanlagts av honom själv.

Inom grevskapet hade Magnus förutom gods och gårdar även följande imponerande fasta tillgångar:

- Kyrkobyggnader där greven planerade, renoverade och byggde kyrkobyggnader. Bland annat restaurering av Varnhems klosterkyrka och Läckö slottskyrka, ombyggnad av Otterstad kyrka., inredning av Eggby kyrka vid Höjentorp, ombyggnad av Lidköpings kyrka. Ombyggnad av Mellby kyrka, bygge av Höjentorps, Mariedals samt Tranebergs kapeller.
- Hospital uppfördes och drevs på Läckö, i Synnerby, Varnhem och Flo socknar.
- Barnhus uppfördes och drevs i Lidköping och Synnerby.
- Skolor uppfördes och drevs på Läckö, i Varnhem och Lidköping.

Greven var även drivande bakom och anlade sin stad Lidköping vid Lidans mynning till Vänern. Denna handling är dock värd ett eget kapitel!

Fasta tillgångar i Sverige och världen

I Sverige finns följande gods och herresäten som drevs av Magnus Gabriel De La Gardie:

- Ekholmen och övriga Upplandsgods i Trögs härad i Veckholms socken, som omfattade 114 mantal.
- Venngarn utanför Sigtuna som omfattade 47 mantal.
- Dessutom Ålbrunna i Lossa socken, Kalmarnäs i Kalmar socken, Jakobsdal, Hussby, Alagodsens, Albrunna samt Resta säteri i Nysätra socken I Baltikum ägde och drev greven:

- I Estland grevskapen Pernau, Hapsal med tolv byar, Kokenau med 16 byar, Kaima med 9 byar, Audern med 20 byar, Pörrafer med 13 byar, ön Kymö med 4 byar samt Torgel och Takeport.
- I Finland fanns Illmora med 15 hemman
- I Tyskland ön Wollin, klostren Poel och Neu i Mecklenburg samt hus i Weimar.

Grevskapets nedgång och fall

Finansieringen av denna godsbildning byggde i allt väsentligt på att han inom grevskapet tog hand om skatteuppbörden, det vill säga tiondet av skörden, som då gällde. Detta gällde såväl det säteribestånd av gamla frälsegårdar som han förvärvade som även från de fria bönderna inom grevskapet och dess territoriella avgränsning. Beräkningen utgick från normala skördeår, vilket säkerställde tryggheten långsiktigt av inkomsterna. Mer och mer tog han även in uppbörd av allmogen och bönderna i dagsverken, som man skulle göra åt greven. Detta utgjorde stommen av arbetskraft för de stora byggprojekt som byggherren Magnus drev på Läckö, på säterierna, i Varnhems klosterkyrka samt vid anläggandet av staden Lidköping. De stora riskerna tog bönderna som "arrenderade" markerna på detta sätt. De fick bära ansvaret för årstidsvariationer, missväxt och djursjukdomar samt handeln med sina lokalt producerade varor.

Med ett undantag, staden Lidköping, drabbades västgötagodsen inte nämnvärt av 1655 års riksdagsbeslut om en begränsad reduktion. Indragningen till kronan av staden Lidköping uppvägdes i viss mån av att greven erhöll rätt att anlägga en egen stad i grevskapet.

Stickprov från den historiska forskningen visar att han 1669 drog in 310 480 riksdaler kopparmynt från sin samlade godsegendom. Men utgifterna räknades till 313 071 riksdaler kopparmynt. Det gick alltså inte ens ihop. Grevens ekonomi kan liknas vid en till sitt yttersta spänd båge! Reduktionen och förmyndarräfsen ställde honom, enligt egen utsago, barskrapad. Reduktionen blev en utdragen historia, som slutade med att kronan förfogade över trettiofem procent av all mark, bönderna över trettiofem procent medan adeln kraftigt sjönk till trettiotre procent. Kungen visade varken nåd mot Magnus Gabriel eller sin faster Maria Eufrosyne. Magnus Gabriel fick endast behålla Höjentorp, som varit en gåva till hans fru, samt Venngarn i Uppland, när röken skingrats. I samband med modern Ebba Brahes död 1674 blossade det ånyo upp en arvstvist efter faderns död. Magnus Gabriel fortsatte i stoisk högform att kämpa för sin rättvisa in i det sista. I ett av hans mest självbekännande dokument beskriver han självkritiskt att han haft så många statliga uppdrag så han inte haft tid att slå vakt om sina privata tillgångar. Reduktionens knallhårda domar hade brandskattat hans reservkapital och därmed kreditvärdighet, vilket ledde till att godsimperiet föll. Skrivelsen avslutas dock hedersamt med att han alltid haft hederliga avsikter och inte förslösat eller spelat bort något. Magnus Gabriel dog på sitt sextiotredje levnadsår i sitt sovgemak på Venngarn 26 april 1686 och jordfästes, efter statsbegravning i Riddarholmskyrkan i Stockholm, i september samma år i Varnhems klosterkyrka.

Magnus Gabriel De La Gardies livsruna

Här redovisas i kronologisk ordning en livsruna över Magnus De La Gardies innehållsrika liv:

- 1622 Född i Reval 15 oktober.
- 1635–44 Studier i Uppsala, studieresor till Holland och Frankrike.
- 1646 Svenska ambassaden i Frankrike.
- 1647 Gifte sig med pfalzgrevinnan Maria Eufrosyne, som får Höjentorp i gåva. Riksråd.
- 1648 Tillträder grevskapet Arensburg. Jakobsdals trädgård påbörjas.
- 1650 Generalguvernör i Riga.
- 1652 Ärver efter fadern grevskapet Läckö och herrskapet Hapsal. Riksskattmästare.
- 1653 Får Jakobsdal av modern. Köper Venngarn. Avsatt av drottningen som riksskattmästare.
- 1654 Förlorar Arensburg vid drottning Kristinas abdikation. Blir kansler för Uppsala Universitet. Läcköbyggnation påbörjas.
- 1655 Riksskattmästare igen! Generalguvernör i Livland
- 1655–60 I Baltikum och Polen som krigsledare och förhandlare. Hapsals slott renoveras.
- 1660 Kung Karl Gustaf dör. Åter till Sverige. Rikskansler i förmyndarregeringen. Omgestaltning av Jakobsdals slott inleds.
- 1661 Tillträder grevskapet Pernau.
- 1665 Venngarns slottskapell inreds.
- 1666 Antikvitetskollegiet inrättas. Mariedals restaureringar påbörjas.
- 1669 Säljer Jakobsdal, köper Karlberg.

- 1670 Ombyggnad av Karlberg påbörjas. Privilegier för Nya Lidköping upprättas.
- 1674 Tillträder Käggleholm efter moderns död.
- 1675 Kriget mot Preussen och Danmark inleds. Ställningen inför kungen börjar undergrävas.
- 1676 Befälhavare i Västergötland när danskarna anfaller.
- 1677 Slaget vid Uddevalla. Nedlägger befälet i Västergötland.
- 1678 Rollen som politiker utspelas.
- 1679 Fred med Danmark. Bygger Ödeby kyrka.
- 1680 Reduktionen inleds. Blir Riksdrots.
- 1686 Död på Venngarn 26 april. Begravning i Rid-darholmskyrkan, jordfästning i Varnhems klosterkyrka.
- 1687 Maken Maria Eufrosyne död på Höjentorp.

Sammanfattning

Med ovanstående sammanställning och redovisning av hans gods, gårdar och grevskap, hämtade ur nedan citerade källor, kan man med gott samvete utropa Magnus Gabriel De La Gardie till alla tiders störste jordägare i Skaraborg! Hans livsgärning och ande inspirerar än idag över drygt tusen gårdars jordägare och arrendatorer!

Epilog

Hur ser det ut idag? Låt oss följa Läckö Kungsgårds utveckling som exempel: Läckö Kungsgård och slottet har haft en gemensam historia fram till reduktionen 1681. Sedan dess har gården varit utarrenderad. Familjen Adlercreutz var de sista som hade Läckö i förläning. Carl Johan Adlercreutz fick Läckö i förläning på 60 år för sina

insatser i Finska kriget 1808–1809. Efter Carl-Johans död hade familjen Adlercreutz sedan Läckö Kungsgård fram till 1828 då den ingifte Carl Rudenschöld övertog förläningen som arrende.

Från 1860 arrenderade Carls son, Axel Rudenschöld, Läckö Kungsgård. Axel Rudenschöld är den arrendator som innehaft Läckö längst tid, 54 år. Den arrendator som suttit näst längst är Christer Svederberg mellan 1968 och 2013. Från slutet av 1800-talet fram till 1990-talet genomgick gården stora förändringar. Skiften slogs ihop och stora avvattnings- och dikesföretag genomfördes. I norr och i söder finns två stora invallningar som håller Vänern ute från gårdens åkrar. En bevattningsanläggning grävdes ned på 1980-talet.

Den nya ladugården byggdes 1929 och mjölkkorona stod där installerade fram till cirka 1950. 1984/85 byggdes ladugården om till en modern maskinhall. I södra delen av ladugården uppfördes på 1950-talet en spannmålsanläggning. Denna moderniserades 1970, men räckte med tiden inte till och blev omodern. 2009 förlängdes ladugården med tolv meter och ett helt nytt torkhus uppfördes integrerat med den gamla byggnaden. Under 2010 och 2011 byggdes ett nytt spannmålslager i den gamla spannmålsanläggningen. Den nya spannmålsanläggningen är automatiskt styrd och har en lagringskapacitet på cirka 1800 m³.

Gårdens äldsta byggnad är den så kallade Oxladugården (korsvirkesladan). Den är daterad till 1761. Det är den enda byggnad som idag inte ingår i arrendet och i arrendatorns underhållsskyldighet. Mangårdsbyggnaden blev sedan uppförd mellan åren 1829 och 1832. Den har under åren genomgått flera olika moderniseringar och är idag

bostad till arrendatorn. I Mangårdsbyggnaden finns tre rum med ett särskilt kulturhistoriskt skydd. Delar av gården i övrigt ingår i det statliga byggnadsminnet. Gränsen för byggnadsminnet går norr om ladugården och sträcker sig över Stora slottsträdgården och norr ut mot Läckö slott.

Under åren har olika statliga myndigheter och verk förvaltat Läckö Kungsgård. Från Kungliga Byggnadsstyrelsen över Domänverket till Statens Fastighetsverk, SFV, som tog över förvaltningen 1993. Den avdelning inom SFV som förvaltar statens jordbruksegendomar heter SFV jord och är placerad i Uppsala.

På Läckö Kungsgård idag bedrivs hållbar konventionell växtodling och betesdrift på 360 hektar inklusive tilläggsarrenden och tillköp i grannskapet. Skogen är på 470 hektar, totalt inklusive kronoholmar och impediment är fastigheten Läckö 1:7 på cirka 850 hektar. Växtodlingen är inriktad på spannmål och oljeväxter. Den spannmål som odlas är främst vete, malkorn och havre. Arrendatorn Carl-Fredrik Svederberg med anställda utför även entreprenad såsom snöröjning och lyftarbeten med teleskoplastare. Betesmarkerna runt slottet betas av djur från en av gårdens samarbetspartners, Läckö Kött. Det gamla svinhuset har renoverats till gårdskontor, med tillhörande modern konferensanläggning.

Familjen Svederberg arrenderar Läckö Kungsgård av Statens Fastighetsverk och tillsammans förvaltas gården som är en del av vårt svenska kulturarv. Familjen har varit på gården i två generationer sedan 1968 då pappa Christer tillträdde arrendet. I framtiden ser Carl-Fredrik ett ökat samarbete med slottet som en av de största utvecklingspotentialerna för sitt företag. En målsättning som rimmar väl med Läckö slotts och Läckö Vänners motsvarande ambitioner för framtiden!

Källor:

Margareta Revera: *Gods och gård 1650–1680, Magnus Gabriel de la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland del 1.*

Göran Lindahl: *Magnus Gabriel De La Gardie, hans gods och hans folk.*

Göran Lindahl: *Läckö landskapet borgen slottet.*

Peter Ullgren: *En makalös historia, Magnus Gabriel De la Gardies uppgång och fall.*

Material från studiecirkel 2011 i Läckö Väner.

Intervju med Carl-Fredrik Svederberg samt fakta från www.lackokungsgard.se

ANJA PRAESTO

DROTTNING HELVIGS HEMLIGHETER

ETT NEDSLAG I 1200-TALET

Förmodligen talade de latin med varandra den första tiden. Båda kom från bildade och uppsatta släkter. Hon fick sin skolning på klostret i Itzehoe i Holstein, norra Tyskland. Han fick sin bildning av de lärare som hans far, den kände jarlen Birger Magnusson, anlitat.

De gifte sig i Kalmar på vintern 1276, kanske var det då rentav första gången de träffades.

Då var Magnus, sedermera kallad Ladulås, nybliven kung. En position han kuppet till sig från sin äldre bror Valdemar. Helvig, som var minst femton år yngre än sin tillkommande make, får man anta var jungfru och säkerligen spänd och nervös inför sin roll som den blivande drottningen.

Deras konversation kan mycket väl ha varit också på tyska. Den nydaning som det begynnande Svea rike befann sig i bestod av stora influenser från Tyskland. Därifrån kom stora skaror av borgare, handelsmän och inte

minst hantverkare. Det byggdes som aldrig förr. Borgar, slott, vägnät och förbättrat försvar. I de uppväxande städerna talades en blandning av svenska och tyska och än idag känner vi släktskapet med det tyska språket.

Hur mycket det nygifta paret hann utbyta med varandra den första tiden är dock osäkert. Magnus hade fullt upp med att styra och ställa i landskapet och direkt efter bröllopet i Kalmar gav han sig iväg för att bråka med Erik Klipping, den danske kungen.

Runt Helvig fanns ett hov och hon hade tjänarinnor med sig från Holstein. När giftermålet var i hamn fick hon bekanta sig med det nya landet. I de fåtal lugna stunder som Magnus hade tog han med sig sin hustru till de orter där det fanns anläggningar tillhörande det Birgerssonska släktet; Jönköping, Skara, Lödöse, Nyköping, Axvall ... Det blev mycket resande med hov och hird.

Det var dock godset Dävö i närheten av dagens Köping som blev hennes fasta tillhåll. Dävö var Magnus morgongåva till Helvig. Här kunde hon styra över gårdens väl och ve och de stora marker som tillhörde. Dävö var hennes och förblev så till hennes död.

Dramatiken runt Magnus fick givetvis konsekvenser för Helvig. Den avsatte brodern, exkung Valdemar, var ingalunda tillfreds med sin nya roll och försökte ideligen återta sin position genom förhandlingar och rena uppror. Med sig hade Valdemar en gruppering stormän som kretsade kring släkten Filipsson. Dessa Filip söner angrep vid ett tillfälle borgen Gälakvist i Skara i hopp om att tillfångata Magnus, men han var på ärende i Jönköping. I stället mördade de Magnus trogne riddare Herr Ingemar Nielsen och tillfångatog Gerhard av Holstein, Helvigs far. Han fördes till Filip söners fäste Ymseborg, i närheten

av Mariestad. Där satt han fången i över ett år. Men även Helvig befann sig i Gälakvist den ödesdigra natten och lyckades fly med sina nyfödda barn till Dominikanerklostret i Skara.

Men i tumulten skadades ett av barnen dödligt, detta är en spekulation, för i ättelängden finns två barn födda samma år, Erik och Ingeborg. Men denne Erik försvinner ur rullorna efter upproret i Gälakvist medan Ingeborg lever vidare och så småningom blir dansk drottning när hon gifter sig med Erik Menved av Danmark.

Varför Helvigs far befinner sig i Skara vid den här tidpunkten är osäkert. Förbindelserna med släkterna i norra Tyskland är intensiva. Mellan den Holsteinska familjen och släkten Birgersson fanns säkert ett ömsesidigt beroende. Magnus, och tidigare jarl Birger, behövde viktiga kontakter söderöver, särskilt i områden som angränsade till Danmark, medan Gerhard ville öka sitt inflytande norrut. Kanske var han på besök i affärer, strategiska förhandlingar eller så var det kärleken till sin dotter som gjorde att han var i Skara. Enligt källorna var han ofta i Sverige.

Historieteckningen på medeltiden är skriven av män, om män. Vi har främst Erikskrönikan att tillgå, men också brev, köpehandlingar, traktat och gåvobrev. Genom dessa kan vi följa de olika turerna och svängningarna i maktens boning. Det kan via dessa källor framstå som att kvinnorna levde i skuggan av sina män. Men då och då framskymtar ett och annat bevis på kvinnors inflytande. Jarlen Birger, till exempel, lär ofta ha rådfrågat sin hustru i olika angelägenheter. Valdemar, den avsatte kungen, var gift med den danska prinsessan Sofia, som var känd för att vara spetsig och underfundig och hon påverkade

sannolikt Valdemars beslut och agerande. Helvig syns i en del dokument där hon beslutat eller godkänt vissa köp, deltagit vid viktiga möten och satt sitt sigill på avgörande handlingar.

Skaraborg fanns förstås inte som område i den tidiga medeltiden. Det är tydligt att Skara är ett viktigt centrum vid sidan av en del andra platser som Linköping, Nyköping och med tiden Stockholm. Det finns ingen fast boplatz för ättfamiljerna. De rörde sig mellan sina borgar och när de inte var på plats fanns en fogde som skötte familjens angelägenheter, försvar och skatteindrivning. Även om Dävö var Helvigs gård för hon säkert som sin make fram och tillbaka mellan godsens. Barnen, de fick sex barn, fick följa med tillsammans med sina borgjungfrur och lärare tills de var stora nog att ta större ansvar för sig själva.

I det blivande Skaraborgsområdet utspelar sig flera dramor i det sena 1200-talet som fått plats i krönikor och dokument. Ett sådant är slaget vid Ettak. De fyra orterna i Tidaholmstrakten har med de underliga namnen Sun-tak, Baltak, Vättak och Ettak väckt många frågetecken. Forskarna är inne på att ändelsen -tak syftar på det medeltida ordet intaga/intaka som betyder jordområde. I Ettak fanns en kungsgård tillhörande Magnus och hans hov. Vid påsktid året efter Helvigs och Magnus giftermål belägras gården av en grupp riddare på uppdrag från Danmark. Men Magnus har koll och sänder en här som överraskar dem mitt i en måltid och tillfångatar dem som inte hinner fly. Och så här fortsätter det. Belägringar, kidnappningar, förhandlingar och avrättningar avlöser

varandra under hela medeltiden. Men detta varvas förstås med festligheter vid dop, giftermål, kröningar och andra högtider som jul och helgondagar.

Helvig blev Sveriges första krönte drottning. Kröningen ägde rum i Söderköping och evenemanget var också ett tillfälle för Magnus att dela ut privilegier och sköta förhandlingar.

Det här var också en tid då det religiösa livet var av stor vikt. Relationen till kyrkan var betydelsefull och det är svårt att avgöra om det var den kristna tron som var drivkraften eller om den strategiska alliansen med kyrkans betydande män betydde mest. Det framstår i alla fall som att Magnus var djupt troende och han låter uppföra flera kloster, skänker dessa stora gods och arrenden och låter döttrarna gå i klostrens lära. I hans ålderdom ökar de generösa gåvorna och säkert är detta ett sätt att försäkra sig om en bra plats i den stundande evigheten.

När Magnus dör i borgen Näs på Visingsö tituleras Helvig änkedrottning. Hon överlever Magnus med hela trettiofyra år och får den smärtsamma upplevelsen att se fem av sina sex barn möta döden. Brödrastriden går i arv och två av sönerna svälter ihjäl inlåsta av den tredje sonen. Men hon har barnbarnen och sonhustrurna kvar. Kanske har hon någon älskare. Hon gifter aldrig om sig och efter hennes död 1306 tar sonhustrun hertiginnan Ingeborg över Dävö en kort tid. Sen är det en del luckor i gårdens historia. Idag är Dävö inte längre någon ö i Mälaren utan området har vuxit ihop med fastlandet. Gården finns kvar och är alltjämt ett aktivt lantbruk, men var den ursprungliga borgen där Helvig bodde är det ingen som vet.

I Varnhem, Skara, Stockholm och förmodligen Uppsala finns spår av Helvigs och Magnus familj genom synliga och osynliga gravar. Själva har paret sannolikt fått sin sista vila på Riddarholmen i Stockholm. Där lät Magnus uppföra ett Franciskanerkloster, som med tiden försvann under jord, där Riddarholmskyrkan ligger idag. Någonstans under det medeltida golvet i kyrkans kor ligger förmodligen Magnus samt några till. Arkeologerna var Magnus och Helvig på spåren i ett forskningsprojekt mellan 2011 och 2018, men fick avsluta sökningarna på grund av juridiska förvecklingar. Den som vill fördjupa sig i detta kan läsa mer på magnusladulas.blogg.se.

Helvig kan förstås ha blivit begravd någonstans i närheten av Dovö, men om man följt familjetraditionen så torde hon ha förts till sin makes sida vid sin död. Så hände i alla fall med änkedrottning Mechtild, jarl Birgers andra hustru, vars döda kropp hämtades i Kiel för att begravas bredvid jarlen i Varnhem.

SÖREN HOLMBERG

TVÅ FANTASTISKA OLOFSDÖTTRAR

Sveakungen Olof Skötkonung för tusen år sedan hade två döttrar som levde fantastiska liv. Båda är föga kända idag. Den äldsta och mest okända hette Astrid och blev drottning i Norge. Den yngsta och mera kända hette Ingegerd och blev storfurstinna i Kievriket. Astrid ligger anonymt begravd i skaraborgska Främmestad medan Ingegerd är ståtligt gravsatt i Sofiakatedralen i Kiev.

Svårt att tro på – en norsk drottning begravd i Sverige. Och inte bara det – begravd i Skaraborg i det lilla samhället Främmestad i den för de flesta obekanta kommunen Essunga. Kan det verkligen vara sant och hur gick det i så fall till? Om det är sant vore det anmärkningsvärt, men hur som helst – berättelsen om den norska drottningen i Främmestad är överraskande och väl värd att förmedla. Vår huvudsaklige ledsagare är Snorre Sturlasson som nedtecknade många isländska "sagor" på 1200-talet. Att drottningen existerat är inget påfund. Hon är ingen påhittad sagodrottning. Hon bar det norska namnet Astrid, kanske hette hon Estrid tidigare när hon växte upp i Västergötland.

Kungadotter var hon. Fadern var Olof Skötkonung – Sveakung kanske delvis uppvuxen i Västergötland och döpt som landets förste kristne härskare i skaraborgska Husaby i början av 1000-talet. Den person som döpte Olof kan ha varit den engelske missionären Sankt Sigfrid. Jag vill gärna tro att det var så, ity jag bor nära Sankt Sigfridsplan i Göteborg, därtill på en tvärgata till Olof Skötkonungsgatan. Närmare dopet för tusen år sedan är det svårt att komma. Om man nu inte bor i Husaby.

Astrids mor var Edla, Olofs frilla från norra Tyskland. Astrid var alltså på nutida svenska född utom äktenskapet. Olofs lagvigda drottning hette Estrid och hon var inte förtjust i frillodottern Astrid, som därför som barn fick bo hos storbonden Egil i Främmestad.

Skoglar Toste

Oklart är det, men Astrid kan alltså ha vuxit upp där hon lika oklart sedan begravdes – i Främmestad. Helt osannolikt är det inte. Främmestad var en betydande by i det medeltida Skaraborg. Det stora godset Främmestad Säteri nämns första gången i urkund av Birger Jarl 1263. Dessförinnan är det möjligt att godsets rötter sträcker sig ända tillbaka till 900-talet och till en av Västergötlands största stormän Skoglar Toste. Han skall ha haft Aranäs och/eller Främmestad som huvudsäte. Enligt legenden var han en av de första som krävde någon form av tribut senare kallad danagäld i England. Det skall ha skett år 970. Men det är förmodligen inte riktigt. Vikingatåg i form av så kallat fjordröveri var han dock med på och blev mycket rik. Två av hans barn har gått till historien, främst dottern Sigrid Storråda.

Sigrids själva existens är omtvistad. Historikern och den hårdföre källkritikern Lauritz Weibull betvivlade att Sigrid ens funnits till. Men så helt fantasifulle var nog inte de isländska sagoskrivare som nämner henne. Vi utgår ifrån att hon fanns och levde och verkade i Norden och i Västergötland för tusen år sedan. Spännande är hon, eftersom hon först skall ha varit gift med kung Erik Seger-säll och då blivit mor till blivande kung Olof Skötkonung, Sedan omgift med danske kungen Sven Tveskägg och i det äktenskapet blivit mor till de blivande danska kungarna Harald och Knut (den Store). Inte illa, gift med två kungar och mor till tre kungar. Kanske lite för bra för att vara helt sant? Men en bra berättelse är det. Speciellt om vi också lägger till att Sigrid även var farmor till drottning Astrid, och farmor till Sveakungarna Anund Jakob och Emund. Anund och Emund var söner till Olof Skötkonung och regenter efter hans död 1022.

Tostes son Ulf är också värd att uppmärksamma. Han var jarl i Skara och fick sonen Ragnvald, som även han blev jarl och senare en mycket viktig person i den dynastiska äktenskapspolitik som Olof Skötkonung bedrev med sin utomäktenskapliga dotter Astrid. Men Ragnvald var också viktig i egenskap av fader till sonen Stenkil, som blev kung i Svea rike mellan 1060–1066. Hans dödsår 1066 blev ett mycket känt årtal i världshistorien. Samma år stod slaget vid Hastings där vikingaättlingen Wilhelm Erövraren från Normandie vann och tog makten i England. Med bas i skaraborgska Levene grundade Stenkil den Stenkilska kungaätten som regerade Svea rike fram till 1130-talet.

Det fascinerande med denna till synes komplicerade släktforskning är att Skoglar Toste på 900-talet – kanske

med bas i Främmestad – är stamfader till Svea rikes två första kungaätter – den Erik Segersällska och den Stenkilska. Tostes dotter Sigrid var gift med Erik Segersäll och Toste var morfar till Olof Skötkonung och farfars far till Stenkil. Sveakung efter Sveakung under de första hundra femtio åren då Svea rike började ta form, alla hade de släktband med Skoglar Toste i Västergötland. Och var började alltså det hela? Jo, i Skaraborg.

Äktenskapsbestyr

Tillbaka till Astrids och Olof Skötkonungs äktenskapsbestyr. Konflikt rådde mellan Svea rike och Norge. Västgötarna ville inte, som så ofta, att landskapet skulle bli krigsskådeplats. Därför övertalade de med hjälp av islänningar och Ragnvald jarl en motvillig kung Olof att gå med på att gifta bort sin enda inomäktenskapliga dotter Ingegerd med kungen av Norge Olav Haraldsson. Svenske Olof ogillade mycket norske Olav och kallade honom "tjockis" – Olav Digre. Men trolovningen mellan Olav och Olofs dotter resulterade inte i något bröllop. Olof Skötkonung hade andra planer och gifte bort sin dotter österut i stället för västerut. Olav som förgäves fått vänta en hel sommar på den utlovade bruden i Kongahälla, var mycket förbitterad, men lät sig till slut nöja med en kompromiss framförhandlad av jarlen Ragnvald utan något riktigt samtycke från Olof. Den norske kungen skulle få en svensk prinsessa som maka – inte den äktenskapliga dottern utan i stället Olofs frilladotter Astrid. Ragnvald lyckades föra Astrid till Norge där bröllopet stod i Sarpsborg år 1019. Snorre berättar att Astrid var en mycket vacker kvinna, därtill glad, ödmjuk och givmild.

Vem var då kung Olav? Han var en framgångsrik viking som tog makten i Norge 1015. Därtill var han tidigt kristen, döpt i Frankrike under ett vikingatåg. Det skapade motsättningar med hedniska grupper i Norge. Ett annat orosmoment var att kung Knut den Store i Danmark försökte införliva Norge i sitt välde som omfattade England, Danmark och delar av norra Tyskland och södra Sverige – en dåtida nordisk stormakt. Efter ett slag i Skåne vid Helgeå 1026, där Olavs krigare tillsammans med svenska krigare under Anund Jakob fick se sig besegrade av Knuts danska vikingar, förlorade Olav sin tron och tvingades fly från Norge till Sverige 1028. Astrid följde med och bosatte sig i Främmestad. Med Astrid kom åttaåriga dottern Ulfhild. Olav fortsatte flykten till Novgorod och medförde den femåriga sonen Magnus, som troligen inte hade Astrid till moder. Han var son till Olavs tjänstekvinna Alfild. I Novgorod kom Magnus att tas om hand av en släkting till Astrid, hennes lillasyster.

Denna lillasyster född cirka 1000 hette alltså Ingegerd. Hon skulle ha gift sig med norske Olav men hindrades av pappa Olof som i stället accepterade ett frieri från en furst Jaroslav i Novgorod. Jaroslav hade nordiska rötter. Han var ättling i rakt nedstigande led till Rurik som skall ha varit en av grundarna till Rus-riket på 800-talet, som kom att utvecklas till Kievriket – och så småningom till Ryssland. Jaroslav var i strid med sina bröder om makten i Kiev och behövde hjälp av vikingakrigare. Olof Skötkonung tyckte en allians med Jaroslav och Novgorod via Ingegerds äktenskap var bra för handeln och inflytandet österut. Därför blev det ett bröllop mellan Ingegerd och

Jaroslav år 2019. Med sig till Kievriket fick Ingegerd västgötajarlen Ragnvald som stöd. Han fick ett eget område att styra över söder om sjön Ladoga.

En inte särskilt värdig grav

När flyktingen Olav kom till Novgorod 1029 fick han hjälp av gamle vännen Ragnvald och tröst av Ingegerd. Enligt den isländska Emunds saga var det ett kärt besök: "Hon och han älskade varandra i hemlighet.", om man kan tro sagan. Ingegerd tog hand om Olavs son Magnus som sin fosterson. Pappa Olav stannade inte länge i Novgorod. Redan 1030 återvände han via Sverige och Jämtland till Norge för att återta sin kungatron. Det gick inte så bra. Vid Stiklestad i närheten av Trondheim förlorade han ett slag mot ett norskt bondeuppbåd och dog krigardöden. Efteråt skall enligt legenden en källa med undergörande kraft ha uppstått där Olav höggs ned. En helgonmyt föddes och Olav den Helige blev en kultfigur i Nidaros/Trondheim där en helgedom byggdes. Olav blev Norges skyddshelgon och Nidaros blev en av medeltidens största kult- och vallfärdsplatser i Norden.

Hemma i Främmestad levde Astrid och dottern Ulfhild till en början utan känd dramatik. Först 1035 blev det mer händelserikt när styvsonen Magnus passerade på väg till Norge för att delta i norrmännens uppror mot det danska styret. Astrid skall ha hjälpt Magnus ledsagare – Magnus var bara elva år – med vapen och manskap inför intåget i Norge. Fälttåget blev framgångsrikt – den unge Magnus utnämndes till norsk kung och kom senare att kallas Magnus den Gode. Drottning Astrid blev till slut styvmor till en kung. Dock inte någon längre tid. Astrid skall ha gått bort redan 1035/36.

Hur gick det då för dottern Ulfhild? Jo, hon gifte sig några år senare med en hertig i Sachsen. En kuriositet med Ulfhild är att hon på krokiga vägar är en avlägsen släkting till kung Carl XVI Gustaf, via Oskar I:s drottning Josefina. Det betyder att Sveriges nuvarande monark har rötter tillbaka till skaraborgska Skoglar Toste och till Svea rikets äldsta kungaätt, den Erik Segersällska ätten. En minst lika fin härstamning som till den franske revolutionsgeneralen Bernadotte.

Astrid skall ha blivit begravnen mycket nära där hon bodde i Främmestad. Den platsen har sedan länge kallats Slottet och benämns så än idag. Jag hade förmånen att besöka den i sällskap med ortens starke man, byggmästaren, entreprenören och lokalhistorikern Tage Brolin. I bygden kallas han "Mister Främmestad". Han har renoverat hundratals kyrkor och kanske lika många hus har han byggt. Berättigat stolt är han över sitt Främmestad med dess märkliga historia. På väg till Astrids grav tog han mig till ytterligare en möjlig monarkisk grav i trakten – Kung Anes sten. Den är nog bara en minnessten, men över vem? Spekulationerna är att stenen hyllar kung Anund Jakob, Astrids halvbror. Om det är hans grav rymmer lilla Främmestad två rojalistiska gravar. Varnhem har fler, men två är inte illa.

Drottning Astrids påstådda grav ligger precis vid en landsväg och är en liten gräsbevuxen kulle omgiven av flera träd. Den ser ut att vara en hällelista, inte en grav. Trakten och platsen är vacker men graven ser inte väl omhändertagen ut. I fantasin kan man föreställa sig att den var mer vördnadsbjudande för tusen år sedan. Med tanke på hur ståtligt syster Ingegerd är begravnen i Sofiakatedra-

len i Kiev, borde Astrids grav göras mer värdig. En insamling skulle ordnas och ge Astrid en ordentlig gravsten med inskriptioner. Skulptören Bysons magnifika häradssten vid Främmestads kyrka kan tjäna som förebild, men i mycket blygsammare format. Astrid är värd en gravsten, även om hon "bara" var norsk drottning, inte svensk.

Författaren (tv) och Mister Främmestad
Tage Brolin vid drottning Astrids grav.
Foto: Britt-Marie Mattsson.

Storfurstinna i Kiev

Astrid föll nog snabbt i glömska efter bortgången, men lillasyster Ingegerd levde länge vidare. I Novgorod fick hon namnet Irina och bistod sin man furst Jaroslav i det långa brödrakriget om makten i Kievriket. Svenska vikingar deltog på Jaroslavs och Ingegerds sida. Till slut 1035 vann Jaroslav och han och Ingegerd kunde flytta till Kiev. Där befordrade Jaroslav sig till storfurste och upphöjde därmed Ingegerd till storfurstinna. En inte lika fin titel som drottning Astrids, men Kievriket var en mycket

mäktigare stat än Norge. Kievriket hade en guldålder under Jaroslavs och Ingegerds styre. De byggde "ett Konstantinopel vid Dnjepr" med många kyrkor, kloster och en hög mur runt staden. Handeln blomstrade och nya lagar instiftades som bland annat förbjöd den förödande blodshämnden som ersattes med mer samhällsvänliga böter. Mest minnesvärt är att de 1037 påbörjade bygget av den ståtliga Sofiakatedralen. Redan nio år senare 1046 stod den imponerande nog färdig. Det fanns uppenbarligen snabba och effektiva kyrkobyggare för tusen år sedan. Eftervärlden har förärat Jaroslav tillnamnet "den Vise".

Jaroslav var kristen i enlighet med den östliga ortodoxa varianten som Kievriket anammat i slutet av 900-talet. Även Ingegerd var kristen, döpt som barn tillsammans med pappa Olof i Husaby. När Ingegerd blev äldre blev hon mer religiös. Kyrkolivet blev viktigare. Hon grundade ett nunnekloster och vigdes själv till nunna och fick namnet Anna. Efter hennes död 1050 blev hon helgonförklarad av den ortodoxa kyrkan. S:ta Anna firas än idag i den rysk-ortodoxa kalendern. Tsar Ivan den Förskräcklige påbjöd 1556 att allmänna själamässor skulle hållas för Ingegerd och hennes son Vladimir, som också han hade helgonförklarats, "så länge världen består."

I Stockholm och bland annat i Eskilstuna finns idag Heliga Anna av Novgorods ortodoxa församling som tillhör den Grekisk-ortodoxa kyrkan. För några år sedan blev det känt att det fanns en Ingegerdsrelik i en kyrka i Moskva. En liten flisa av den relikten fördes 2009 från Moskva till Stockholm. En del av Ingegerd är åter i Sverige efter tusen år.

Storfurst Jaroslavs och Ingegerds gravsarkofag
i Sofiakatedralen i Kiev.

Foto april 2023: Kent Härstedt.

Ingegerds grav är omtvistad. Vilar hon i Novgorod eller i Kiev? Det mest troliga är att hon vilar i samma sarkofag som maken Jaroslav i Sofiakatedralen i centrala Kiev. Stalin lät öppna sarkofagen 1939. I graven fann man skelett och ben från tre personer. En äldre man, en medelålders kvinna och ett barn. Mannens kranium bedömdes vara av "inhemsk" typ. Kvinnans skalle ansågs vara av "nordeuropeiskt" slag. Mannen beräknades vara något över 170 centimeter lång medan kvinnan mätte något över 160 centimeter. Barnets bakgrund är okänd.

Tvekan om Ingegerd verkligen vilar i sarkofagen minskade efter gravöppningen. Idag, i ett Ukraina som försvarar sig mot Rysslands angreppskrig, är Ingegerd en frihetssymbol och en sinnebild för Ukrainas urgamla anknytning till Västeuropa.

Barn spridda över hela Europa

Ingegerd och Jaroslav fick minst tio barn. Alla utom en pojke ska ha överlevt till vuxen ålder. Något mycket ovanligt på den tiden med en förfärande hög barnadödlighet. Nestorkrönikan, författad på tidigt 1100-tal i Kiev, nämner sönerna men inte de mycket spännande döttrarna. Alla sönerna blev furstar över olika landområden i Kievriket. Och som vanligt med dylika arrangemang råkade de i luven på varandra med förödande inbördeskrig som följd. Kievrikets nedgång inleddes. Mongolinvasionen 1240 innebar slutet. Moskvariket tog över alltmer och blev centrum för det växande ryska riket.

Tre döttrar är säkert kända genom icke-kieviska källor. Dem lyckades Ingegerd och Jaroslav gifta bort strategiskt bra med betydande män. En dotter Anastasia blev bortgift med prins Andreas, blivande kung i det nyss kristnade Ungern. Hon fick en son som också blev ungersk kung. En annan dotter Anna gifte sig 1049 i Reims med franske kungen Henrik I. Hon överraskade det franska hovet med att vara läs- och skrivkunnig. Med påven lär hon ha brevväxlat. Hennes förstfödde son efterträdde fadern som kung Filip I. Den regentlängd som de var med och inleddes – den capetingska – kom att styra Frankrike fram till 1848 – med avbrott för revolutions- och Napoleonåren. Anmoder till åtta hundra års franska kungar, det är svårslaget av svenskättad kvinna med en mor upp vuxen

i Sigtuna och döpt i Husaby. En tredje dotter Elisabet, kallad Ellisiv, gifte sig med alla tiders tuffaste viking, norske kung Harald Hårdråde, en yngre halvbror till Ingegerds gamle friare Olav. Harald var i tjänst hos furst Jaroslav i Novgorod, tjänade därefter hos kejsaren i Konstantinopel och deltog i krig/vikingaräder i Medelhavet. Hans död i England i slaget vid Stamford Bridge 1066 brukar ses som slutet på vikingatiden. En eventuell fjärde dotter kan vara Agata. Hon var gift med en landsflyktig son till en engelsk kung. De fick dottern Margaret som blev drottning i Skottland. För att uttrycka det milt, Ingegerd hade imponerande döttrar som levde händelserika liv i ett Europa under stor omdaning.

Två fantastiska kvinnor med en fantastisk farmor

Ingegerds döttrar var verkligen fantastiska. Men det var också Ingegerd själv och hennes äldre syster Astrid. Det är helt osannolikt – eller kanske bättre uttryckt helt sagolikt – vad de åstadkom och fick vara med om för tusen år sedan. Än mer sällsamt är vad deras farmor Sigrid Storråda påstås ha gjort och upplevt. Att ha varit gift med två kungar och blivit mor till tre kungar är ett svårslaget rekord. Om det nu är sant. Men hur som helst – storasyster drottning Astrid, lillasyster storfurstinna Ingegerd och farmor drottning Sigrid var tre starka kvinnor i gamla Svea rike för tusen år sedan. Helt unika och väl värda sina enastående berättelser.

Källor

Historia var mitt första ämne när jag började läsa på Göteborgs universitet på 1960-talet. Jag hade tänkt bli historiker. Men så blev det inte. Lite opportunistiskt tackade

jag ja när ett amanuensjobb erbjöds på Statsvetenskapliga institutionen. Därför blev jag statsvetare i stället med fokus på samtiden och en massa siffror. Gången tid och de stora historiska sammanhangen fick bli ett fritidsintresse.

Att jag inte är yrkeshistoriker utan endast en entusiastisk amatörhistoriker får ursäkta att jag inte alltid är så noggrant källkritisk som man borde vara. Om man kollar en källa alltför kritiskt kan en bra berättelse bli klart tråkigare. Så är det mycket tydligt när det gäller svensk historia för tusen år sedan. Källäget är mycket tunt. Vi är i stor utsträckning beroende av vad Snorre Sturlasson och alla isländska sagor berättar.

Jag har inte varit så ambitiös eller kompetent att jag i original läst Snorre eller andra isländska sagoberättare. Här har jag fått hjälp av samtal med en av de stora specialisterna på området, litteraturvetaren Lars Lönnroth. Hans magistrala bok *The Academy of Odin: Selected Papers on Old Norse Literature* ger perspektiv på vad som kan ha varit fakta respektive fiktion när islänningar berättade om vad som hände i Norden för tusen år sedan.

För övrigt är min kunskap om ämnet helt och hållet läsefrukter. Viktigaste bok här har varit arkeologen Rune Edbergs läsvärda bok *Ingegerd. Olof Skötkonungs dotter* som Sigtuna bibliotek hjälpte mig att få tag i. Mycket nytta har jag också haft av Marianne Gustafssons skrift *Vikingatid i Främmestad* och Henry Dahls *Västergötland i Vikingatid*. Skaraborgsakademins ständigaste sekreterare Karl-Erik Tysk har uppslagsrikt och initierat skrivit om Ingegerd i *Skara stift 1000 år* (2014). Det kapitlet har hjälpt mig att inte sväva i väg alltför fantasifullt. En kandidatuppsats av Sofie Renström vid Lunds universitet gav viktig in-

formation om kung *Olav den Helige och hans kult*. Härutöver har jag inhämtat mycken kunskap från nätet och från Wikipedia. Speciellt vill jag nämna en text av Alexandra Melander som lärde mig mycket om Ingegerds döttrars framgångsrika giften och liv.

Till sist, samtalen och guidningen av Tage Brolin i Främmestad en aprildag 2023 var extremt givande. Den fick mig att förstå att förutom Varnhem – den holmbergiska familjens urhem – fanns det andra betydande orter i Skaraborg när Svea rike växte fram. Inte minst Främmestad där drottning Astrid vilar.

BARBRO LENNÉER AXELSON

HISTORIEN OM ETT MEDELTIDA STENHUS

Skaraborgs mångfald och glädjeämnen framgår i alla de antologier som ledamöterna i Skaraborgsakademi gett ut sedan tjugofem år tillbaka. 2003 rotades jag här i trakten ännu djupare som nybliven ägare till ett litet medeltida ställe, Stenhuset, tidigare benämnt Borgatorps Gård. På sluttningen av Plantaberget, ett av de numera UNESCO-stämplade (2022) platåbergen, ligger denna byggnad mellan metropolerna Dala och Kungslena. Monica Bellinder, född Posse hade ärvt huset av sin far, greve Gustaf Posse, Dala Säteri men ville sälja av åldersskäl.

Sten i alla former; berg av allsköns slag, stenmurar, kvarnstenar, gravstenar, runstenar verkar överleva det mesta. Sten har varit ett urelement för människan i alla tider. Varför? Den har evigt hållbara egenskaper som andra material saknar. Enligt arkeologen Kerstin Cassel (1998) representerar stenen "*oföränderlighet och permanent.*" Det är lättare att för framtiden bevara hus och gårdar med rejäla stengrunder. Kyrkor i sten kan ses som ett

sätt att "bygga för evigheten". På samma sätt har banden till våra förfäder stärkts genom gravar av sten.

Borgatorp

Stenhusets historia

Huset är snett, vint och anfrätt av tidens tand men står fortfarande stadigt upp tack vare att det är i sten. Min son avrådde mig från köpet. "Hur ska du klara ett sådant projekt morsan?" Men jag sade ja till Huset. Rädd för att annars ångra mig. Enligt forskningen lägger vi 110 timmar om året på ångerkänslor.

Monika Bellinders motiv till att först fråga mig var att jag kommer från orten och att mina nu avlidna föräldrar, som hade lanthandel i Dala, alltid hade varit hjälpsamma både mot hennes egen familj och hennes avlidna föräldrar, grevparet Gustaf och Florence Posse på Dala Säteri. Florence kom från Dicksonsfamiljen i Göteborg. "Husets tidigaste bakgrund är okänd. Man har anledning att spekulera över vem som en gång byggt huset. En egendomlig

byggnad med metertjocka murar. Ingen torde veta till vad ändamål huset ursprungligen uppförts” (Falköpings museum).

Enligt vissa handlingar är det troligen från 13-1400-talet. Västgötar är dock kända för att hellre överskatta än underskatta. Själva platsen fanns säkert på den tiden. Det räcker dock gott att stenhusets bottenvåning enligt säkrare uppgifter är från cirka 1530, det vill säga Gustav Vasas tid. Kronan var sannolikt ägare till Borgatorpshuset under Vasatiden enligt en skrift av prästen Andreas Timberg, Dala (1784). På 1700-talet tillkom en timrad övervåning.

Erik Ribbing, dåvarande ägare till Dala Säteri, riksråd och landsherre över Västergötland, avled 1612. Hans änka, grevinnan Emerentia f. Gyllenstjerna fick Borgatorp som donation genom Hertig Johan (se nedan). Gustav II Adolf bekräftade gåvan 1619. Stenhuset hängde sedan med som en del i de ribbingska egendomarna och har därefter vandrat inom Dala Säteri som bostad åt arbetare där, som arrende, men även varit i privat ägo tidvis.

1726 arbetade till exempel befallningsmannen Alexander Persson på Dala säteri men bodde i Borgatorp. En rad personer är sedan uppräknade, män men oftare kvinnor. Flera av dem var änkor som arbetade som jungfrur till olika släkter på säteriet. Runt 1920 började huset delvis förfalla under några år. Men så satte Gustaf Posse igång med renovering steg för steg. Runt 1940 benämnde han huset som sin jaktstuga och blev också formell ägare.

Prins Eugen bodde periodvis på Dala Säteri och besökte då även Borgatorp. Han tyckte mycket om det varierande landskapet. Flera vackra så kallade slättavlor från Skaraborg liksom motiv från platåbergen kan beskådas

på hans museum Valdemarsudde. Som gåva till familjen Posse skänkte han ett vackert konstverk i form av en brunn som står på gårdsplanen. Han har också skapat modellen till det Ribbingska kapellet som står på den plats, där Dala gamla kyrka fanns på 1700 talet.

Hertig Johan

Hertig Johan (1589–1618) var son till kung Johan III och barnbarn till Gustav Vasa. Han var hertig av Finland, ståthållare i Östergötland där han mest bodde och sedan också för Västergötland. Hertig Johans Torg i Skövde är döpt efter honom. Trots sin korta levnadsbana betydde han mycket för den staden, inte minst för handelsnäringsen (Lundh 2000). Han verkade få mer uppskattning där än i Östergötland. Prästen och historikern Anders Fryxell (1795–1881) skriver:

Furstendömet vanvårdades, och det annars så rika Östergötland var slutligen helt och hållet utarmadt; likaså dess hertig inför sin död. Hans äktenskap med Maria Elisabeth, en nära släkting, blef olyckligt. Sjuklig var hertigen, än mer hertiginnan; hon var stundom rubbad till sina sinnen ... Johan som drabbades av ohälsa redan i ungdomsåren, dog 1618 på Bråborgs slott.

Ett av Sveriges bäst bevarade vardagshus från medeltiden

Så beskrivs ofta Borgatorpshuset. Enklaste sättet att presentera det litet mer i detalj är genom text i ett par gamla blekta handlingar, en från redan nämnde kyrkoherde Timberg (1784). "Avskrift" är enda "signaturen" på den andra texten av betydligt senare datum.

”Borgatorp i Dala socken, beläget på Plantabergets nordsida är Västergötlands äldsta stenhus, 500 år gammalt, en synnerligen intressant byggnad, 6 x 17 meter. Nästan en sensation och en mycket litet känd byggnad. Huset har metertjocka murar och meterstora fönster med blyinfattade rutor. Öppna spisar finnes i alla tre våningarna. Huset är stilfullt renoverat och rymmer bland annat ett av Greve Posse ordnat museum med fynd från olika delar av Falbygden. I storstugan finns en mycket vacker och märklig madonnabild från 1100-talet. Kring huset finns ett 20-tal kvarnstenar, både hand- och vattenkvarnstenar, de äldsta från 1600-talet. De äro oftast insamlade från Dala pastorat.”

Mina egna tillägg: Museet blev aldrig helt färdigt. Den nämnda Madonna- eller Mariabilden i trä var nästan identisk, fast mycket mindre, med den som fortfarande välkomnar besökare i Kungslena kyrka. Madonnan i Stenhuset sålde greve Posse till okänd person eller institution efter samråd med Riksantikvarieämbetet. Kanske finns den på något museum någonstans i eller utanför Sverige? Den finns i alla fall förevigad på foto på sin dåvarande plats i storstugan.

Stenhuset har tjockt torvtak med ymnig växtlighet som hölls i schack av en get på förra ägarens tid. Men efter att geten fallit ner från taket upphörde denna kreativa lösning. Under torvtaket finns ett tak av tjock vass, från Hornborgasjön, sedan breda kanter av näver.

Källaren med en hårt sliten stentrappa var också bebodd en gång i tiden. Det finns noteringar om, att under danskarnas upprepade krigsanfall i dessa trakter på 1700-talet flydde en del svenska soldater ner i husets källare.

Det låg ju isolerat en bit från allfarvägen. Under en tid användes den enligt berättelser jag samlat in från "de gamla" i trakten, som arrestlokal av polisen för bygdens odågor, främst berusade personer som varit i slagsmål. Bångstyriga ungdomar är inte bara ett nutida problem. De är sig lika genom åren. Hormoner är både tid- och kulturlösa. Shakespeare skriver följande (1610) för flera hundra år sedan i Herdens Tal i sitt verk "En vintersaga": "Jag önskar att det inte fanns några år mellan sexton och tjugotre eller att man kunde sova bort sin ungdom, ty där emellan finns ändå ingenting annat att göra än att göra flickor med barn, vålla de gamla sorger, stjäla och slåss".

Man kan uppfatta Stenhuset på olika sätt. Själv gillar jag hus som visar sina livserfarenheter. Jag tycker om det slitna och det spruckna.

Barn har motstridiga känslor, särskilt den stora öppna vinden kan vara skrämmande. Spöken tänker de förstås och nästan hoppas att de ska finnas. Det låter också om huset, särskilt i regn och blåst. Dock är det bara gamla gistna dörrar eller bräder som gnäller av trötthet.

En kvinna, lekkamrat till mig som barn, besökte Borgatorp för första gången. Hon undrade "Var bor du?" Här, svarade jag. Vi stod alldeles invid huset. Hennes svar: "Men det är ju en la'gård..."

Kvarnhjul i kalksten

Säd som blir mjöl krävs för att vi ska få vårt dagliga bröd på bordet. Förr som nu. Vi har kunnat läsa om den katastrofala sädesbristen i världen genom att Ukraina, en storproducent, hindrats av Ryssland från att kunna skeppa ut tillräckligt över världen. Även Lilla Skaraborg är känt för sin omfattande sädesproduktion.

Kvarnhjulen

I gravkammare i Egypten från 2. 500 år f. Kr. finns målningar som visar kvinnor som mal säd med handkvarnar i sten. Detta kvinnogöra slet hårt på deras kroppar. När jordbruket inklusive odlingen av säd blev större i Norden under järnåldern kom den roterande handkvarnen också hit. Den användes sedan ända in på 1800-talet i Sverige. Efterhand ersattes den sedan med vattenkvarnstenar som blev mycket viktiga i samhället och är det än i dag på många håll i världen (Qvarnstenens vänner).

Att tillverka kvarnstenar var ett mycket slitsamt och krävande jobb. Lungorna tog stryk. "Fjällagubbarna" i Lugnås dog tidigt. Numera är orten ett intressant historiskt utflyktsmål.

Att mala säd kunde vara ett farligt jobb på olika sätt. Det var lätt att få fingrar i kläm. Detta hände vår egen farfar Carl som ägde kvarnen Norra Sniken i Broddetorp

(1912–1919). Efter en svår olycka där han fastnade i kvarnstenen med ena handen, fördes han med häst i tre timmar till läkare i Falköping. Bedövningen vid amputationen av fyra fingrar på högerhanden skedde med hjälp av brännvinsupar. Hans liv som mjölnare tog därmed abrupt slut. Kvarnstenar är inte bara konkreta utan har även blivit en symbolik. Författaren Stig Dagerman, ofta djupt deprimerad och som tog sitt liv vid trettiofem, återkom till att han ständigt tyngdes av kvarnstenar runt sin hals.

Gustaf Posse tyckte om de långa kalkstengångar som omger huset. Det är dock ett sisyfosarbete att hålla dessa fria från ogräs. Förr sköttes de av en trädgårdsmästare från "Slottet" som var, och fortfarande är, det gängse namnet på säteriet. Han fick inspiration till dessa gångar från Solliden där han var kammarherre, en av flera, hos kung Gustav V.

Ribbingska kapellet

Dalalus, numera Dala Säteri, är känt sedan medeltiden. De äldsta kända ägarna var medlemmar av folkungaätten. Senare har släkter som Bielke, Gyllenstierna, Ribbing, Tham, Silfversvärd och Posse innehaft egendomen. Den nuvarande ägaren, Arvid Posse trettiosju år, är inställd på att förvalta säteriet och dess historia in i framtiden. På den plats där Dala gamla kyrka stod finns Ribbingska kapellet. I detta finns stora nu mycket nötta gravhällar efter avlidna släkter på säteriet både infällda i och stående utmed väggarna.

Fram till för cirka femtio år sedan fanns här också mängder med dödsallar liggande huller om buller. Med dessa lekte min son Peter och Desiree Posse Lerider, barn-

barn till Gustaf Posse, i hemlighet när de var i sju-åttaårs-åldern. Säkert ett mer spännande "naturligt" äventyr för barn jämfört med dagens artificiella figurer i spelkonso-ler.

Enkla ting skapar kreativitet

Jag beslöt mig för att varsamt renovera Stenhuset. Väg-garna bestod av omväxlande papper, tidningar i flera tjocka lager, tapeter och målarfärg ovanpå det. Så små-ningom kom målaren äntligen till grunden. En äggskals-färg, naturlig kalkfärg helt enkelt, som tydligen funnits där en gång i tiden dök upp och kunde återskapas.

Jag som ofta av närstående påminns om att jag över-lastar inredning har tagit mig samman och blivit minima-list i detta hus. Detta var förstås det enda naturliga för folk på 15-1600-talen, om man inte tillhörde de förmögna. Sten-väggarna och de blyinfattade fönstren får tala. Inga tav-lor. Jag ska dessutom helst inte spika i väggarna enligt an-tikvarie Ulf Larsson, numera på Västarvet, som varit en kunnig rådgivare till mig många gånger. Några få spikar fanns dock redan innan. På en av dem hänger nu en sliten tvättbräda som enda "konstverk". En stenhandkvarn finns också på plats i framkammaren, mitt arbetsrum. Båda ser jag som hyllningar till alla genom tiderna hårt arbetande skaraborgskvinnor.

Saker fick sitt intåg i vårt land i samband med den in-dustriella revolutionen som utlöste en explosion i före-mål. I dagens samhälle är människor närmast bihang till tingen (Andersson 1985). Bondesamhället var fattigt, ja utarmat på föremål. Man hade samma kläder på sig i la-dugården och inomhus. Oftast åt man med händerna. Människor hade ett respektlöst förhållande till sina få

ting. Kniven användes till snickeri, vid slakt, för att skära kött, rensa fisk, dela bröd, peta naglarna ... Och ibland i slagsmål. Efter industrialismen fick varje föremål sin karaktär och vi fick med tiden som exempel minst 25–30 sorters knivar.

Tung samvaro mellan generationer

Det har aldrig varit lätt att umgås över generationsgränser. Förr var det dessutom mer eller mindre ett tvång. Historikern Jonas Liljekvist (2018) har forskat om konflikter i svenska familjer på 1600-1700-talet, sammanfattat i boken "Hedra din fader och din moder!" Oenigheter mellan barn i alla åldrar och deras styvföräldrar var vanligast. Därefter kom konflikter mellan vuxna och svärföräldrar. Kontakterna mellan äldre och yngre familjer på gårdarna var ofta spända. Ofta väntade vuxna barn på att föräldrarna skulle avstå från hemmanet. Många par hade föräldrar/svärföräldrar boende hos sig eller i sin omedelbara närhet och var skyldiga att ta hand om dessa (Winberg 1981).

Det är lätt att tro att styvfamiljer, blandfamiljer, är något nytt för vår tid men så är det förstås inte. Främsta bakgrunden idag är skilsmässa. Förr var det ena förälderns dödsfall, ofta mödrarna som dog i barnsäng. Detta öde drabbade min egen farfarsmor Maria Kristina i Kungslena 1848.

Ofta dog även barnet. Under nästan hela 1800-talet avled i snitt ett barn per mamma innan det fyllt fem. Idag drabbas en av 180 föräldrar av sitt barns tidiga död. Från 38 % år 1800 till 0,03 procent 2018 – en stor förändring (Ruck 2020). Det är omöjligt att förneka det stora värdet

av både förbättrad kost och alla medicinska landvinningar som skett och som fortsätter.

En man som passar till huset

Om jag mot all förmodan skulle få ett "stolleryck" och åter vilja leva med en man, så måste han vara kort till växten eller kutryggig, så att han passar in i Stenhuset. Han får heller inte vara för tjock. Vissa dörröppningar är trånga. Vin får konsumeras varsamt, eftersom risken att snubbla över höga trösklar och i snedgångna trappor är stor.

Män var på 1600talet cirka 165 långa, kvinnor cirka tio cm kortare. Idag är medellängden på mönstrande unga män 180 cm, en stor skillnad.

Greve Posse var själv reslig till växten. Hans döttrar har berättat att i sovrummet slog han ständigt huvudet i de gamla bjälkarna i taket, där krokar att hänga kött på fortfarande sitter kvar. Till slut tröttnade han. En morgon när han steg upp, utbrast han "förbannade kultur" och kallade på en snickare som halverade den längsta stockens tjocklek. Sådana finns dock tack och lov ännu kvar intakta på loftet och i framkammaren, nu mitt arbetsrum.

Spara, slänga eller renovera?

Det är alltid ett dilemma hur samspelet mellan gammalt och nytt ska hanteras. Vad ska sparas och vad ska hivas? Greve Posse var i mitt tycke framsynt. Han renoverade. Han ville behålla en vällingklocka från Dala Säteri. Vad gjorde han då? Jo, lät bygga en klockstapel intill stenhuset, där denna fortsatt hänger. Han lät installera både vatten och toalett inne. Ingen positiv förändring för kulturtraditionalister men pragmatiken fick överhand. Det ska

gå att leva i huset också. Själv är jag tacksam för hans kulturbrott trots att k-märkningen därför inte kan nå den högsta nivån.

Matlagningen förr skedde i en rejäl gryta i den stora öppna spisen. En inkilad kokvrå tillkom på 1940-talet men gör ändå inte köksbestyren enkla. Tove Jansson (2022) skriver "Här är aldrig någon lugn och ro. Alla ska hjälpa till." Så kan jag också känna, när gäster ger sig in i mitt så kallade "kök" och välvilligt vill ge stöd.

Med Madeleine Buller Lerider, f. Posse hade jag från min inflyttning 2006 en givande kontakt. Hon ärvde ett 1700-talshus, Lugnet i Dala, där hennes dotter Desiree numera bor. Madeleine blev för mig en uppskattad taleskvinna för huset, där hon ofta varit som ung med man och barn. När jag frågade henne hur de förr lagade mat i det trånga "köket," för det förekom många samkväm särskilt vår och sommartid, svarade hon. "Laga mat? Det är väl ingen som lagat mat här". Den skötte kokerskan nere på Slottet. Och så kom maten under vita dukar i korgar med fint porslin med hästar i tvåspann till Borgatorp." Min kommentar: Det var den tidens catering. "Fint skulle det vara" sade Madeleine, själv grevinna. "Grevar och baroner som jag träffat en hel del av må ha helt andra vanor men fina titlar på Riddarhuset skyddar inte mot olycklighet ska gudarna veta. Inte minst hade många kvinnor förr ett trist liv ute på herrgårdarna. Tjänstefolket skötte ju allt. Både inne och ute. Själv har jag glatts åt ett "riktigt" yrkesliv och att själv kunna ta hand om mina tre fina barn. Utan tjänstefolk. "

I en praktfull grav omgiven av en tung järnkedja vilar nu både Gustaf Posse (död 1965) och hans dotter Madeleine (död 2018) invid Ribbingska kapellet. Dottern Monica

är begravd i Helsingborg, där hon levtt sitt vuxenliv. Tack till dem alla för vad de betytt för det gamla Stenhusets överlevnad. I bästa fall fortsätter mina närstående med samma angelägna uppgift.

Carolina och Cecilia Axelsson

Källor:

- Andersson, S. (1985). *Mellan människor och ting*. Göteborg: Daidalos.
- Cassel, K. (1998). *Från grav till gård: Romersk järnålder på Gotland*. Stockholms universitet. Avhandling i arkeologi.
- Frykzell, A. (1902). *Berättelser ur svenska historien*. Beijers bokförlag.
- Liljeqvist, J. (2012). *Hedra din fader och din moder*. Umeå Universitet. Humanistiska Fakulteten.
- Lundh, G. (2000). *Skövde under 600 år*. Skövde Kommun och Skövde Stadsmuseum.
- Qvarnstenens Vänner. *Om kvarnstenar i Lugnås*.
- Ruck, C. (2020). *Olyckliga i paradiset*. Stockholm: Natur & Kultur.

JAN MÅRTENSON

NÅGRA ÖGONBLICK

I

DEN SKARABORGSKA VINDEN

”Vi som lever är bara döda på semester, nån sorts sommargäster.” Så inleds Bodil Malmstens vackra dikt om moster Lillie. Jag lyssnar ofta på den, framsjungen av Lena Nyman. De orden sammanfattar så fint vår korta stund på jorden. Vissa ögonblick lever vi med resten av livet.

Den 8 februari 1875 var en dag den då fjortonåriga Josefina Lindberg aldrig skulle glömma. Hon var en av barnarbetarna på Vulcans tändsticksfabrik i Tidaholm, en gång jordens största. Vägen till fabriken var kort. Familjen bodde i en av arbetarbostäderna nära fabriksområdet, husen som senare ersattes av de sk ”solkullera”.

Vid den här tiden var det stor efterfrågan på tändstickor och de anställda arbetade i tolvtimmarsskift, det ena från 06 till 18 och det andra från 18 till 06. Många

av flickorna hade flyttats över från tändsticksfabriken i Motala efter en brand där. De flesta kvinnliga arbetarna var i sena tonåren men den yngsta bara elva år. Här satt de vid var sitt bås och fyllde askarna med tändstickor.

Professor Gustav Erik Pasch fick patent på en unik uppfinning, de så kallade säkerhetständstickorna som till skillnad från de giftiga fosfortändstickorna bara kunde tändas mot askens plån. Fosforstickorna gick att stryka eld med mot en husvägg, baksidan av en sko eller vad som helst, ofta använda i Hollywoods västernfilmer. De fortsatte att tillverkas parallellt med de säkrare men var så lättantändliga att de orsakade många olyckor.

Den här morgonen var Josefina, en faster till min mormor, på väg till det tidiga skiftet. Arbetslokalen var inrymd i ett litet trähus utmed Tidån i den andra delen av området. Hon och de andra flickorna skulle fylla ett visst antal stickor i askarna.

Strax efter inledningen på morgonskiftet råkade en av flickorna få den ena asken att fatta eld. Om olyckan var framme skulle de hålla kvar asken i handen tills den brunnit ut eller också köra ner den brinnande asken i en vattentunna som stod mitt i rummet. Men chocken och smärtan blev för stor så hon kastade bara asken ifrån sig.

Den föll så olyckligt att den träffade de travar med tändstickor som spärrade gången mellan arbetsborden. I lokalen fanns det cirka 40.000 fyllda askar. Hela lokalen förvandlades till ett brinnande inferno. De flesta av de sjuttio arbetarna rusade mot den enda utgången, en dubbeldörr som öppnades in mot lokalen. Panikslagna tryckte de på bakifrån. Det innebar att de helt ovetande blev instängda i dödens gap.

Fönstren var tjocka och svåra att slå sönder men ett

fåtal lyckades ta sig ut den vägen. En ung plåtslageriarbetare, Otto Bengtsson, upptäckte branden i ett tidigt skede. Hans fästmö jobbade där inne och han skyndade dit. Han lyckades krossa en av fönsterrutorna och drog ut två flickor som låg medvetlösa på golvet. Det brann i deras kläder men han rullade dem i snön och räddade deras liv. En av dem var hans fästmö.

Ett halvt sekel senare uttalade han sig om branden i Västgöta-Bladet. Han sa att det var en fruktansvärd syn med de förkolnade liken, många av dem omöjliga att känna igen. Det var det mest smärtfyllda sorgearbete han varit med om i sitt liv. Många anhöriga ville ta sig in i lokalen när branden var släckt men de motades bort.

Det här är den värsta industribranden någonsin i Sverige. Fyrtiosex flickor och kvinnor brändes inne. Liken radades upp ute i snön. Från början var det fyrtiosju. Men den ena flickan, Josefina Lindberg, rörde på ögonlocken när kroppen skulle läggas ner i en kista.

Hon blev svårt brännskadad och ansiktet vanställt men kom att leva ett långt liv och blev mor till två barn.

De döda begravdes kollektivt på Tidaholms centrala kyrkogård. Jag har ofta stannat till där och tänkt på vilket helvete de hade gått igenom. Mer än 5.000 människor följde dem till graven.

*

Drömmen om allsvensk fotboll för Tidaholms GIF levde i allra högsta grad 1945, året innan jag själv föddes. Stan hade mellan 5.000 och 6.000 invånare på den tiden. Snart skulle läktaren på Ulvesborg fyllas av 8.171 personer, ett svårslaget publikrekord.

Giffarna hade spelat 1-1 mot Jönköping Södra på bortaplan. I den här matchen var ställningen 2-2.

Bengt "Bläcka" Johansson gjorde samtliga tre mål för TGIF. Men det var inte för dem han skulle bli ihågkommen.

Han hade inte en aning om att den här dagen skulle förfölja honom resten av livet. Vi småpojkar som spelade i Knattserien på 1950-talet brukade sitta i klubblokalen på andra våningen i samma hus som fotbollsläktaren och bläddra igenom den stora klippboken där uppe.

På den tiden hade lilla Tidaholm två lag i division II innan begrepp som Superettan och en allmän uppgradering av seriesystemet ännu ägt rum, både Giff och IFK. TGIF tillhörde topplagen i flera år och kvalmatcherna till Allsvenskan krönet på denna storhetstid.

Vi lärde oss namnen på alla spelarna i laget fast vi bara hade sett några av dem spela på 1950-talet. Vår höjdpunkt var matchen mot ett stjärnspäckat Örgryte på Ulvesborg. Göteborgarna hade en anfallstrio med Agne Simonsson (som fick sitt genombrott i VM 1958), Rune Börjesson och den legendariske Gunnar Gren.

ÖIS var storfavoriter det året men toppkonkurrenten Elfsborg, som överraskande förlorade DM-finalen mot TGIF på Ulvesborg, lade upp en listig taktik inför tidaholmarnas match mot ÖIS veckan därpå. Den gick ut på att hårdbevaka Agne Simonsson och låta Gunnar Gren mer eller mindre agera utan överrock.

Den matchen såg jag. Även nu var publiksiffran större än invånarantalet i stan. Folk trängdes på taket till godiskiosken och satt uppklätrade i björkarna runt plan. Den då mycket unge Keith Ljungberg gav Giff ledningen i matchen. Längre såg det ut som om det skulle bli hemmaseger. Men sedan slog Gunnar Gren en hörna från höger. Agne Simonsson markerade att han ville ha bollen

mot pannan. Gren var ju en bollkonstnär och hade inga svårigheter att servera bollen på en silverbricka. Agne fick som han ville och nickade in kvitteringen.

Matchen slutade 1-1, en sensation. Sportchefen Bertil Jansson i Expressen skrev att Tidaholm hade ett bättre försvar än Norges. Han syftade på att landslaget med Gren-Simonsson-Börjesson gjorde fler mål mot norrmännen. Det oavgjorda resultatet på Ulvesborg blev en stor besvikelse för ÖIS. Gunnar Gren visade sig vara en dålig förlorare. Hans utgjutelser mot TGIF i allmänhet och Agne Simonssons hårdbevakare Rolf Svensson i synnerhet var inte nådiga. De visste ingenting om fotboll.

Men tillbaka till kvalmatchen 1945. I slutminuten tog sig "Bläcka" Johansson förbi målvakten i J-Södra och hade öppet mål. Han kunde ha promenerat in i mål med bollen men ville göra en riktig strut. Bollen gick över ribban och ut mot Ramstorps gärde. Närmare Allsvenskan än så kommer aldrig mer ett lag från Tidaholm.

I den tredje och avgörande matchen i Stockholm vann J-Södra med 4-0 och satte definitivt punkt för Giffarnas dröm om spel i den högsta divisionen.

Dramatiken på Ulvesborg slog ut Riksteatern på gamla Saga. Eller som jag skrev i några diktrader:

Det var Ulvesborg
och inte Shakespeare
som lärde oss
att sorg och glädje
ryms i samma skepnad.

*

En morgon kom min far hem från bryggeriet. Han och

mamma hade hört på radionyhetererna att en familjetragedi ägt rum hos en bryggerichaufför i Tidaholm. Nu fick han bekräftat att arbetskamraten Simon Carlberg, hans fru och nittonåriga dotter hade dödats av den äldste sonen Yngve. Denne hade sedan försökt ta sitt eget liv men misslyckats. Den yngre brodern gjorde värnplikten så han var inte hemma när det här vansinnesdådet skedde.

Yngve var lungsjuk och trodde det var obotligt. Han ville skona familjen från sin egen död. Först sköt han den sovande systemen i hennes rum. Då vaknade föräldrarna på bottenvåningen. Far och son möttes i trappan. Fadern sköts i armen så illa att han förblödde men hann med sin styrka bryta sönder geväret mot trappräcket innan han dog.

Modern skyndade sig över gårdsplanen för att kalla på hjälp hos grannen. "Gustav, skynda dig, Yngve har skjutit far", sa hon och gick sedan tillbaka. Hon mötte sonen på gårdsplanen och han slog ihjäl henne med gevärskolven.

Vid förhör visste Yngve att han dödat systemen och fadern men hade inget minne av hur modern hade dött. Det här var en fasansfull händelse som skakade om hela stan.

Jag minns ännu begravningen, tre kistor på flaket till en av bryggeriets lastbilar. Hela Norra Kungsvägen ner till gravkapellet var kantad av sörjande människor. Min far och fem andra arbetskamrater bar Simons kista.

Jag hade träffat både Simon och Yngve flera gånger och även den yngre sonen Bengt som överlevde tragedin. I många år tänkte jag söka upp Bengt och fråga hur han lyckades klara ut sitt eget liv efter den händelsen men jag kom mig aldrig för. Nu är även han borta.

Det sista jag hörde om Yngve var att han var inlagd flera år på mentalsjukhuset. Han blev förälskad i en av sjuksköterskorna, gifte sig med henne och bildade familj. Men några decennier senare lär han ha begått självmord, kanske för att det förflutna förföljde honom genom livet.

*

Den sortens händelser, några ögonblick som förändrar allt, är svåra att komma förbi. Jag minns också när busschauffören Helge Johansson körde ihjäl den lille sonen Ulf, sitt enda barn. Helge skulle backa bussen och pojken klämdes till döds mellan bussen och en stor snödriva, en fasansfull tragedi.

Det går nästan inte att fatta den smärta Helge bar med sig. Han körde bussen via Hamburg till Amsterdam när vår klass gjorde en skolresa dit efter realexamen. Vi var jämnåriga med hans son Ulf och jag tänkte på den händelsen när jag mötte hans blick i backspegeln.

Den resan var för mig oförglömlig på ett annat sätt. Jag var sexton år, mina klasskamrater sjutton, och jag hade aldrig druckit alkohol. I likhet med de andra köpte jag en flaska rom. Sedan sa kompisarna att jag skulle fylla pappmuggen upp till brädden, bara slå i några droppar cocacola och sedan svälja ner allt på en gång.

Det blev en chock för min unga kropp. Jag hann posta ett vykort till mormor och morfar innan jag återvände till motellet där vi bodde. Hela rummet började gunga och jag hjälptes till min slaf. Sedan blev jag inlåst där när de andra gav sig iväg på sightseeing i Hamburg. Vi skulle åka vidare till Amsterdam klockan sju på morgonen.

Jag vaknade vid åtta och det var alldeles ljusst ute så jag

var övertygad om att de redan var på väg till Amsterdam och lämnat mig kvar. Men det visade sig att jag i fyllan förlorat tidsbegreppet. Klockan var bara åtta samma kväll som jag tömt muggen med rom.

Det positiva med den händelsen var att jag blev så livrädd att jag inte tog en droppe alkohol mer förrän jag var arton år, detta trots att jag vid klasskamraternas återkomst till motellet var i en euforisk stämning på grund av ett milt bakrus.

Nästa dag när vi var på väg till Amsterdam låg min romflaska kvar i bussen. De andra frågade vems den var men jag brydde mig inte om att erkänna att den var min. Då hade de bara upptäckt hur full jag hade blivit på en mycket liten mängd alkohol. En av de fräckare skolkamraterna sa att den var hans. Jag visste att han ljög men det bjöd jag på. Han hade mobbats av skolans rektor i fyra år så han behövde den bättre än jag.

På hemvägen gjorde vi återigen uppehåll i Hamburg. Min vän Lennart och jag skulle ta oss till Reeperbahn men stärkte oss först med en måltid på en liten krog. En musikanter kom fram till vårt bord och frågade vad vi ville höra. "La Paloma", drog Lennart till med och hela orkestern klämde i. Efteråt sa en av dem nånting om bier och höjde en flaska. Vi vinkade som tack för musiken. När vi fick notan visade det sig att vi bjudit hela åttamannaorkestern på öl, så det blev inget Reeperbahn för vår del och det var kanske lika bra.

*

Skaraborgarens löpsedel slog ner som en bomb i 1950-talet: "Stor homoseksualskandal i Tidaholm". Vi som var i tioårsåldern visste inte vad det var. Men min kompis Åke Wallgren och jag fick veta det när vi gjorde ett av många

besök på en bondgård i utkanten av stan. Vi hörde det genom det öppna köksfönstret då den äldste i hushållet gav klara besked om vad det gick ut på när de pratade om det vid köksbordet.

De förståndshandikappade utnyttjades av personer i olika samhällsklasser. Men värst bestraffning fick några av offren. En av dem flyttades till ett särskilt boende i Sävsjö och återvände inte till Tidaholm förrän han närmade sig ålderdomen, en annan placerades några år på ett konvalescenthem i Vänersborg. Sannolikt var det ett försök att tysta ner skandalen.

Folk som tillhörde societeten gick fria men småstadsskvallret hade ingen censur. De flesta kände till vilka som var inblandade.

Jag skrev dikter om original i Tidaholm. De finns med i mina urval "Mellan Tidaholm och världen" och "Med Tidaholmskärra mot dikten" som illustrerades av konstnären Karl-Åke Nyström. "Matinébesökaren" var en av dem som fördes bort från stan efter den där härvan:

Vi förstod aldrig riktigt
varför han som var stor
fick lösa barnbiljett
på söndagsmatiné.
Han var en del
av föreställningen
och hade ett skratt
som hördes ända bort
till Trädgårdsgatan.
Men vi skrattade
mest åt honom.
När hans mor jordfästes

smet han från begravningen.
Han kom för sent
och smet in
i biografmörkret.
Det var en fars
av något slag.
Men vi hörde
hur han grät.
Den dagen drog vi
aldrig av honom
svarta vegamössan.

*

Ett annat minne dyker upp. Möller på Hägne gick sent i livet med i Frälsningsarmén några kvarter från sitt hem. Han bodde ett par hus från mormor och morfar så jag minns honom väl. Jag skrev dikten "Befordrad" om honom. Den publicerades av den kända poeten Majken Johansson, själv frälsningssoldat, i Stridsropet:

En kväll, lite onykter,
cyklade han rakt in
i Frälsningsarmén.
Han fick en uniform
och bar den med andakt.
Sångröst saknade han,
men Gud var säkert
inte så nogräknad.
Sen fick han återfall.
Låg med fina uniformen
utmed rännstenen.
En officer hämtade honom.
Hans röst ekade

i hela kvarteret:
Satan flög i mig!
Uniformen skickades
på kemptvätt
men inte hans själ.
Strax efteråt cyklade han
rakt in i himlen.

BENGT KNUTSSON

KORANBRÄNNINGARNA

SORGSENHET FRÅN EN SKARABORGARE SOM VAR MED OCH BYGGDE FÖTROENDE

”Man må ha vilken uppfattning man vill om islam, se den som något positivt, negativt eller likgiltigt. Men viktigast av allt: negligera inte *kraften* i islam!”

Så brukade jag avsluta mina islamföreläsningar vid Lunds universitets arabvärldsseminarier. Och denna islams *kraft* har Sverige i rikt mått fått erfara sommaren 2023.

När jag nu sätter mig ner för att ge några personliga synpunkter på de svenska koranbränningarna och, kanske speciellt, myndighetsveriges förhållningssätt till dessa, är det fr.a. tvenne visdomsord som kommer för mig: ett på latin och ett på arabiska.

Det latinska:

Videant consules ne quid detrimenti capiat res publica, “Kon-
sulerna må se till att staten inte tar någon skada.”

Det arabiska:

Kullu shay`in lā yuqāl, "Allt kan inte sägas" alternativt "Allt måste inte sägas."

I ingetdera fallet har våra styresmän levt upp till maningarna i dessa visdomsord. Staten har tagit skada, stor sådan, och genom hänvisning till svensk yttrande- och demonstrationsfrihet har enskilda koranbrännare tillåtits framföra sitt budskap, säga det som rimligen *inte* borde ha sagts. Genom detta sitt sakrilegium vis-à-vis islam har de försatt en hel islamvärld i vrede mot Sverige och svenskarna.

Men inte bara detta. Följdverkningarna! Genom vilsenhet inför problematiken har det officiella Sverige lyckats med konststycket att torpedera decenniers ansträngningar att skapa svensk goodwill i den arabisk-islamiska världen. Detta till förfång för inte minst den svenska exportindustrin. För det var i medvetande om – och behovet av – kunskap som det svenska näringslivet under oljekrisens dagar vände sig till Lunds universitet för att få vägledning.

Sverige och Orienten – i harmoni

Inte så att Sverige före oljekrisen (den kan sägas ha börjat med Oktoberkriget 1973 och varat ett tiotal år framåt) var obekant med Orienten. Österländska språk, i synnerhet klassisk arabiska och bibelhebreiska, hade i flera hundra år undervisats vid universiteten i Lund och Uppsala. Men inte i ett praktiskt syfte utan huvudsakligen teoretiskt och vetenskapligt. Detta system levde kvar så sent som 1958, när jag själv påbörjade studiet av arabiska. Intresset för

arabiska var på den tiden klen; vi var endast två nybörjare det året. Men redan på 60-talet skedde en förnyelse; modern standardarabiska och modern hebreiska introducerades vid Lunds universitet.

Det är dock rimligt att påstå att det var just oljekrisen och näringslivets upptäckt av en stor kunskapslucka som gjorde att universiteten vaknade till liv. Vid Lunds universitet — av förklarliga skäl känner jag det bäst — infördes under 70-talet ämnet Mellanösternkunskap. Det var realiakurser om förhållandena i Främre Orienten och Nordafrika och blev en omedelbar framgång.

Och Lunds universitet (för att nu se LU som *pars pro toto* för ett nyvaknat svenskt orientintresse) endast fortsatte på inslagen väg; hela 80-talet kom att präglas av diverse nysatsningar. Låt mig här kortfattat nämna de viktigaste:

- 1980–85. Lunds universitets arabvärldsseminarier för näringsliv och myndigheter, tredagars internat. Organiserade av en sektion inom universitetet kallad FOSAM (uttytt i det hiskeliga ordet *Forskningssamverkanskommittén*) blev de omåttligt populära och gavs i stort antal över hela Sverige. Ja, efterfrågan på dessa kurser var så stor att man rentav skulle kunna kalla den för en "religiös väckelse" inom näringslivet. De stora exportföretagen skickade sina internationella säljare till kurserna, och ett talesätt, låt vara rått och ironiskt, spred sig inom näringslivet: "Vi måste gå Lunds universitets arabvärldskurser så att vi får lära oss hur vi ska *ta* araberna!"
- 1983. Introduktion av *Arabvärldslinjen*, en tvåårig universitetsutbildning med parallellstudium av

modern standardarabiska och Mellanösternkunskap. Den visade sig fylla ett behov, enär många av arabvärldsstudenterna har gjort fina karriärer, inte minst inom utrikesförvaltningen. Det kan också nämnas att Uppsala universitet lät sig inspireras av Arabvärldslinjen i Lund och skapade en egen kallad *Orientalistiklinjen*.

- 1983. Introduktion av *Programmet för Mellanöstern- och Nordafrikastudier* (PMN), direkt under rektorsämbetet. Det var en mäktig satsning. Tvärvetenskapligt till sin natur innebar det att hela universitetet – alltifrån naturvetenskap och medicin till teologi och religionsvetenskap – ställdes under PMN:s paraply. Det skapade också incitament till fruktbara universitetskontakter i arabvärlden.
- 1984. Den svensk-arabiska poesikonferensen i Lund i oktober 1984 (initierad av den saudiarabiska industriministern Ghāzī al-Quṣaybī och finansierad av Svenska institutet). Tredagarsmötet mellan arabiska och svenska poeter gav genklang i arabvärlden. Och när en svensk kulturemissarie 1985 gav sig ut i Mellanöstern och Nordafrika, hade han i bagaget svenska dikter som hade getts arabisk form under poesikonferensen.
- 1985. Islamutställningen i Stockholm, invigd av statsminister Olof Palme i maj det året. Det var en nationell storsatsning; medverkade gjorde majoriteten av muséerna i Stockholm. Deltagare kom från hela arab- och islamvärlden.

- 1985–90. En svensk orientalist (författaren till denna artikel) skickas som kulturemissarie till Mellanöstern och Nordafrika. Syfte: att ge Sverigeeinformation på arabernas eget språk. (Avbröts av Iraks invasion av Kuwait.) Gunnar Jarring, turkolog och ambassadör, kallade verksamheten för *informationsdiplomati*.

Allt som allt en sagolik satsning för att skapa nära relationer mellan Sverige och den arabisk-islamiska världen.

Sverige och Orienten – i konflikt

Men nu! Hur har vi kunnat hamna så snett? I konflikt med inte bara Sveriges muslimska befolkning (och den är procentuellt hög) utan också internationellt med hela islamvärlden. Måndagen den 1 augusti utslungade 57 muslimska stater sitt kollektiva *anatema* mot Sverige (och vad det beträffar också Danmark som, liksom Sverige, upplevt ohejdade koranbränningar). En islamrepresentant skulle med fog kunna säga: "Då var det ni som knackade på vår dörr, vi tog emot er, vi hjälpte er; nu hånar ni oss. Inför detta debacle finns det anledning att ställa sig frågorna *vad, varför* och *hur*?"

Kulturkollision

Låt oss först konstatera att konflikten mellan Sverige och islam har sin grund i en gigantisk *kulturkollision*. Den var stor redan för femtio år sedan, när svenska företagsrepresentanter i stor skala sökte sig till Mellanöstern och Nordafrika för att sälja svenska produkter och tjänster, men den är fortfarande lika stor. Vardera sidan agerar utifrån

sitt eget universum, sin egen referensram: språk, religion, historia, samhällssystem, traditioner, tänkesätt o.s.v.

Svårigheterna för en svensk (däri inräknat landets styresmän) att förstå islam är hårddraget två: *paragrafen* och *sekularismen*.

Paragrafen

När jag, återigen mellan 1980 och 85, ledde Lunds universitets näringslivsinriktade arabvärldsseminarier, kunde man ibland få höra vittnesbörd från sådana svenskar som redan varit på plats i Mellanöstern och Nordafrika: "Hopplöst att göra affärer med araberna, Koranen styr allt." Min replik kunde i sådana lägen vara: "Du har gjort en korrekt iakttagelse, Koranen är helig och sätter sin prägel på hela samhället." Och jag fortsatte: "Men låt oss se på Sverige; hur är det här? Ja, inte är Bibeln längre normgivande för våra beslutsfattare, däremot *paragrafen*. Den rubbar man inte, den har, om än icke i religiös bemärkelse, helighetsprägel, den är okränkbar."

Ett praktexempel på detta slags paragrafrytteri, varför inte kalla det fyrkantstänkande, är när polisen i Stockholm vid två tillfällen – och klokt nog, kan man tycka, med hänvisning till säkerhetsrisker för Sverige och svenskar – nekade tillstånd till koranbränning men fick bakläxa av Förvaltnings- och Kammarrätt. Motivering: polisen hade gjort ett *formfel*. (Nästan så att man kommer att tänka på romersk rätt, där just *formfel* ansågs förkastliga.)

Och när Ulf Kristersson, vår nuvarande statsminister, förklarar sig vara stark motståndare till koranbränningarna, kan han inte ingripa. Ty han är (åtminstone *anser sig* vara) bakbunden av den svenska grundlagens maktdelning, regering, riksdag, *myndigheter*. I praktiken är han

därför – och med honom hela Sverige – gisslan hos en liten grupp koranbrännare (varav ett antal f.ö. kommer från islamvärlden). En grotesk situation.

Att en svensk statsminister har så lite att säga till om i sitt eget land att han eller hon maktlös tvingas åse skändligheter i yttrandefrihetens namn är för världens muslimer ofattbart. Ja kommer sannolikt också – jag tror det är viktigt att påpeka detta – som en överraskning för genuina svenskar.

Sekularismen

Denna *paragrafens överhöghet* går hand i hand med svensk *sekularism*.

Från att i ca. tusen år ha varit (åtminstone ha *räknats*) som ett kristet land, har avkristningen i Sverige gått med häpnadsväckande snabbhet. Drivkrafter härvidlag har varit avskaffandet av kristendomsundervisning i skolan och skilsmässan mellan Kyrka och stat. Vi, en kvarlevande rest av 40- och 50-talister, *skolades* in i kristendomen (exakt på samma sätt som muslimska barn skolas in i islam). Dagens svenska skolungdomar får inom ämnet religionskunskap endast rudimentär insikt i vad kristendom är och står därför med gapande munnar, när de möter jämnåriga muslimska kamrater, väl insatta i islams huvudstycken.

Helighet – vad är det?

Resultatet av denna utveckling – Svenska kyrkan har inte lyckats hejda den – är att svenskar av i dag, däri inbegripet våra styresmän, har förlorat känslan för *helighet*, vet inte vad helighet innebär. Och om ingen helighet längre existerar, kan man heller inte förstå hur världens moskéer

fylls till sista plats medan svenska präster vemodsfyllt blickar ut över tomma bänkrader och fåtalet gudstjänstbesökare. (Nu kan förstås den kritiskt lagde starkt ifrågasätta om lutherska prelater i svart *någonsin* förmått frammana känslan av helighet.)

Redan påskkravallerna i april 2022 visade samhällets tondövhet, oförmåga, att förstå helighetens *väsen*; det var i samband med den svensk-danske Rasmus Paludans (partiet Stram Kurs) veritabla "stadsodyssé" i koranbränningar och speciellt det som utspelade sig i Norrköping. Att Paludan *i skydd* av svensk polis tilläts vanhelga det för islam heliga framstod för muslimerna som något oerhört, som en styggelse (för att nu använda ett bibliskt ord), och var orsaken till den otyglade vrede, den ohejdade våldsamhet, som kom att riktas mot tjänstgörande poliser och deras fordon. Att svenska politiker inte fattade grundorsaken till muslimernas upprördhet framgår t.ex. av Ebba Buschs famösa uttalande att polisen bort "skjuta skarpt" mot de muslimska demonstranterna. Mot svenska medborgare! Från nätet får man, hur som helst, en uppfattning om graden av muslimsk upprördhet: polisen identifierade 130 aktiva personer, 87 misstänktes för brott varav 10 frihetsberövades. Hur det sedan gick för dessa har jag inte kunnat utröna.

Koranens makt

Så, hur förstå Koranens auktoritet och muslimernas hän-givna vakthållning kring denna? Låt oss peka på några avgörande faktorer. Varje koranexemplar ses som en inkarnation, ett förkroppsligande, av den himmelska ur-Koranen kallad *Umm al-kitāb*, "Bokens moder". Denna ur-

Koran anses finnas till av evighet. Och väl värt att observera, i Koranens 114 kapitel – samlingen av Muhammeds gudsuppenbarelser – talar Allah/Gud direkt till människorna och han gör det i första person. Och Allahs språk är *arabiska*. Denna aspekt, att Allah inte talar något annat språk än arabiska, gör att endast den arabiska grundtexten är sakrosankt för muslimerna. Och även om naturligtvis Koranen finns översatt till en mängd olika språk, gäller icke dessa som auktoriserade versioner, likvärdiga med den arabiska grundtexten, utan ses merendels som ”kommentarer” eller inledningar till islam.

Koranen vis-à-vis judendom och kristendom

Avgörande för förståelsen av islam är ytterligare en aspekt. Islam ser sig själv som det tredje och avgörande stadiet av gudsuppenbarelser, den som först kom till judarna, därefter till de kristna. Det gör att islam i sin lära inkluderar såväl Gamla Testamentet som Nya och kallar dem för *tawrā*, ”Toran”, och *zabūr*, ”Psaltaren”, respektive *injīl*, ”Evangeliets”. Följaktligen ser muslimen med respekt på både gammaltestamentliga och nytestamentliga figurer. Muhammed ses visserligen som ”profeternas insegel”, men nog kommer det som en överraskning för många i vårt land att kristendomens centralgestalt, Jesus från Nazareth, räknas som profet i islam. Namnet han bär i Koranen är ‘*īsā ibn Maryam*, ”Marias son”.

Islam — den absoluta tron

Efter att ha studerat islam inom min akademiska disciplin och efter att på fältet ha fört otaliga religionssamtal med muslimer i Mellanöstern och Nordafrika är det en sak

som förbryllar mig mer än något annat. Och som gör förståelsen av islam så svår för oss, det är muslimernas *trovisshet*. "Vi tror utan att ställa frågan 'hur?' och utan att göra jämförelser", säger ett islamiskt uttryck. Muslimska tänkare – det finns naturligtvis sådana – kan tala om sin tro som "absolut" (*īmān mutlaq*) och det som karaktäriserar tron i Europa som "tvivel och experimenterande" (*shakk wa-tajrib*). Tvivel och rationalism är förvisso typiska för europeiskt tänkande. Och har, icke förvånande, satt sina spår även inom Svenska kyrkan och fått dess präster att se på tron som något *relativt*. Inom islam däremot är tvivlet bannlyst.

Informationsdiplomati

Ambassadör Gunnar Jarring talade om vikten av *informationsdiplomati*. Och, när allt kommer omkring, torde det vara den vägen regeringen har att gå i försöken att för islamvärlden förklara sitt dilemma: balansgången mellan svensk grundlag och förhindrandet av skändliga tilltag. Ett delikat uppdrag som ställer höga krav på övertygelse och finkänslighet. Utrikesminister Tobias Billström säger sig i detta stycke ha varit i kontakt med sina kollegor i islamvärlden.

Ett aber dock

Men det finns en sak som starkt försvårar muslimernas tilltro till uppriktigheten i den svenska statsledningen: de antiislamiska uttalandena av Richard Jomshof, sverigedemokrat och ordförande i riksdagens justitieutskott. Han talar i ett Twittermeddelande (nu X) om "islam, denna antidemokratiska, våldsförespråkande och kvinnofiendliga

religion/ideologi, grundad av krigsherren, massmördaren, slavhandlaren och rövaren Muhammed.” Starka ord, medvetet provocerande ord från en politiker som varnar för en pågående islamisering av Sverige.

Uttalandet har hur som helst förmått oppositionens Magdalena Andersson och andra i hennes parti att uppmana Ulf Kristersson att sparka Richard Jomshof från sin ordförandepost. Motivering: det som är lagligt är inte alltid lämpligt. (Jämför det arabiska ordspråk som tidigare citerats: ”Allt kan inte sägas/Allt *måste* inte sägas.”) Sannerligen ingen enkel sits för statsministern, vars hela *raison d'être* är beroende av SD, garanten för regeringskoalitionen. Hur ska han och hans medarbetare med bibehållen trovärdighet kunna ge muslimerna en någorlunda vettig förklaring till det dubbla budskapet från Stockholm. Å ena sidan regeringens positiva syn på islam, å andra sidan islamfientliga uttalanden från en koalitionspartner.

Ärlighet varar längst

Det torde dock *inte* vara meningsfullt att inför islamvärldens representanter framställa svenskarna som entydiga ”islamkramare” utan tvärtom, faktiskt och frankt, erkänna att det i Sverige också finns en utbredd skepsis mot islam. För även om muslimska ledare mer ofta än sällan tror på islams framtida – och slutliga – seger i världen, är de naturligtvis inte omedvetna om det motstånd som islam också frammanar. Så hur komma tillbaka till *status quo ante*, det ”hjärtligena samförstånd”, som före korankrisen rådde mellan Sverige och den arabisk-islamiska världen?

Dra fördel av shūrā

Medlet är måhända att kalla muslimska ledare till *shūrā*, "konsultation/rådplägning", ett system välbekant för dem. Ty det är inte småsaker som Sverige har att erbjuda i en sådan förhandling. Inte bara att Sveriges muslimer åtnjuter samma medborgerliga fri- och rättigheter som andra svenskar. Man har därutöver fullständig frihet att utöva islam – och t.o.m. att *missionera* om man så vill. (Och det vill man uppenbarligen.) Ja, genom Myndigheten för stöd till trossamfund erhåller muslimska organisationer fastmer *statligt* ekonomiskt stöd för sin verksamhet. I en sådan tänkt förhandling skulle man ju också – och lämpligen – kunna upplysa om att arabiska, Koranens språk, numera är det efter svenskan största språket i Sverige. Kanske också att mötet mellan Sverige och den arabisk-islamiska världen är ett återupptagande av det forntida samarbetet mellan svenska vikingar och araberna. Om vilket Sveriges ofantliga samling av historiska silvermynt, arabiska och islamiska, bär vittnesbörd. Sådant väcker österlänningens intresse, det vet jag av erfarenhet. Med mera, med mera.

Som ett *post scriptum* kan jag inte underlåta att nämna Sveriges ansökan om NATO-medlemskap. Och Turkiets hårdföre ledare Recep Tayyip Erdoğan, som med olika krav på Sverige satt sig emot. Som något av en sentida osmansk sultan och kalif har han deklarerat att Sverige kan glömma medlemskap i NATO så länge man tillåter koranbränningar. I den svenska regeringens ställe skulle jag ta hans ord på allvar. Man må sedan ha hur många "färdplaner" som helst.

Bjärred den 6 augusti 2023. B.K.

BENGT KNUTSSON

**SÄPOAGENTEN
VID LUNDS UNIVERSITET**

RINGSIGNAL!

Jag tog in den och avvaktade. Om det blev tyst, visste jag att någon från Östasiatiska seminariet hade öppnat; Östasiatiska låg närmast dörrklockan. Om det däremot kom ytterligare en signal, visste jag att jag var ensam på platsen och fick gå och öppna.

RINGSIGNAL IGEN!

Jag reste mig från skrivbordsstolen, lämnade amanuensrummet, passerade det lilla köket och semitiska seminarierummet och fortsatte utmed den långa korridoren fram mot ytterdörren. Öppnade och tog in situationen. Där stod en man, dock inte någon vanlig student utan äldre, kanske trettio eller trettio plus. Han var klädd i kostym – den såg ankommen ut – kavaj och byxor, skjorta och slips och ovanpå allt en grå trenchcoat modell Ä, d.v.s. av det där slaget som var så vanlig i Sverige på 40-talet. På huvudet högstkullig hatt, den förde tanken till amerikanska gangsterfilmer. Ansiktsuttryck: bestämt. Haka: framskjuten. Med fantasi kunde man inbilla sig att mannen som

ville komma in var deckarförfattaren Mickey Spillane eller hans hårdkokte privatdetektiv Mike Hammer.

Mannen frågade hur som helst efter universitetslektor Olof Bertil Andersson, och först i efterhand fick jag av Andersson veta vad han hette: Karl-Olov Wiss. Inte heller kunde jag då ana att just den mannen skulle bli en del av mitt akademiska liv, ja något av en allestädes närvarande skugga. Till denna situation bidrog jag sannolikt själv, ty nog var det unikt, därtill spännande, att möta en person, som öppet tillstod sig vara "såpoagent".

Såpoagentens teoretiska utbildning

Hemlighetsmakeri och förnekelse brukar förknippas med underrättelsetjänst. Det var just därför det var så överrumplande, ja så svårt att fatta, att denne Karl-Olov Wiss, föregiven representant för svensk underrättelsetjänst, kunde vara så lösmynt om sin egen identitet. Och av samma skäl var man, åtminstone till att börja med, osäker på hur man skulle förhålla sig till agenten själv. M.a.o., hur indiskret vågade man vara, hur nära vågade man komma?

Till saken hör emellertid att våra "institutioner" – de kallades "seminarier", Östasiatiska resp. Semitiska – låg utmed samma korridor på Bredgatan 4. Vi kom därför att mötas så gott som dagligen, Wiss som kinesiskstuderande, jag som amanuens i semitiska språk. Tonen mellan oss var inledningsvis respektfull men blev ju längre tiden led förtrolig.

Nyfikenhet är som bekant en stark drivkraft för allt vetande, så ganska snart dristade jag mig till att fråga Wiss vilka planer han närde för studierna vid Lunds universitet. Frågan rymde från min sida skepsis – kunde Wiss

verkligen vara en äkta säpoagent eller var det fråga om rena fantasier från hans sida? Å andra sidan, om han nu, åtminstone *hypotetiskt*, var säpoagent, vore det ju intressant att veta hur vidareutbildningen av en sådan tog sig ut.

Det var som om Wiss bara gått och väntat på frågan. För han tog sats och med hela den verbala emfas som jag nu lärt mig var ett signum för Wiss (frikativa tungrots-r, betonade långa vokaler dubbellånga, samt ett egendomligt och pauserande smackande) deklarerade han följande: "Trea eller fyra i slaviska språk, en trea i kinesiska och en etta i arabiska."

Sannerligen ingen lättköpt studieplan! Och när jag så ställde följdfrågan varför han valt att fokusera på just dessa språk – alla tre var ju kända som krävande – blev svaret att de, jämte engelska, tyska och franska (som han ju redan kunde), var nyckelspråk, nödvändiga redskap för att kunna följa det internationella stormaktsspelet.

Verkligheten skulle dock visa att Wiss tagit sig vatten över huvudet. Diskrepansen mellan föresats och förverkligande kan vara avgrundsdjup; arabiska är ingen barnlek. Wiss fick släppa tankarna på arabiska och koncentrera sig på slaviska språk – ryska och de som "bispråk" kända idiomerna polska, tjeckiska och serbokroatiska – och på kinesiska.

Att Karl-Olov Wiss tvingades kapitulera inför det arabiska språket var i och för sig inte uppseendeväckande; det följde ett känt mönster. Intresset för arabiska var i början av 60-talet begränsat. Likväl brukade en handfull förhoppningsfulla studenter infinna sig till nybörjarkursen, decimerades dock raskt i takt med insikten att arabisk grammatik är en ökenvandring. Inte heller hade jag för

Wiss berättat vad en lärd orientalistprofessor i Tyskland lär ha sagt inför frågan hur lång tid det tar för att lära sig arabiska: "Es nimmt sex Jahre, dann fängt man an etwas zu verstehen." Tillräckligt för att knäcka den starkaste.

Nej skälet till att Wiss kastade in den "arabiska handduken" var snarare en prioriteringsfråga: arab- och islamvärlden kunde i politiskt och ekonomiskt hänseende inte mäta sig med giganterna Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina. Detta var före 1973, oljekrisens dagar, långt innan de oljestinna arabstaterna fick trumf på hand och tog hela västerlandet som gisslan. Wiss kunde alltså kosta på sig att under hela 60-talet ge uttryck för sin ringaktning av araberna; de var i hans ögon ingenting annat än "melanöstertrashankar". (Detta till skillnad mot Israel och judarna; de var "gräddskum".)

Men hur var det nu? Kom Wiss ingenstans i arabiska? Jo, faktiskt. Eftersom det var jag som höll i nybörjarkursen i arabiska, kan jag verifiera att Wiss i alla fall kom så långt att han lärde sig de arabiska skrivtecknen och t.o.m. kunde stava sig fram i en enkel, regelrätt mening. Det sista jag hörde från Wiss innan han definitivt tog sin mats ur skolan var följande visdomsord: *Al-aqārib 'aqārib*, "Släktingar är skorpioner". Jag har starka minnen av det där tillfället, ty när innehållet väl sjunkit in hos Wiss, startade han – och detta till de medstuderandes stora förnöjelse – en vidlyftig utläggning om släktingars arrogans och de gotländska släktingarnas i synnerhet.

Summa summarum. Den svenska u(nderrättelse)-tjänsten kunde alltså inte påräkna framtida hjälp från Wiss när det kom till självständig källanalys; ty utan slit med själva språket skulle arabiskspråkiga massmedia vara stängda för honom. För Wiss själv innebar det arabistiska debaclet

knappast någon större katastrof. Han behöll sitt intresse för Mellanöstern och Nordafrika men fick i fortsättningen lita till andrahandskällor (det som på latin kallas *relata refero*, "jag återger det som har berättats för mig").

Men under åren som följde – Wiss fattade förtroende för mig – försågs jag med fortlöpande, därtill detaljerad, information om vad som tilldrog sig inom ämnena slaviska språk och kinesiska – och hur det gick för honom själv i dessa discipliner. Elaborerade var Wiss omdömen om ämnesföreträdarna, professor Knut-Olof Falk i slaviska språk och universitetslektor Olof Bertil Andersson i kinesiska. Och Wiss hade väl knappast varit sin profession, "säpoagent", värdig om han helt negligerat vad som tilldrog sig på den arabistiska fronten. I akt och mening att höra sig för – se där informationsinhämtningen! – knackade han allt som oftast på dörren till mitt tjänsterum. Vid sådana tillfällen visste jag att det som följde skulle bli en tidskrävande seans, lika bra att lägga de arabiska handskrifterna åt sidan. Wiss led nämligen inte av munhäfta. Däremot kunde han ha dräpande synpunkter på andra personer, som likt honom själv, var duktiga ordfabrikanter. En egyptiskfödd assistent på vår institution kunde t.ex. få följande omdöme: "Han är så in i h-e långpratande!"

Säpoagenten – "den gula farans" betvingare

Man behövde inte umgås länge med Karl-Olov Wiss för att förstå att han led av kinesiskräck; hans oförblommerade beteckning på kineserna var "en miljard gula djävlar". Han var övertygad om att Kina sökte världsherravälde, därför var det av nöden att västerlandet rustade sig

till försvar. Wiss eget och handgripliga bidrag var att engagera sig i Lunds lokala hemvärn. Detta var så mycket mera tvingande som han hade en ofta återkommande mardröm. Han såg sig själv ligga i ett dike med mausergeväret i högsta hugg, avlossade skott på skott, hela magasinet, hann inte ladda om förrän de framrusande kineserna var över honom, gjorde ett språng och lämnade honom maktlös där i diket. Död eller levande.

Men för den långsiktiga hanteringen av Kina, det insåg Wiss, var kunskaper i kinesiska avgörande. För det är genom språket man kommer åt fienden, hans mentala värld, hans sätt att tänka och agera. Och, som tidigare framgått, fanns det kinesiska kunskapscentret på Bredgatan 4 i Lund. Det skulle för många år framåt bli Wiss viktigaste tillhåll.

Östasiatiska och Semitiska seminarierna var inhysta i en gammal patricierlägenhet; den låg på bottenplanet. Från gården kom man in i en lång korridor; från korridoren åter ledde dörrar till fyra rum jämnt fördelade på de båda ämnena. Semitiska seminariet låg längst in och förfogade dessutom över ett litet kök och en pigkammare; den senare var mitt amanuensrum.

För Östasiatiska seminariet ansvarade universitetslektor Olof Bertil Andersson och för Semitiska professor Sven Dederling. Medan Olof Bertil Andersson var flitig i sina domäner syntes Sven Dederling sällan i sina; endast plikten, undervisning och forskarseminarier, förde honom till "institutionen". Var det möjligen av bekvämlighets skull som lokalerna saknade telefon? "Har man telefon, måste man ju vara på plats och svara", var ett yttrande som tillskrevs Dederling.

Olof Bertil Andersson var elev till Bernhard Karlgren, svensk sinolog av världsklass, något som redan detta gav Andersson pluspöng. Kom därtill en *eloquentia corporis*, en "kroppens vältalighet", vilken gav honom extra pondus i samspelet med elever och kollegor. Huruvida Andersson under Lundatiden verkligen var universitetslektor i kinesiska (jag har valt att beteckna honom som sådan) och inte bara timplärare vågar jag inte säkert uttala mig. Det mesta tyder faktiskt på att det var först i Uppsala som han fick en regelrätt universitetslektorstjänst. Av allt att döma – och detta enligt Andersson själv – var verksamheten vid Lunds universitet kantad av svårigheter. Han sade sig uppleva att ledningen för Lunds universitet inte förstod vikten av kinesiska och följaktligen inte gav det stöd som ämnet och han själv förtjänade. Andersson var pessimistiskt lagd och jag hörde honom ibland uttrycka missmod: "Egentligen borde man lägga sig ner och dö."

Men han var duktig på att ta emot beredskapsarbetare. Uppenbarligen kunde han få dem att utföra konstruktiva uppgifter (typ excerpter) till gagn för ämnet och sitt eget författarskap. Jag glömmer inte den gången, när jag i något ärende öppnade dörren till Östasiatiska seminariet och möttes av två främmande personer, en man och en kvinna sittande vid ett långbord. Mannen hade ett exotiskt utseende, förde tanken till kosack. Med sorgsen min presenterade han sig: "Ich bin ein armer Archivarbeiter", och fortsatte vemodfullt "aus Kaukasus." Han hette (med reservation för stavningen) Elti Temikhan. Jag hade tillfälle att följa hans vidare öden i Lund; det gick bra för honom.

Kvinnan vid samma bord presenterade sig som Fru Hoynol (åter med reservation för stavningen). Hon var från Ungern. Man förstod ganska snart att hennes allt annat överskuggande problem var möss i lägenheten. Men hur ska en nybörjare i svenska förstå att ordet möss i sig är en pluralform (omljud av mus). Fru Hoynol krävde en regelbunden yttre plural. Resultat: *mössor*.

Olof Bertil Andersson var först och främst pedagog. Detta kom till uttryck i ett flertal småskrifter. De riktade sig till svenska kinesiskstuderande och var ägnade att komplettera existerande engelskspråkigt undervisningsmaterial. Dit hörde uppenbarligen en mäktig kinesisk ordbok om vars författare jag ofta hörde Andersson tala som "gamle Matthew". Andersson hade också bestämda uppfattningar om vilka yttre förutsättningar som krävdes för en lyckosam kunskapsförmedling. Så här kunde det låta: "För att ge en fullgod undervisning i kinesiska behöver man en nio meter lång tavla." Och inte minst viktigt: man behöver elever.

Av allt att döma var det inte obetingat lätt att rekrytera kinesiskstuderande i början av 60-talet. Men det skulle visa sig att vår huvudperson, "säpoagenten" Wiss, var konstanten, den oföränderlige deltagaren i Olof Bertil Anderssons undervisning. Ja, det hände faktiskt att Wiss tidvis var ensam elev hos Andersson, d.v.s. i praktiken bar upp hela ämnet. Så rullade det på termin efter termin. Wiss sågs regelbundet infinna sig släpande på en portfölj full av säkerhetspolitiska hemligheter (kunde man förmoda). Men ingen tentamen. Jag fann detta mystifierade och för Wiss del högst beklagansvärt. Hur kunde det komma sig, det var så jag resonerade, att Olof Bertil Anderssons mest trofaste elev genom åren inte belönats med

något som helst betyg i tentamensboken. Jag var tvungen att ställa Wiss mot väggen: "Hör du Karl-Olov, hur långt har du kommit i kinesiska?"

Svaret – det var framsagt med alla de åthävor, fysiska och uttalsmässiga, som tillhörde Wiss muntliga kommunikationskonst – var förbluffande. Men det stärkte mig i min uppfattning att det var något "lurt" med det hela. Så här sa' han: "Jag har anteckningar upp till fyra betyg" (fyra betyg, i ett senare skede 80 poäng och, om jag fattat saken rätt, numera 90, var så långt man disciplinmässigt kunde komma i en filosofie kandidatexamen). Men om nu Wiss reellt och kunskapsmässigt befann sig på en så hög nivå, borde han ju i alla fall ha kunnat tentera för ett eller annat lägre betyg *under* fyran.

Jag beslöt att agera för Wiss räkning. Inte kunde väl Olof Bertil Andersson med sådant lättsinne behandla en "säpoagent"? Denne vore ju genom sitt uppdrag en säkerhetsgaranti för oss alla. Bad alltså att i enrum få tala med Andersson: "Det gäller Karl-Olov Wiss." Och fortsatte: "Wiss tillhör ju dina mest trofasta elever och han har för mig berättat att han har anteckningar upp till fyra betyg. Kunde du inte åtminstone skriva in två betyg i hans tentamensbok?"

Olof Bertil Andersson satte sig omständligt, varför inte majestätiskt, i en länstol (en sådan fanns faktiskt på Östasiatiska seminariet), lade det ena benet över det andra och förklarade långsamt och eftertryckligt, gjorde sig ingen brådska. Det jag fick höra var chockerande, för Karl-Olov Wiss direkt förödande:

"Det ska jag säga dig, käre vän, att om jag är på riktigt gott humör, kanske jag kan sträcka mig så långt som till ett halvt betyg!" ETT HALVT BETYG!

Ja, Olof Bertil Andersson var nu inte vilken som helst; han lät sig inte rubbas. Han höll på sin värdighet och skilde noga mellan vad som ingick i, och vad som inte ingick i, hans akademiska ansvarsområde. Denna inställning kom till uttryck i andra hälften av 60-talet, när östasiatiska och semitiska seminarierna flyttade till nya lokaler på Västergatan 11. Medan min gode vän och kollega Bengt Lönnerblad och jag – båda ivriga att snabbt få den nya arbetsplatsen på fötter – arbetade en hel natt för att sätta upp de semitiska böckerna, blev de östasiatiska ligande i högar på golvet, ouppackade i månader. När jag så frågade Karl-Olov Wiss varför Olof Bertil Andersson inte gjorde något åt saken, blev det snirklade svaret följande: "En hårddragning av tjänstemannaplikten."

Säpoagentens Lundatillvaro

Med allusion på Aleksandr Solzjenitsyns roman *En dag i Ivan Denisovitjs liv* – Karl-Olov Wiss var ju slavist också – bör något sägas om hans vardagliga liv. Det var långt ifrån så storvulet som hans akademiska studieprogram.

Han hyrde ett litet rum av en äldre dam på Tornavägen, inte så långt från den Vitestamska villan. Det innebar minimalt avstånd till Sparta studentcentrum, dit Östasiatiska och Semitiska institutionerna flyttade 1971, men förstås längre till de tidigare tillhållen på Bredgatan 4 resp. Västergatan 11. Utrymmesmässigt blev hans tillvaro svårare och svårare eftersom han i rummet skulle härbärgera de hekatomber av dagstidningar, svenska och utländska, som han varje kväll, "i tjänsten" så att säga, samlade in från Akademiska föreningen och stoppade i sin svällande portfölj. Drastiskt berättade han för mig att tidningsstaplarna till slut blev så många och höga att han endast med

största försiktighet kunde orientera sig fram till sängen; någon gång hade t.o.m. en sådan där tidningsstapel rasat över honom.

Mathållningen bestod morgon och kväll av mjölk och bullar (som han enligt egen utsago fick hålla hårt i eftersom rummet hyste råttor, som ville åt Karl-Olovs läckerheter). Middag intog han på Konsumbaren vid Bantorget, mitt emot Grand Hotel. Att Karl-Olov inte kunde tänka sig något annat matställe i Lund än Konsumbaren hängde samman med det fasta priset. Däri ingick efterrätt – och efterrätter var Karl-Olovs passion. När så – allt hade varit frid och fröjd i många år – Konsumbaren oväntat ändrade på förutsättningarna, blev detta något av ett existentiellt trauma för Wiss. Han knackade på mitt rum, kom in, satte sig i besöksfåtöljen och började med gravallvarlig min sin jeremiad: "Jag kan tvingas lämna Lund." Häpen frågade jag honom: "Men varför det? Hela din tillvaro, professionell och privat, finns ju i Lund." Dramatiskt och fullständigt oväntat var svaret: "Jag får inte längre etterrätt!"

Redan tidigare hade jag ju förstått att det där med "goda etterrätter" var något av ett *conditio sine qua non*, en omistlig och stabiliserande faktor i Karl-Olov Wiss liv (det skall observeras att det alltid var med attributet "goda" han talade om efterrätter). Favoriten var "blandad frukt" av ett alldeles speciellt slag. Den fanns på en Stockholmsrestaurang, som han inte försummade att besöka, när han på ferierna tog färjan till Gotland, födelseorten.

För att desarmera en potentiell "etterrättskris" och stoppa Wiss från en önskad sorti från Lund förmådde jag min k. hustru Birgitta att tillreda ett antal efterrätter.

Dessa portionerades ut i olika matlådor och överräcktes till en överrumplad men tacksam Wiss.

– I detta sammanhang – efterrätter – kan jag inte underlåta att i korthet relatera den historia om släktingars opålitlighet som väl mer än någon bekräftade sanningen i det arabiska visdomsord, som Wiss många år tidigare hade kommenterat: "Släktingar är skorpioner."

För mig hade Wiss flera gånger – under en hel hösttermin faktiskt, och med stort välbehag – talat om det "goda äppelmos" som hans svägerska på Gotland hade kokat och som Wiss skulle få smaka under jul- och nyårshelgen. Det vilade något av helighet över det där äppelmoset. Till saken hör nämligen att Wiss själv – och det var under sommaruppehållet på Gotland – varit behjälplig vid plockningen, d.v.s. när äpplena samlades in, som skulle bli till ljuvligt äppelmos. Han hade också, som ett tack för hjälpen, fått löfte om riklig tilldelning när han under helgen befann sig i Visby. Saligt leende och med förväntan i blicken satte han sig alltså på tåget norrut. Han skulle äntligen få smaka på sitt äppelmos.

Upplösningen var tragisk. När Karl-Olov Wiss kom tillbaka till Lund, fick jag ta del av historien. Under jul- och nyårshelgen hade han varit gäst hos brodern och svägerskan. Det var gott och väl. Men under middagsmåltiden hade han otåligt suttit och väntat på det där ögonblicket när äppelmoset – det var ju egentligen *hans* – skulle serveras. När inget sådant kom, hade han till slut tagit mod till sig och frågat om han inte åtminstone kunde få *smaka* på äppelmoset. Besvikelsen var total, när brodern obarmhärtigt deklarerade: "Det har jag ätit upp."

Vi på institutionen gjorde förstås stor sak av Wiss förtjusning i efterrätter, när vi påpekade sambandet med det

danska försvarets hemliga underrättelsetjänst. Ja säg, är det inte märkligt? Namnet är Efterretningstjeneste!

Farväl till vapnen

När allt kommer omkring är det kanske inte så långsökt att koppla samman rubriken på Ernest Hemingways roman med Karl-Olov Wiss studiemässiga misslyckande. Som säpoagent skulle ju kinesiska och ryska bli hans vapen i *Det tysta kriget*. (Det var egentligen namnet på en bok om spioneri och underrättelsetjänst som Wiss rekommenderade alla i sin närhet. Han hade i förbyggande syfte kommit med den redan 1962, när vi, min hustru Birgitta och jag, var i färd med att förbereda en månads lång rundresa i Mellanöstern. Tre år senare, terminsstarten 1965, kunde jag glädja Wiss med att jag haft nytta av boken. Det var i samband med att jag tidigare under sommaren arresterats av den jordanska säkerhetstjänsten i Östra Jerusalem. Anklagelseakten: förmodad israelisk agent.)¹

Ja, det var inte bara kinesiskan som hade misslyckats. Samma sak gällde ryskan och Knut-Olof Falk. Denne var känd som en svår tentator, en den där inte släppte igenom studenter utan övertygande färdigheter. (Däremot hade Wiss klarat av bispråken, återigen polska, tjeckiska och serbokroatiska. Det visste jag sedan jag vidimerat utdrag ur hans tentamensbok.)

Så här kunde det inte fortsätta, det insåg var och en med inblick i situationen. Karl-Olov Wiss riskerade att bli en ny, traditionellt lundensisk, överliggare. Sannolikt var

¹ För detaljer se min bok *Den misstänkte orientalist*, *Ordensprydd språkforskare berättar om gåtfulla världar*, Carlsson Bokförlag, 2018, sid. 119 ff.

det Olof Bertil Andersson, kineslektorn, som såg till att Wiss fick tjänst som arkivarbetare.

Hur hans officiella placering formellt såg ut kan jag inte säga, men han rörde sig hemvant mellan våra institutioner för att till slut, och definitivt, hamna på semitiska. (En passant kanske jag ska upplysa om att innehållet i vår institution hela tiden var semitiska språk, enkanerligen arabiska och hebreiska, men att institutionsnamnet växlade. Eftersom Gösta Vitestam, professor och ämnesrepresentant i många år, var från Österlen var det för honom naturligt att snarlikt kalla sin institution för Österländska språk. Den kom också länge att heta Institutionen för Mellanösterns språk; det var före uppgåendet i SOL-centrum.)

Det verkade inte som om Wiss mentalt stördes av sitt akademiska nederlag. Han var nu bliven tjänsteman och kunde med förnyad styrka utöva sina underrättelseplikter. Dit hörde att bevaka de politiska studentförbunden i Lund; däri måste han ha varit en mästare.

Det ligger i sakens natur att Wiss i sin egenskap av säpoagent noggrant följde studentrevolten 1968. En incident på Västergatan 11 gjorde honom exalterad. Någon hade i hemlighet smugit sig in på Östasiatiska institutionens föreläsningssal och på svarta tavlan – och med stora bokstäver – presenterat följande appell: "Östern är röd. Ner med prefekten!"

Och när Lunds universitet år 1983 gjorde en storsatsning på Mellanöstern och Nordafrika (Arabvärldslinjen, Programmet för Mellanöstern- och Nordafrikastudier), fick Wiss ett tillfälle att på nära håll studera gästande araber. Speciellt njöt han av de inomarabiska och inomislamska eruptioner som – högljudda ska sägas – kunde

uppstå inför öppen ridå. Två sådana tillfällen minns jag väl: det första, när två arabiska poeter, en från Egypten och en från Nordafrika, drabbade samman under den Svensk-arabiska poesikonferensen i oktober 1984; det andra när den egyptiska författarinnan och kvinnosträdkampen dr Nawāl as-Sa'dāwī fick ett helt sällskap av huckleförsedda yngre damer att gå till våldsamt motangrepp.

Sannolikt såg Wiss sina observationer som del av sitt underrättelsearbete, när han belåtet konstaterade: "En lektion i praktisk orientalistik."

Men, och jag säger men, det kan inte hjälpas att vi – inte minst jag själv som följt honom alltsedan han i början av 1960-talet gjorde entré i Lund – allt mer satte hans föregivna säpouppdrag i fråga. Hade vi inte framför oss en tragisk gestalt som odlade en livslögn? Var han inte rentav något av Kejsarn av Portugallien?

Men ingen visste säkert; det var svårt att komma Wiss riktigt nära. Till detta bidrog uttalanden som detta: "Om ni kunde se in i mitt huvud, skulle ni bli mörkrädda."

Lugnet före stormen – inte illasinnade men uppslupna skämtar vi allt mera respektlöst om u-tjänsten

Att skriva licentiat- och doktorsavhandlingar i semitiska språk är inget latmangöra. Kanske var det för att minska spänningen och få utlopp för ett inre lekbehov som vi gjorde Karl-Olov Wiss' "agenteri" till första klassens underhållning. Och det märkliga var att Wiss tycktes gilla det. Med belåten min spelade han med, t.o.m. befordrade pjäsen. Som när han utsåg en av oss, den fromme Brynolf Johansson, till potentiell säpoagent och menade att prästkappan som Brynolf syftade till skulle vara "en perfekt förklädnad". Huruvida Wiss tänkte ut en

täckmantel för Bengt Lönnerblad också, och i så fall av vilket slag, minns jag faktiskt inte. Det var kanske inte lika enkelt som med Brynolf. Bengt hade hur som helst författat en licentiatavhandling i den högre vetenskapliga skolan – totalt obegriplig, förstås, för alla utom de invigda. Titel: *Språkliga studier i Syrohexapla på grundval av Penta-teuk-texter, framlagd i Lund 1967.*²

För egen del, och på uppsluppet humör, kunde jag för Wiss berätta att jag varit på besök på Egyptens ambassad i Stockholm och att jag hälsats välkommen åter till, som det hette, *tabādul al-arā*, "utbyte av synpunkter". Wiss lyssnade uppmärksamt, och jag kunde se vad han tänkte: vore inte detta ett försök till illegal värvning? Fastän vi, Wiss och jag, vid det här laget kände varandra väl, föddes i honom misstanken att jag vore en säkerhetsrisk, särskilt som min hustru och jag hade bytt vår gamla Volkswagen mot en glänsande ny Mercedes. Nasserpengar? Inte berättade jag för Wiss att det var mina skånska svärföräldrar som hade ställt sig som ekonomiska garantier. Han fick tro vad han ville. Ja, så där bekymmerslöst kunde det pågå.

Det ligger i sakens natur att vi som Karl-Olov Wiss' "lärjungar" och utvalda *entourage* såg alla spionfilmer som visades i Lund. En sådan var *Affären Sorge* (originaltitel *Qui êtes-vous Monsieur Sorge?* i en samproduktion mellan Frankrike, Japan, Italien och Tyskland). Den handlar om storspionen Richard Sorge, sovjetisk agent som under andra världskriget verkade som pressattaché på tyska ambassaden i Tokyo. Efter filmen ville vi ha Wiss' kommentar. Vi var nog ganska övertygade att han skulle ta upp filmens mest spektakulära scen. Det är den när den

² Bengt Lönnerblad är omnämnd i *Den misstänkte orientlisten*, sid. 145 med hänvisning till not 70, sid. 390 f.

tyske ambassadören får ett vredesutbrott över något som japanerna tagit sig för utan samordning med Tyskland, sin allierade, och i ett oförblommerat rasistiskt uttalande utropar: "Die verdammten gelben Affen!" Nej, ambassadörens raserianfall var ingenting som upprörde Wiss. Hans kommentar var i stället följande: "Jag såg filmen som ren instruktion."

Bomben slår ner

Det var nästan som i förbigående som sanningen om Karl-Olov Wiss uppdagades, som spelplanen dramatiskt förändrades. Det skedde i ett tämligen odramatiskt samtal mellan Olof Bertil Andersson och mig och ägde rum i Östasiatiska institutionens lokaler på Västergatan 11. Som tidigare nämnts hade såväl Östasiatiska som Semitiska seminariet flyttat dit från Bredagatan 4; det var i andra hälften av 60-talet, och nu var ordet "seminarium" ändrat till "institution". Hur Andersson och jag kom in på Wiss minns jag inte, men rörde väl sannolikt Anderssons bekymmer för Wiss tillkortakommande med kinesiskan, att vilja men inte kunna. Så hör jag då Andersson plötsligen säga: "men en gång i månaden reser Wiss in till Malmö för att rapportera hos Säpo."

Jag trodde inte mina öron. Hörde jag rätt? Var det möjligt? För om detta var sant, var innebörden att Karl-Olov Wiss verkligen var något slags säpoagent. Där hade vi, mina medarbetare och jag, gått och inbillat oss att Wiss' ständiga tal om Säpo var fria fantasier, ja rena dillerier – och spelat med. Så visade det sig nu att allt varit dimridåer för en konkret verklighet. En *paradoxernas paradox* där det ständigt närvarande säpokomplexet, själva öppenheten, utgjort skydds nätet kring Wiss. Raffinerat,

minst sagt, även om vi naturligtvis inte kunde avgöra om det var fråga om en slugt uttänkt strategi från hans sida eller resultatet av personlig fåfänga.

I skrivande stund, och på tal om Karl-Olov Wiss' dimridåer, slås jag av en egendomlighet. Ett av hans favorituttryck var nämligen "dimma". Det ordet kunde man få till svar i situationer då man förväntade sig något helt annat. Ställde man t.ex. frågan "Hur är läget, Karl-Olov? Hur står det till?", var svaret mer ofta än sällan *dimma!* Mystifierande så det förslår.

Ett drastiskt beslut

Olof Bertil Anderssons avslöjande om Karl-Olov Wiss kontakter med Säpo i Malmö mottogs med såväl häpenhet som munterhet. Häpen var också jag men inte munter. Jag var bestört, chockad. För jag insåg omedelbart att allt det jag delgivit Wiss – och som från min sida varit utslag av något slags lundensiskt skämtlynne – med allra största sannolikhet hade vidarebefordrats till Säpo.

Ett skrämmande scenario, för min framtid möjligen ödesdigert. Sedan gymnasieåldern drömde jag nämligen om internationellt arbete, gärna med ett svenskt diplomatpass att vifta med. Komprometterande anteckningar hos Säpo skulle nu kunna ödelägga alla sådana förhoppningar.

Det hela var mardrömslikt och jag funderade länge på hur jag skulle kunna komma på en lösning att oskadliggöra Wiss och få honom att sluta gå med skvaller till Säpo. Till slut hade jag planen klar. Jag skulle använda mig av ett av underrättelse- och säkerhetstjänstens vanligaste – och fulaste – knep, nämligen desinformation. Kallade

alltså på Wiss, bjöd honom sitta ner och inledde med allvarlig min: "Karl-Olov! Dags att du får veta sanningen. Jag är själv säpoagent och du ska i fortsättningen rapportera direkt till mig."

För mig, en fredlig västgöte från Skaraborg, var detta ett ovanligt spel, och jag var fullt inställd på att Wiss kunde ta emot budskapet med misstro. Men så icke. Det var snarare som om han innerst inne hade gått och hoppat på att det skulle vara just så här. Han och jag. Båda säpoagenter. Det var samtidigt, så måste han väl ha sett det, en bekräftelse på att institutionens arabiska studenter hade rätt, när de utgick från att Bengt Knutsson var Säpos förlängda arm.

Jo, då. Det var exakt som jag hade föreställt mig. Wiss kunde nu avslöja att han varit hos Säpo flera gången, inte bara för den "egyptiska" saken utan också i andra sammanhang där jag figurerat. Huruvida Wiss kontrollerade riktigheten i mitt påstående att det nu var jag som skulle ta över rollen som *spymaster* och inte Säpo i Malmö, vet jag inte. Han bör ha gjort det. Kanske fick herrarna ett gott skratt; lundastudenterna var ju kända för sitt skämtlygne. Ja, vem vet? Kanske såg de nu ett tillfälle att "pensionera" Wiss och därför lät honom tro att det nya arrangemanget var fullt i sin ordning. Jag hörde hur som helst aldrig av Säpo.

Relationen mellan Karl-Olov Wiss och mig hade alltid varit korrekt men kunde alltifrån "avslöjandet" och framgent beskrivas som en veritabel *entente cordiale*, ett hjärtligt samförstånd.

Slutet på historien

Ja, hur gick det för vår käre säpoagent? Svar: upp och ner. Wiss fortsatte att hävda sitt agentuppdrag, kunde t.o.m. göra gällande att det var inrikesministern själv som hade placerat honom på institutionen. Av Gösta Vitestam, professorn, fick han därför namnet Gotland Yard. Ett skämtsammt epitet naturligtvis. Men märkligt var det. För även om vi ofta hade dragit Wiss' agentskap i tvivelsmål, och t.o.m. gjort oss lustiga över det, var det faktiskt som om han hade sitt mandat från högre ort. Varför skulle han annars ha uppträtt med sådan säkerhet, så långt ifrån betendet hos en underordnad arkivarbetare man gärna kan tänka? Ja, ibland kunde man rentav få intrycket att det var Karl-Olov Wiss som var institutionens överordnade, inte prefekten. Vem annan än Wiss kunde med sådan självklarhet ha uppträtt som smakdomare och med dräpande sarkasm satt betyg på samtalsnivån när professorn och medarbetarna samlades för eftermiddagskaffe: "Kvalificerat skitsnack!"

När jag hösten 1977, efter ett års frånvaro från Lund – jag hade uppehållit professuren i modern arabiska i Göteborg – återvände till Regia Academia Carolina, kunde jag som prefekt ge Wiss ett specialuppdrag. Det var att på grundval av ett antal viktiga dagstidningar skapa ett klippparkiv. Tanken var att detta Mellanöstern- och Nordafrikaarkiv skulle stötta det ganska nybildade ämnet Mellanösternkunskap. Arbetet var som "klippt" och skuret för en underrättelseagent; Wiss tog det på största allvar.

Vad nu gäller Mellanösternkunskap såg Wiss som sin speciella uppgift att åhöra alla föreläsningar som gavs. Hans ständiga närvaro kunde åstadkomma irritation hos

föreläsarna. Följande har berättats för mig av Samuel Rubenson (sedan länge professor i Kyrkohistoria). Inhyrd av institutionen var Samuel både kursansvarig och flitig föreläsare. När nu Wiss termin efter termin dök upp på återkommande kursmoment, blev Samuel slutligen störd, tog fatt i Wiss och frågade: "Varför kommer du på föreläsningar, som du ju nu har hört, jag vet inte hur många gånger?" Svaret från Wiss var förbryllande: "Jag är här på Bengt Knutssons uttryckliga order!"

Min kommentar: att jag skulle ha gett en sådan order håller jag för mindre troligt. Jag hade nämligen – och detta utan bistånd av "mullvad" – fullt förtroende för Samuel Rubenson och hans kunskaper. Men kanske ska Karl-Olov Wiss oväntade svar till Samuel Rubenson ses i ljuset av det samhällsuppdrag han ansåg sig ha och som speglades i den självpresentation han kunde ge perplexa mellanösternstuderande: "Karl-Olov Wiss, allmän snok!"

Jag konstaterade alldeles nyss att det gick upp och ner för Karl-Olov Wiss. Mestadels upp, skulle jag vilja säga. För om man bortser från studiemässiga bakslag – och de var förstås både stora och kännbara – var väl ändå inte hans liv så illa. Han hade en fästmö i Malmö, Marianne, om vilken han ofta talade. Han kunde dessutom "skryta" med att ha en energisk beundrarinna – en *stalker* med nutida språkbruk – som åtminstone under perioden på Västergatan varje eftermiddag dök upp, när Wiss brukade lämna institutionen.

Tragedin i hans liv var vräkningen från bostaden. I decennier hade han, som tidigare framgått, hyrt rum hos en gammal tant på Tornavägen. Ägarskifte innebar att huset skulle saneras; Wiss skulle ut. Tillsammans med Wiss och Birgit Ödvall, vår institutionssekreterare, var jag på plats

den där olycksaliga dagen, när utrensningen skulle ske. Arbetsstyrkan var effektiv. På några timmar hade man utan urskillning, utan misskund, skyfflat ut allt som Wiss hade samlat på sig under ett helt "agentliv". I synnerhet gällde det hans voluminösa tidningshögar. Men också allt annat av informationsvärde, t.ex. hans ofta framhävda anteckningar i kinesiska, "upp till fyra betyg". Nu låg allt i en oformlig röra på marken, omöjlig att bringa ordning i, omöjlig att rädda. En "förödelsens styggelse", ja bibelordet är på sin plats. Wiss själv var förstås tagen, dock förvånansvärt samlad, Birgit Ödvall grät – den enda gång jag sett henne gråta.

Katastrofen var ett faktum men tvingade fram en lösning. Birgit Ödvall var ledamot i en eller annan socialnämnd och kunde därigenom styra situationen i rätt riktning: Karl-Olov Wiss kunde flytta in i en modern etta på Väster.

I salig åminnelse: Säpoagenten vid Lunds universitet. Det är nu många år sedan Wiss gick till fäderna. Men ofta tänker jag på honom och hans underrättelseidéer. Fantasisvärld eller ej. I den drogs vi själva in. På gott och ont. En märklig människa var han hur som helst. Ett original *sine qua non*.

PER BERGSTRÖM

INGEN MASSAKER I SKARABORG
MEN
VÄL EN PUST AV KORSBERGA I
WESTMINSTER ABBEY

Den tidigare hedersskaraborgaren Erik Andersson hyser en innerlig och djup kärlek för såväl det västgötska, vilket han gett uttryck för i bland annat sina böcker *Hem* och *Den larmande hopens dal*, som för det irländska, vilket kanske mest getts uttryck i hans översättningar av författare som James Joyce, Flann O'Brien, Colm Toibín och Doireann Ní Ghríofa, men även i egna böcker som *Torv* och *Dag ut och dag in med en dag i Dublin*.

Kanske är det därför föga förvånande att han brukar påpeka sambandet mellan dessa två genom att det finns lika många counties i det förenade Irland (ett framtida sådant) som det finns häradar i Västergötland, om man alls räknar in Als härad som råkade försvinna under medeltiden.

Jag kommer att tänka på den där jämförelsen när jag en sanslöst varm dag i London söker skugga inne i Westminster Abbey och efter att ha kastat ett halvt öga på Potts' Corner, och muttrat över moralhyckleriet i att det dröjde 145 år efter Lord Byrons död innan han fick sin minnessten här, hamnat i RAF-koret i Henrik VII-kapellet bakom själva högaltaret. Här begravdes en gång Oliver Cromwell. Förvisso fick han inte ligga till ro i så många år innan Karl II åter kom till makten och bestämde sig för att gräva upp Cromwell och hänga hans, får vi anta ruttande, lekamen i en galge.

En sten finns ändå kvar att läsa på vilka i Cromwells familj som en gång legat här. Listan är lång och inleds med Cromwell och hans mor Elizabeth, och i raden av efterföljande namn fastnar mina allt tröttare ögon på Anne Fleetwood. Anne var Oliver Cromwells barnbarn, enda dotter till hans äldsta dotter Bridget och Charles Fleetwood, och dog tydligen i späda ålder. Också hon snart uppgrävd och placerad i en massgravsgrop på det som nu är en kyrkogård utanför.

Men hur var det nu. Var det inte Fleetwood, en Bengt, som en gång huserade på gården Karstorp vid Korsberga? Och vad kan han i så fall ha att göra med denne i England ännu hyllade men i Irland ack så avskydde Cromwell, en gång ledare för republiken Commonwealth of England och än i våra dagar bespottad i sånger av exempelvis Morrissey, Elvis Costello och The Pogues. Fleetwood, vars släktdrag enligt böckerna ska vara sådana som också Bengt beskrivs, "lugn, tålig och överseende". Vad kan han ha att skaffa med en man mest berömd för den hämndlystna massakern i Drogheda 1649 där

Cromwell beordrade att alla som kom i hans armés väg skulle slaktas, vilket resulterade i över 2000 döda.

Långsökt kommer jag åter att tänka på Cromwells frekvens i populärkulturen. Kanske kan Galenskaparna & Aftershaves val att filma exteriörerna till sin mest kända teveserie i skaraborgska Bitterna ha en koppling och ge en förklaring till bandnamnet Fleetwood Mac?

Eller möjligen den religiösa övertygelse som sägs ha drivit Cromwell i sitt hat för katoliker i Irland och Skottland, denna övertygade puritan. Men Bengt Fleetwood var snarare av swedenborgiansk uppfattning. I det längsta sträckte han sig till att hans titel skulle utelämnas på hans gravsten då "i evigheten äro vi alla lika stora syndare, alla lika oförtjänta av Guds nåd" (vilket nog många som slet på hans marker nog tyckte kunde ha gällt så ock på jorden ...), och hans beslut att ingen sprit skulle få brännas på någon av hans gårdar då han inte var i behov av sådana syndapengar och att Gud skulle ersätta de förlorade intäkterna (vilket nog många av dem som slet på hans gårdar nog tyckte var att jämställa med en massaker ...).

Men kopplingen till religionen är kanske ändå inte ett sådant långskott som det först kan tyckas och inte så fjärran från den Anne vars namn jag nu betraktar i den engelska kröningskyrkan. Hennes farbror, alltså Oliver Cromwells svärsons bror, George, hade utifrån striderna mot papister i hemlandet med stor beundran följt och eldats på av historierna kring den svenske kung Gustav II Adolfs kamp mot katolikerna i Tyskland. 1629 samlade George ett värvat kavalleri och anslöt till den svenska hären i Tyskland. Han fick Axel Oxenstiernas stöd som inför kungen rekommenderade rekrytering av honom och han

adlades den 3 juni 1632. Det sägs att när Gustav II Adolf stupade i Lützen var det Fleetwood som höll samman de retirerade svenska trupperna.

Så småningom kom George att hamna som generalmajor vid Jönköping infanteri och blev den svenska beskickningen i England under först, ja just det, Oliver Cromwell och sedan dennes son Richard, 1655–60. Under de fem åren var också hans yngste son, Gustaf Miles Fleetwood med och ingick bland annat i Karl II livgarde. Och det är med honom vi äntligen hamnar i Skaraborg. Gustaf Miles gängade sig nämligen med Märta Stake, dotter till landshövdingen Harald Stake på Kinnekulle. Och efter brittiskt högländ och hedar låg de västgötska slätterna nära när de erhöill Sparrsäter gård utanför Stenstorp.

Och därifrån följer sedan den fleetwoodska närvaron i Skaraborg ända fram till Bengt, en närvaro som på sätt och vis även innefattar slutet på ätten Sture, som kom att upphöra ungefär samtidigt som Bengt lades i jorden under sin vård utan titel.

Där finns Gustaf Miles och Märtas son Gustaf Adolf som stred för Karl XII i Ryssland och tillbringade arton år i fångenskap i Jaroslav innan han återvände till Sparrsäter och Skaraborgs regemente 1723. Efter åren i fångenskap kunde han av vissa verka i det närmaste sävlig där han helst höll sig på sin gård i stillan ro och ägnade sig åt de smideshantverk han tagit fasta på under åren i Jaroslav. När han väl höll sig hemma fanns där också tid till att skaffa sig åtta barn, fyra med sin första hustru som till skillnad från sin make ville röra på sig så mycket som möjligt och under en regnig färd ådrog sig en dödlig förkylning, och lika många med sin andra hustru, Metta Resenstierna.

Men det är till den första hustrun, Anna Ugglå, vi får vända oss för att så småningom komma vidare till Bengt. Hennes yngste son, Karl Johan, som hon fick två år före förkyllningen, levde nämligen ett ganska ensamt liv men lyckades efter en del om och många tveksamheter få ihop det med en Belfrage.

Här i fotbollens hemland hade det kunnat vara på plats att försöka luska vidare i vilken eventuell koppling som genom denna trolovning kan finnas mellan League 1-laget Fleetwood Town och Fredrik Belfrages ungdomsår i Våmbs IF. Vi låter dock det bero med annat än att nämna att det faktiskt var Gustaf Miles avlägsna senare släkting Peter Hesketh-Fleetwood som upprättade den hamn som kom att bli kuststaden Fleetwood.

Hur som helst fick denna Anna Belfrage sju barn med Karl Johan varav den äldsta sonen George Miles (det behövs inte påtalas att viss fantasilöshet råder i namngivningen) skulle komma att bli pappa till Bengt. Men dessförinnan deltog han vid slaget vid Hogland i Gustaf III:s ryska krig och sårades så illa att han fick amputera ena benet. Ett tillstånd som kortade hans livstid.

Och så är vi då framme vid Bengt Fleetwood på Korsberga, ända från den här stenen framför mig där Bengts farfarfarfars fars brorsdotter står omnämnd. Därigenom hamnade så en koppling till Fröjered och Korsberga ändå in i de brittiska rojalisternas heliga ark. Och kanske ska vi vara tacksamma för att skaraborgarna sedan länge hade övergett den katolska tron, och inte visat samma bångstyrighet som småländska dackar, när George Fleetwood en gång anlände med den fleetwoodska ättens ryktbara protestantism och erfarenheter från Cromwell i bagaget (eller om Als härads försvinnande medförde att han inte ens

såg sambandet). Men kanske går det ändå att argumentera för att irländarna har fått sin hämnd utgjuten. För medan kyrkorna gapar allt tommare torde det finnas få städer i Skaraborg som inte hyser en irländsk pub där syndapengarna flödar.

Men hur var det nu med Stureätten och deras slut? Jo, Gustaf Miles Fleetwood fick i Moholm en dotter, Anna Beata som kom att gifta sig med Gösta Sture 1804, och efter att såväl hennes far som hennes barnlöse bror dött stod de med gods, namn och rikedom. Men molnen hopade sig ... som det står att läsa i Anna von Strokrich-Fridners *Gårdar och människor* (tryckt i Töreboda 1947, men som ni snart kommer märka känns märkbart äldre):

”Nu blev det blott fideikommissarien de hade att förvänta. Och han kom, men företrädd av en liten syster. Att denna avled efter något år togs inte så hårt, man tröstade sig snart, det var ju sonen, fideikommissarien, det gällde. År 1806 föddes den förste sonen ... och fick i dopet namnet Sten Miles. Glädjen skulle dock ej bli lång. Knappt årgammal råkade en barnjungfru tappa honom i golvet, varvid en obotlig skada uppstod på ryggraden. Först trodde man att han spräckt huvudet och var död, men snart uppdagades det för föräldrarna något ännu mycket värre, han skulle få puckel, bli krympling och dvärg och det livet igenom.”

Av sju syskon var det enbart Sten Miles och hans syster Eugenia som överlevde till vuxen ålder och hans far försökte överlägga med hustruns kusinbarn, Bengt-Johan Fleetwood, om att göra denne till arvtagare i stället.

Liksom ovan nämnde Lord Byron hånades av både sin mor och omgivning som vuxen för sin klumpfot, försköts och förlöjligades Sten Miles för sin puckel och längd. Vid sjuttio års ålder äktade han en artonårig guvernant som kom att sätta honom under förmyndare och 1875 avled han som en bruten man och med honom sturarna.

Den jämnåriga sysslingen Bengt Fleetwood låg då redan i jorden.

MADELENE SANDSTRÖM

BRUKSGATAN

DÅ TIDAHOLM KOM UT I VÄRLDEN ELLER TVÄRTOM

Jag föddes på Bruksgatan i Tidaholm. Bruksgatan kan sägas återspegla Tidaholms snabba steg från större by till industristad på mindre än femtio år. Bruket, i sin ursprungliga form, fanns inte då på början av 1960-talet, det var redan nedlagt. Men det fanns fortfarande ett fabriksområde som benämndes Bruket vadhelst det bedrevs för verksamhet där eller vem som var ägare.

Bruksgatan hade fått sitt namn av att Brukets gamla förvaltningskontor legat där och det låg i närheten av just Bruket. Charmen med Bruksgatan var inte de mycket enkla, till och med rätt påvra, husen utan rikedomens personligheter och de erfarenheter som traderades i området. På ett sätt var Bruksgatan ett koncentrat av Tidaholms industrialisering och första eller andra generationens fabriksarbetare. Farfar ägde huset där min familj bodde. Huset bestod av fyra enrummare med kök, dass på gården och kallvatten inne, inga badrum.

Tidaholm blev inte vilken industristad som helst. Tidaholm hade en industri vars produktion spreds över hela världen. I Tidaholm utvecklades och producerades tekniska och kemiska lösningar som tidigare inte kunnat se dagens ljus. Tidaholm var en innovativ industriell miljö. Hur påverkade detta den informella kultur som utvecklades i staden? Bruksgatan får bli en spegel av livet i en färsk industristad. På Bruksgatan bodde till att börja med de som varit med om den industriella revolutionen i Tidaholm under de år då industristaden växte fram.

Vid tre års ålder flyttade jag från Bruksgatan till Östergatan där vårt hus var beläget mitt emellan J A Perssons familjegrav i hörnan av kyrkogården och huset där hans änka Carolina fortfarande bodde kvar. Ytterligare ett steg bort bodde Birger Andersson i sitt bläckhornshus. Vad var detta för gubbar kanske ni undrar? J A Persson var Tidaholms förste socialdemokratiske riksdagsman från 1928 och Birger var nummer två ett antal år senare och fler följde därefter. Detta speglar den betydelse och tyngd som industriorten Tidaholm hade även nationellt vid denna tidpunkt fastän man hade förhållandevis få invånare jämfört med andra orter med begynnande industrialisering. Andra exempel i den riktningen var att Hjalmar Branting invigde ortens Folkets Park och att Kerstin Hesselgren vid 1900-talets början besökte Tidaholm och därefter skrev reportage om sitt besök.

Men det här kapitlet ska varken handla om mig eller om riksdagsledamöter utan om hur det kom sig att Tidaholm blev en framgångsrik industriort med export över hela världen. En följd av slumpen, av vissa personers initiativ men också som en följd av större skeenden som den ryska revolutionen och finanskraschen 1929/31. Världen

och globaliseringen gav förutsättningar och begränsningar då som nu. Dock är det anmärkningsvärt hur initiativ på lokal nivå så många gånger vänt en nedåtgående trend för Tidaholm till en ny framgång. Frågan är om de internationella framgångarna för Tidaholms företag speglade av sig i den lokala kulturen och då speciellt Bruksgatans innevånare.

Grunden till industrialiseringen

Den grundläggande förutsättningen för att Tidaholm skulle bli den främsta biltillverkaren i Sverige under tidigt 1900-tal var Brukets historia av järnmanufaktur för tillverkning av jordbruksmaskiner och verktyg, tillverkning av hästdragna vagnar och kärror samt en dåtida verksamhetsförlagd yrkesutbildning. Om man därtill lägger entreprenörsanda och innovationskraft samt att kunskap även inhämtades från andra länders industrier så kuggar det ena efter det andra i varandra.

Varför bil och lastbilstillverkning i Tidaholm?

En kortversion av den tändande gnistan är följande: En av mästersmederna vid Tidaholms järnbruk flyttade efter många år i Tidaholm till Sandhem med sin familj varav ett antal var mycket hädiga söner. Där startade de tillsammans cykeltillverkning de sista åren av 1800-talet. En av sönerna, Gottfrid Lindström, for till USA och arbetade i en bilfabrik i delstaten New York. Han var tydligt utrustad med vad som på Bruksgatan benämndes "maskinhuvve" och kom hem efter sju år och lade fram som förslag till dåvarande disponent Johansson vid Bruket att bilar nog var framtiden. Han fick gehör för idén fastän det

var en lite udda tanke i en tid då järnväg sågs som framtidens transportlösning och stora nationella investeringar pågick i utbyggnad av järnvägsnätet sedan ett par decennier. Transporter skulle ske på räls och alla orter skulle knytas ihop. Men Bruket kunde inte tillverka tåg så nymodigheten bil kunde kanske vara en god idé. Sagt och gjort. Vid Tidaholms Bruk tillverkades den första bilen redan 1903. Den kunde lasta fem ton och köra i en hastighet av tio-femton kilometer i timmen och fick namnet Tor 1. 1908 sålde Tidaholms Bruk flest bilar i landet vilket vittnar om kvalité, funktionalitet och pålitlig teknik. Försäljningen av bilar blev snart internationell. Inte för att det inte fanns andra leverantörer utan för att Tidaholmslastbilen var utvecklad för besvärlig terräng och eländiga vägar men därtill ändå kunde ta betydande last. Lastbilarna användes ända bort i Kaukasien och Baku i dåvarande tsarrysland. På närmare håll var det svenska postverket som behövde pålitliga fordon för transporter och detsamma behövde den svenska armén. Brukets lastbilar gjorde sig kända genom framgång i internationella tävlingar och i de stora dagstidningarna framhölls detta som en triumf för svensk industri och kompetens, vilket gjorde Tidaholmslastbilen till väl jämförbar med de främsta utlandstillverkade. År 1909 såldes bilar till ett värde av hundratusen kronor.

Det var uppenbarligen fler än Gottfrid som hade "maskinhuvve" i Tidaholm. Det kom till nytta genom att Bruket även var en föregångare för yrkesutbildning. Redan på 1920-talet öppnades verkstadsskola för industriarbetare i vardande, möjligen den första i sitt slag i Sverige. Pojkar med intresse för industriarbete med hantverk och konstruktion kunde börja efter grundskolans sex år.

Bruksgatan var boendeadress för några av dessa gossar. Verkstadsskolan utvecklades och omfattade fler inriktningar utifrån de behov som fanns lokalt.

Specialtillverkningen av lastbilar gav erfarenheter som genererade nya idéer och tekniska lösningar bland brukets arbetare och konstruktörer. Genom en produktdesign inte olik den Henry Ford skapade blev komponenter helt utbytbara inom sitt system och kunde likt en byggsats kombineras till olika behov på en grundstomme, till exempel brandbilar, lastvagnar och bussar. Ytterligare tekniska landvinningar såg dagens ljus i form av treaxlade bussar, vilket ansågs epokgörande, med hela drivsystemet utvecklat i Tidaholm. Efterfrågan var stor och verksamheten blomstrade eftersom Sveriges import av motorfordon var försumbar fram till första världskriget. Efter första världskriget minskade efterfrågan på lastbilar, inte minst därför att ryska revolutionen hade stängt en stor exportmarknad i den delen av världen och Fords lastbilar var billiga och hållbara vilket gjorde att de såldes i tusental över hela världen. Efterkrigstidens personalstyrka vid Bruket krympte till sist ned till mindre än tjugo anställda men bland de kvarvarande fanns de yppersta hantverkarna. Nytt tänkande om produkter och produktion gjorde att Bruket än en gång kunde vända utvecklingen. Produktionen tog åter fart då efterfrågan på brandbilar, lastbilar, bussar ökade såväl i Sverige som i vårt närområde när det var goda tider under 1920-talets andra hälft.

Men tyvärr hade inte Tidaholms Bruk de rätta ägarna och inte heller rätt bank. Det fanns en nationell konkurrent i Scania-Vabis vars ägare hade andra möjligheter, Brukets krediter ströps. Det skulle inte finnas mer än två

bilindustrier i Sverige. 1935 fick arbetarna gå hem, bruket i form av bilfabrik fanns inte längre, fastän orderböckerna var fulla av beställningar. Kungliga Hovleverantören Tidaholms bruks aktiebolag stängdes. Vad skulle nu Tidaholm bli för en sorts stad utan Bruket; det hade ju funnits i alla tider?

Hur startade industrialiseringen?

Vi kan gå tillbaka i tiden och konstatera att Tidaholms Bruk haft många strängar på sin lyra genom seklen. Lastbilar var en verksamhet som hade andra föregångare. Det som under mycket lång tid varit ett järnbruk övergick i slutet av 1800-talet till tillverkning och utveckling av jordbruksredskap, lantbruksmaskiner och åkdon. Järnbruket omfattade även en såg eftersom omfattande skogsfastigheter ingick i brukets tillgångar. En nedgång i smedjans omsättning i andra halvan av 1800-talet krävde nya idéer för överlevnad. Varför inte också utvidga verksamheten och starta en snickerifabrik där sågen och det egna virket kunde bli en ny affärsidé, tänkte dåvarande ägaren baron von Essen. Maskiner kunde också tillverkas av de kvarvarande smederna för effektivisering av produktionen vid sågen och träindustrin. Tidaholms Bruks snickerifabrik startade året 1870 i ett Sverige som skakats av missväxt och en därpå följande svält, ett fattigt land där utvandring och urbanisering ökade.

Hungrande människor lämnade landsbygden och jordbruket för att söka möjlighet till arbete i köpingar och städer. Men det var endast ett mindre antal som passade till snickeriet, däremot fanns enklare arbete i Tändsticksfabriken. Tidaholms tändsticksfabrik, Vulcan, hade vid starten av snickerifabriken redan varit i gång i två år. Att

öppna tändsticksfabrik var ett tidigare infall som baron von Essen fått, egentligen dömt att misslyckas, men här fanns nu ett tidsfönster i form av människor på flykt undan svält samt de egna resurserna som förutsättning. Virke från egna skogar kunde användas till askar och tändstickor. Enkelt arbete som kunde genomföras i hemmen lades ut till familjer boende i närheten. Vulcan kan av flera skäl ses som en del av brukets historia. Fabriken inrymdes i järnbrukets gamla lokaler och ägaren var den samme baron von Essen. De tidiga åren av Vulkans Tändsticksfabrik i det gamla järnbrukets lokaler blir på så vis en bra illustration av hur lantarbetare, industriarbetare och ägare raskt kunde anpassa verksamheten till ny verksamhet, nya produkter och ny teknik. I detta fall även en annan sorts arbetskraft.

Vulcan blev på kort tid genom mekanisering en av de största producenterna av tändstickor. År 1893 tillverkade 1208 anställda vid Vulcan över 1,2 miljoner tändsticksaskar per dag. Tillverkningen blev mer och mer automatiserad och 1906 tillverkade 1400 anställda 2,5 miljoner askar per dag. Det handlar om enorma kvantiteter av tändstickor. Försäljningen gick till Europa, Asien, Sydamerika och efter hand även Kanada och USA. Transporter från Tidaholm skedde huvudsakligen på då nylagda järnvägar till olika hamnar.

Tändstickor och askar kan uppfattas som enkla produkter men så är inte fallet. Ett kontinuerligt intensivt utvecklingsarbete låg bakom den kemiska sammansättningen för tändsats och plån samt limning av askar. Olika länder hade mycket varierande förutsättningar att hålla stickor och plån torra. Vid Vulcan utvecklades en förmåga till att anpassa produkterna efter olika förutsättningar på

världens marknader. Ett vinnande koncept var att Vulcan kunde stämpla säkerhetständstickan som sin, glödande tändsats föll inte av och askens plån var förutsättning för antändning.

Något av de första åren under min skoltid var klassen på studiebesök på Vulcan. Då berättade en äldre man som guidade oss att de för länge sedan (troligen i början av 1900-talet) haft en japansk delegation på besök. Under besöket hade en av besökarna tappat den näsduk han höll för näsa och mun, det var ingen bra arbetsmiljö, och med näsduken tagit upp delar av de kemikalier som blandades i karet för tillverkning av tändsatsen. Ett stycke senare in på 1900-talet blev den japanska konkurrensen betydande i Asien. Om det berodde på den japanske besökarens förslagenhet vet ingen. Men då berättelsen om den japanska delegationen traderats i tre kvarts sekel så hade misstanken blivit en sanning. Rädsla för internationellt industri-spionage är ingen ny företeelse.

Tändstickstillverkning var riskfullt då i än högre grad än nu. Så sent som under 1970-talet stod rökpelaren hög två gånger då Vulcanfabrikens lager brann. Trots att brandstationen var belägen strax utanför industrins port. Hundra år tidigare hade hela tändsticksfabriken brunnit ned och fyrtiosex arbetare, mestadels unga flickor, brändes inne. En stor minnessten efter händelsen är rest på kyrkogården mitt i stan. Verksamheten vid Vulcan fick dock inte ett abrupt slut på grund av denna hemska olycka.

Brukets succéer före bilarna

Redan vid 1800-talets sista kvartal finns nu de fundament som i olika faser och kombinationer skapat industriell

framgång för Tidaholm. Vi har det nerlagda järnbruket som lämnade lokaler till tändsticksfabriken samt duktiga smeder som kunde konstruera maskiner, vi har en såg som med hjälp av konstruerade maskiner och vattenkraft från Tidans kunde bli en snickerifabrik. Vattenkraften var en förutsättning för en tidig elektrifiering med start redan 1902.

Träindustrin kunde rida på en våg av modernisering av Sverige. Man började tillverka inredningar till den moderna Sveriges infrastruktur. När alla städer knutits samman av järnväg behövdes mängder av stationshus vilka behövde väggfasta bänkar och annan inredning från träindustrin i Tidaholm. Utnämning av alla större byar till köpingar och köpingar till städer innebar att lokalpatriotism behövde understödjas med nya byggnader av typen teatrar, kyrkor, tingshus och olika vårdinrättningar. Alla dessa behövde bänkar, hyllor, träpaneler stora skåp och så vidare. Därtill inte att förglömma införandet av folkskola över hela landet vilket genererade behov av skolbänkar i enorma antal.

En annan lysande försäljningsframgång för Brukets träindustri var vagnar som drogs av häst. Olika storlekar på ekipage tillverkades men det var framför allt en modell som rönt stor framgång. Den så kallade Tidaholmskärran med endast två stora hjul såldes i flera tusen exemplar och den gjorde även ortens namn känt vida omkring. Dess goda renommé bars av en innovation utvecklad av smederna vid bruket i form av mycket speciella smidda stålfjädrar som gjorde färden i kärran mindre skakig och ryckig. Innovationen prisbelönades på världsutställningar i Europa vid 1900-talets början. Tidaholmskärran

var ett måste för alla som ville fram snabbt även i oländig terräng.

Tusentals beställningar på Tidaholmskärran kom från många delar av världen från kunder som behövde nå sina destinationer snabbt där vägarna inte var belagda. Snickerifabriken omsatte närmare 2 miljoner kronor 1905, vilket var en betydande omsättning för en industri i dåtidens ekonomi.

Den internationellt välkända Tidaholmskärran och diverse möbler var eftertraktade och exporterades även under första världskriget men såväl nationell som internationell konkurrens gjorde till sist Brukets träindustri olönsam. De anställda vid träindustrin blev uppsagda 1920 och endast ett fåtal kunde få fortsatt anställning som karossbyggare i den nu expansiva bilfabriken. Kärrorna för häst var passé och lastbilar och bussar var framtiden.

Den tidiga industrialiseringens alla baksidor

Hur påverkades Tidaholm av att ha världens största tändsticksfabrik på orten? Ett svar är att det blev fler inkomster i varje familj eftersom kvinnor och barn var betydande del av arbetskraften. Arbetskraftens storlek uppgick bara i tändsticksfabriken till över tusen anställda tidigt i dess historia. En del av arbetskraften gav Tidaholm dess ökning Labbås. Flickorna som klistrade etiketter på tändsticksaskarna kallades klistrelabbor. Antalet flickor som syntes på industrierna och i samhället gav intryck av att det var särdeles många flickor på denna ort. Och de var verkligen många och det var umbäranden som drev dem till arbete fastän de borde gå i folkskola. Folkskola etablerades i stan, Kungsbro- och Kullöskola, utöver bysko-

lorna runt omkring. Industrialiseringens första steg verkar tyvärr ha sina likheter när och var i världen den än sker. Tidaholm som nu vid sekelskiftet var en av Sveriges större industriorter fick besök av den dåvarande radikala socialpolitikern och förkämpen för kvinnors rätt inspektören Kerstin Hesselgren, sedermera en av de första kvinnorna i riksdagen. Vid sitt besök i Tidaholm i början av 1900-talet påpekade hon just att den sista delen i produktionsprocessen av tändstickor och askar verkade ha en stor dominans av kvinnor och minderåriga, det vill säga barn som arbetskraft. Eldfängdheten i produktionen gjorde att det dagligen uppstod mindre bränder som fyllde lokalerna med rök. Barnen började arbeta i ung ålder då man ansåg att det utvecklade fingerfärdigheten och därmed kunde öka arbetstakten. Även i Tidaholm försökte man beivra denna utveckling eftersom lagen stadgade att de arbetande måste ha uppnått en ålder av tolv år för att vara anställningsbara, dock fanns kryphål i regelverket.

I Hesselgrens rapportering framgår att stadens yngre befolkning verkade klen och illa skött. Då flertalet mödrar även arbetade långa dagar i fabriken var det svårt att hinna med barnuppfostran, mat och tvätt. Äldre syskon skolkade från skolan för att se efter mindre syskon och hantera arbetsuppgifter i hemmet. Det fanns berättelser i Tidaholm om mödrar som i desperation satte små barn i stora byckar och lade på ett lock med lufthål i. Barnet skulle då inte kunna ta sig ut och gå ner till ån Tidån och drunkna.

Att sommarjobba som hemsamarit under slutet av sjuttioalet gav mig många intryck av hur det var att växa upp i Tidaholm kring sekelskiftet. Men trots att det helt säkert var ett hårt liv för de flesta var berättelserna sällan

sorgliga. Kamratskap framhölls ofta och det var inte ovanligt med livslånga vänskaper. Till exempel fick jag hos en äldre dam se hennes originalteckningar till det som sedan blev vackra tryck på askarnas etiketter spridda över hela världen. Både de gamla kvinnornas berättelser och Kerstin Hesselgren framhåller att livet i hemmet inte hade de positiva aspekter som ett lönearbete på en stor fabrik hade för unga flickor. På Vulcan fick de egna pengar, kamratskap och en yrkesstolthet. Att gå hemma, sköta make och små barn, i ensamhet och dagarna fyllda av hårt hushållsarbete stod sig slätt även jämfört med 1.35 kronor i lön per dag i en kall eller stekhet fabrik. Detta gjorde att äktenskap inte alltid var något hett eftertraktat från flickornas sida. Arbetsförhållandena på Bruket var anorlunda jämfört med Vulcan då Bruket framför allt anställde män och det var få minderåriga. Även antalet anställda var olika. Som mest fanns cirka femhundra anställda vid Bruket medan Vulcan tidigt kom upp i drygt 2000 anställda.

Tidaholm som en del av världen

Vulcan hade blivit en dominerande tändstickstillverkare med marknader över hela världen. Men det dröjde inte länge förrän företaget slogs samman med tändsticksfabriken i Jönköping, en senare förändring drevs fram av den nye ägaren Ivar Kreuger. Nu skedde en omfattande internationell expansion och dit askar inte kunde skeppas i tillräcklig kvantitet öppnades lokala fabriker. En internationaliseringsprocess likartad flera av Sveriges nu så kallade multinationella företag. En av dessa tändsticksfabriker sattes upp i Indien. Tidaholmare med lång erfarenhet av arbetsledning och skötsel av maskinparken vid Vulcan

skickades med båt till Indien. En av dessa bodde på Bruksgatan. Likt andra Tidaholmare som rest till jordens alla hörn i sitt yrke ansåg han att "det är inget att tala om". Kommentarer som fälldes var: "di va hemskt små så dum feck stå på lôdera". Maskiner och arbetsbord installerades i enlighet med den standard som utvecklats inom tändsticksaktiebolaget för svenska villkor. Den indiska befolkningen och speciellt flickor var troligen mycket kortare och fabriksgolvet fick därför byggas på med packlådor vid maskiner där de anställda skulle stå längre stunder och utföra arbetsmoment. Ett annat konstaterande var: "dä va kosit när dä regna möe". Det vill säga att monsunregnen med både värme och regn gav en luftfuktighet som i princip var helt mättad. Sedan min favorit: "dum koka potätera i såsa". Som alla som ätit vegetarisk curry vet anrättas potatis som en rotfrukt i såsen i det indiska köket. Jag trodde också då detta återberättades för mig på sextioalet att kokt potatis värmdes upp i brunsåsen då erfarenhet av indisk mat var obefintlig för mig likt för de flesta. Denna kortfattade information om livet i Indien var fullt tillräcklig tyckte övriga gubbar på Bruksgatan. Currydoften låg aldrig tung över Bruksgatan efter expatrieringen av resenären och den kvardröjande bilden av den stora kontinenten var att det mesta var som livet i Tidaholm fast möjligen varmare.

Men det var även produkter från Bruket som nådde jordens alla hörn. Såväl från träindustrin med hästkärrorna som också naturligtvis de olika modellerna av bilar, lastbilar och bussar. Varken dessa leveranser eller etablering av fabriker verkade sätta så stora avtryck i mentaliteten hos Tidaholmarna. Medaljer vid världsutställningar och kunglig hovleverantör blev en del av vardagen.

Arbetskraftens kompetens och dess effekter

Möjligen var det träindustrins beskaffenhet och behovet av att ständigt utveckla nya modeller, produkter samt att vara internationella som gjorde Bruket till en arbetsplats som utvecklade skickliga specialister inom maskintillverkning, konstruktion, produktdesign och innovationer. Överföring av kunskap mellan de olika produktområdena gav förutsättningar för de skickliga att bli kvar eller bli eftertraktad arbetskraft på andra orter. Det var de skickliga hantverkarna och specialisterna som gjorde att det som var slutet för en verksamhet blev början till något nytt. Möbler och hästkärror kombinerat med järnbruk blev bilar, lastbilar, bussar och brandbilar. När möbel- och träindustrin försvinner så går ett antal över till bilindustrin men det är också starten för en helt ny verksamhet. Bröderna Holmvik startade snickerifabriken Marbodal 1924. Köksinredningar från Marbodal behövdes först för att inreda de nya bostäder som byggdes under städernas expansion under mellankrigstiden i hela Europa. Efter andra världskriget återuppbyggs Europa igen. Marbodal var inte det gamla Bruket men en stor arbetsplats och mentaliteten var i hög grad den som funnits på det gamla Bruket. Även här blev försäljningen internationell.

Från by till industristad på en generation

Alla som vuxit upp i Tidaholm fram till 1970-talet kommer ihåg den stora Bruksvillan som liknade en herrgård i trä med tinnar och torn. Villan uppfördes 1898 av den kände brukschefen C A Wennberg. Där bodde såväl han själv med familj samt personer i ledningen. Även Brukets förvaltningskontor lokaliserades dit. Runt Bruksvillan

fanns en stor park. På 70-talet revs villan och i parken anlades en utomhusscen och minigolfbanor. Vid sidan av det stora bibliotekshuset, som initierades från Vulcan, står den gamla disponentbostaden. Idrottshallen står inte långt därifrån, det finns realskola och polishus. Det var industrialiseringen som gav förutsättningar för att Tidaholm blev stad. Men en industristad utvecklar inte en stads identitet i ett steg. Identiteten med att vara en liten ort lever kvar under många år och kanske speciellt då flytten in från byar nära centralorten var stort steg nog för många. Centralorten var inte större än att alla nästan kände alla.

Boendeförhållandena för Brukets och Vulcans arbetare i början av 1900-talet var i jämförelse med andra orter att beteckna som hyggliga enligt Kerstin Hesselgren. Företagen erbjöd dock inte boende i särskilda fastigheter såsom var vanligt vid bruksorter. Solkullorna var dock ett område där Vulcans arbetare kunde få boende i slutet av 1800-talet och några år in på 1900-talet. Det fanns plats i rum eller hela lägenheter men av dessa fanns endast ett fåtal. I Tidaholm uppfördes hus med två till tre våningar och med en enrummare eller en tvårummare med kök på varje våning. Dess på gården och inga badrum. Historisk information på Turbinhusets vägg berättar att där fick badandet ske i ett litet antal badkar att nyttjas av personalen vid Bruket och dess familjer. Av antalet badkar att döma kunde det inte vara tal om något dagligt spring från alla familjer. På Vulcan fanns badmöjligheter och bastu för dem som arbetade där och som till och med fick nyttjas under arbetstid.

Första generationen i stan

Tidan går genom Tidaholm och en populär tävling bland unga fabriksarbetare var att fiska kräftor före kräftpremiären i augusti och naturligtvis skulle det tjuvfiskas. Denna berättelse handlar om en mycket försigkommen ung man på Bruksgatan som ansåg att han och hans kamrater helt klart var bland dem som utmärkte sig väl i den informella tävlingen: "vi hade kräftska två veckor innan kräfterna va lövlia! – två veckor! Var feska i upp dum då? – hä vi feck inga å nappa men vi hade kräftska med isterband i stället, det geck lika bra!"

Samma ljushuvud tog det lite lugnare året därpå och fick då tag i stora mängder kräftor. Fisket skedde nattetid och vid hemkomsten "lånades" min farfars oanvända jordkällare, och tvättbaljan med hundratals kräftor placerades där på golvet. När farfar klev upp på morgonen och skulle ut på dasset hade kräftorna rymt och alla trädgårdar och skjul i närheten hade påhälsning av rymlingar. Till saken hör att det var åtminstone en vecka kvar till kräftpremiären. Alla förstod vems kräftor det var. Den unge mannen drogs ur sängen och alla ungar i kvarteret fick hjälpa till att plocka kräftor. Denna gång behövde de inte äta isterband. Ni kanske undrar varför jag berättar om dessa incidenter? Både vad gäller boendestandard och fritidssysselsättning finns under hela omformningen från by till stad en övergångsfas där värderingar och livsfortfarande och framgent står med en fot i vardera epok där lösningsförmåga och eget initiativ varit en förutsättning.

En riktig industristad

Den industriella utvecklingen av Tidaholm har sedan dess inledning i stor utsträckning vilat på befolkningens

”maskinhuvve”, påhittighet och anpassningsförmåga. Ambitionen och begåvningen kunde formaliseras genom yrkesutbildning och traderad yrkesskicklighet. Det har även uppenbarligen inom företagen funnits en öppenhet för nya initiativ och förslag från alla kategorier av anställda. Ny verksamhet har sprungit ur den arbetskraft som utvecklat färdigheter i arbetet. Möjligheten till yrkesutbildning och utbildningsvägar vid närliggande högskolor skapar andra förutsättningar för Tidaholmarna i den nya generationen. Förhoppningsvis kan även de utmaningar som den nuvarande industrin på orten står inför generera initiativ och funktionella lösningar så att Tidaholm fortsatt kännetecknas av internationellt konkurrenskraftig industriell verksamhet. Förhoppningen bör vara att Bruksgatan finns kvar i alla tider för världen utanför är ju inte så annorlunda, ja förutom att ”dum kokar potätera i såsa”.

Källor:

Ekman, N.G & Kjellgren E., ”Tidaholms Bruk – vagnar och möbler” Tidaholms Kulturnämnd 1988.

Kjellgren, Ernst, ”Tidaholms Bruks Bilhistoria” Tidaholms Kulturnämnd 1982.

Ljuset från Vulcan, utställningskatalog, Tidaholms Museum, 1989.

ÅSA BRANDT

VEM STAL MIN BARNDOMS VÄSTGÖTSKA

Birgitta Andersson, skådespelerskan, var sju år när jag föddes. Vi har aldrig träffats men vi har några saker gemensamt. Vi är båda födda i Mariestad.

Som barn talade vi säkert samma dialekt och jag kan gissa att vi båda under skoltiden besökte tandläkare Brun i Mariestad som borrhade tandläkarskräck i så många Skaraborgare. Vi kom båda att lämna Skaraborg och därmed vår barndoms dialekt.

Birgitta Andersson använder sig av sin Mariestadsdialekt, om än i mycket förfinad version, när hon är Doris i Jönssonligan.

När jag var tretton år lämnade jag min barndoms hembygd och flyttade till storstaden Örebro. Jag blev inte mobbad men retad för mitt "bondska" språk. Efter tre år flyttade jag till Hedemora. Någon närkingsk dialekt hade jag inte hunnit lära mej men ändå putsat bort något av västgötskan.

I Dalarna tyckte de då att jag gjorde mig till som

försökte prata som de gjorde i radion. När jag som nittonåring kom till Stockholm bestämde jag mig för att ingen i framtiden skulle höra varifrån i landet jag härstammade.

Förra sommaren träffade jag två kamrater från den första skoltiden i det lilla samhället som ligger där Göta Kanal korsar riksväg E 20. Det var ett fint möte och jag konstaterade att deras barndoms västgötska hade ersatts av en modernare variant som mer liknade rikssvenskan.

Själv är mitt språk såsom det talades för åttio år sedan. Västgötskan finns lagrad i min hjärna och jag kan blixtnabbt ändra de hårda r:en till ett r som formas långt bak i munnen.

Min fosterbror, jägaren som kunde vandra ljudlöst i skogen trots sina hundra kilon, lärde mej att alltid ställa frågan: "Va sa de va bra för?" och "Va sa en hat te?"

Denna vishet har varit till stor nytta för mig. När jag är frestad att köpa de där dyra vackra långbyxorna ställer jag mej frågan "Va sa ja ha dom te". Jag behöver inga nya byxor att hänga in i min garderob som redan är överfull av vackra kläder.

Under sextiotalet var de som utbildade sig till teckningslärare på Konstfack i Stockholm tvungna att arbeta bort sina dialekter. Undantagna var skåningarna som på detta område ansågs vara olärbara. Dalmasarna var tvungna att exempelvis utesluta "hänne och dänne" och använda sig av rikssvenskans här och där.

Jag lyssnade till Judith Gough i Sommar i P1. Hon är Storbritanniens ambassadör i Sverige sedan 2019 och jag förvånades över hennes utmärkta svenska. Som ambassadör arbetar man i många olika länder och hon lärde sig språket i varje nytt land hon kom till. Hon talade Tyska,

Ryska, Ukrainska, Georgiska, Koreanska. Det sistnämnda var det svåraste språket att lära sig. Svenskan var det lättaste.

Så olika våra förutsättningar är. När jag i mitten av femtiotalet gick i Hedemora läroverk konstaterades det att jag med den tidens ordbruk var ordblind. I dag kallas det dyslexi. Detta gjorde att jag hade väldigt svårt att lära mig matematik och språk. För övrigt kunde jag inte förstå varför jag överhuvudtaget skulle lära mig engelska. Jag skulle ju aldrig någonsin komma att träffa en engelsman.

Framtiden blev dock helt annorlunda. Studioglaset föddes under sextiotalet i Amerika och jag blev den första som startade en egen glashytta i Europa och kom därmed att tillhöra den första generationens Studioglaskonstnärer.

Studioglas innebär att en konstnär blåser glas själv i en egen glashytta såsom en keramiker arbetar med leran i den egna verkstaden.

Tidigare kom allt glas från glasbruken där konstnären använde glasblåsare för att framställa sitt konstglas. Jag tror inte att någon konstnärsgren har varit så internationell som studioglaset. Intresset för det nya glaset var enormt över hela världen. Under 80- och 90-talet reste vi alla studioglaskonstnärer världen runt på utställningar och konferenser.

Nu var det bara att på egen hand lära sig engelska. För en person som jag är det absolut omöjligt att lära sig stava på engelska, jag kan ju inte ens stava på svenska.

Fyra Freeblowern på väg ut i världen, 1984.
Åsa, Brandt, Ulla Forsell, Eva Ullberg, Anders Wingård

Nu har översättningsprogrammet "DeepL" och jag blivit bästa kompisar. Det är bara att skriva och på sekunder översätter DeepL till det språk jag önskar. Inte alltid helt korrekt men ändå bättre än vad jag kan åstadkomma på egen hand.

Som ung förälskade jag mig i Spanien, i Andalusien. En kärlek som ibland haft negativa effekter på mitt liv. Andalusien är så vackert med de vita husen och det turkos medelhavet.

Genom mitt arbete som glaskonstnär har jag fått möjlighet att resa till många olika länder. Alltid har jag blivit besviken för inget land är så vackert som mitt Andalusien.

Sedan över trettio år tillbringar jag någon månad om året på en liten spansk ö i Medelhavet där husen är vita och havet turkosfärgat. Det är på denna ö jag har förstätt att nyckeln till att komma in i ett land är språket.

Jag har med stor möda lyckats lära mig ett enkelt vardagsspråk på spanska och med det låter jag mig nöja. Vad jag ändå alltid tänker på är skillnaden mellan att inte förstå ett ord av språket till att ändå klara en vardag på knagglig spanska. Kvaliteten på vistelsen blir helt annorlunda.

På denna lilla ö är man tvåspråkig. Man talar den lokala dialekten av Katalanska samt Kastilianska, det som vi kallar spanska. Intressant är att sitta bredvid ett spansktalande sällskap där de flesta talar lokal dialekt men några spanska. Det låter märkligt för den som tjuvlyssnar.

När jag träffar en öbo talar han spanska med mig men vänder sig till sin kollega och talar öns eget språk. Jag tror inte ens att man tänker på växlingen mellan språken. Det är jag som plötsligt inte förstår vad de säger.

Det finns olika sätt att hantera bristen på kunskap. En person nära mig har lärt sig att räkna från ett till tio på spanska. Numren mellan elva och femton är svåra att komma ihåg. I delikatessbutiken kan man då först be om

exempelvis tio skivor skinka och när damen i delikatessdisken har skurit upp tio skivor ber han vänligt om fem stycken till. Så får man de femton skivor man tänkt sig från början.

En man berättar i flygplanet till Malaga att han i många år haft ett hus i Torrevieja. Någon spanska kan han inte men han löser sitt semesterliv genom att alltid beställa "medio kilo" av allting.

I ett kulturutbyte mellan konsthantverksorganisationer i Japan, Norge och Sverige blev jag och min norska kollega Karen utvalda att representera våra länder.

Kanazawas hantverksorganisation bjöd oss att se det bästa som fanns av keramik, lackarbeten, kimono-tillverkning och mycket mera. Vi behandlades som drottningar och hade hela tiden en ung japan som tolkade till engelska. Sista kvällen bjöd staden Kanazawa på en minnesvärd middag.

Vi hade fått varsin tolk. En som tolkade från japanska till svenska och den andra som tolkade från japanska till norska. Våra tolkars förvirring var total när min norska kollega och jag talade obehindrat med varandra. Vilket språk talade vi?

Språket är nyckeln. Orden en gåva. Motsatsen till språket och till orden är tystnaden. Tystnaden som idag är en bristvara.

Vem stal min barndoms västgötska? Tiden stal min barndoms västgötska.

KARL-ERIK TYSK

DET STÄNDIGT NÄRVARANDE UKRAINA

Den före amerikanske utrikesministern Henry Kissinger beskrev för några månader sedan den ryske presidenten Vladimir Putin som en figur ur en av Dostojevskijs romaner fylld av ambivalens och orealiserbara ambitioner. Han må ha fel men själva sättet att hänvisa till en av Rysslands, och för den delen världens, främsta författare är inte helt oävet. Hans kommentar har faktiskt mött en viss förståelse och ett visst erkännande från den ryska ledningens sida. Själv tycker jag att den är tankeväckande om än svår att mera detaljerat komma underfund med. Men det kanske inte är avsikten att man ska göra.

Kissinger avvisade samtidigt alla de märkliga jämförelser som gjorts mellan Putin och Hitler. Möjligen hade han begripit att det är viktigt att söka svaret på de frågor som de senaste årens händelseförlopp har lett till bland annat i det sätt på vilket den ryska historien bestämmer hur den ryska statsledningen, enkannerligen Vladimir Putin, tänker. I så fall delar jag hans synsätt.

En överraskning

Trots att jag kände till den militära uppbyggnad som Ryssland vidtog vid Ukrainas gräns i början på 2022, blev jag ändå överraskad av det anfall som ägde rum det ödesdigra datumet den 24 februari och som ledde till ett förståeligt och moraliskt välmotiverat fördömande från omvärlden. Jag hade trott att ett sådant krig skulle ha varit möjligt att undvika med en något mera kompromissvillig attityd från framför allt USA:s sida. Kanske tror jag det kontrafaktiskt fortfarande och är kanske trots allt inte ensam om det.

Det måste ha varit en felbedömning från den ryske, annars så rationelle, ledarens sida. Man kan inte undgå att i efterhand konstatera att han därigenom målade in sig i ett hörn som det möjligen kan vara svårt att ta sig ur. Att det dessutom skadar det land som han är mån om att ge en plats i solen är otvivelaktigt.

Gammalsvenskby i fokus

Under nästan ett år och sex månader, när detta skrivs, har Ukraina stått i fokus för världens blickar. Min egna har framför allt riktats mot det lilla bykomplexet Zmijivka i Hersens län, där Gammalsvenskby ligger som en av fyra byar, mitt emellan tre andra som ursprungligen var tyska. Det är i år trettio år sedan jag lärde känna människorna där och efter ett femtiotal besök tillhör de ännu de mest fascinerade personer jag mött under mitt liv.

Min oro gäller alltså en befolkning som under historien varit med om förtryck, krigshandlingar, deportationer och ond bråd död i en utsträckning som vi har svårt att föreställa oss. Det enda förmildrande i den rådande situationen är att de flesta som en gång var med om terror och

världskrig inte längre lever, alla är döda utom en av de ursprungligen svensktalande, en kvinna som nu är åttiosex år och som lever i Nova Kachovka på den tills vidare ryska sidan tillsammans med sin dotter. De hade i stor utsträckning lyckats försona sig med sitt dramatiska öde. Nu slipper de att uppleva det igen.

I början av kriget ockuperades Zmijivka av ryssarna men i samband med deras reträtt till västra sidan av floden Dnipro hamnade byn åter i Ukraina. Men då utsattes den stället för beskjutning från den ryska sidan och flera som inte redan flytt utomlands eller till de västra delarna av landet gjorde det nu, sedan bland annat skolan och åldringsinternatet förstörts och några människor dödats.

Mina egna förutsättningar

All detta har lett till att jag efter bästa förmåga försökt förstå varför det otänkbara hände, när kriget på nytt bröt ut den 24 februari 2022 och så småningom lett till att de flesta av invånarna i Zmijivka har flytt stridsområdet. Jag ser med sorg i hjärtat hur byn mer och mer i olika avseenden trasas sönder.

Efter mina besök i byn tycker jag att det i högsta grad angår mig. Och det angår en skaraborgare inte minst med tanke på vad Sören Holmberg skriver i sin artikel om Olof Skötkonungs dotter Ingrid, men även med tanke på alla de svenskbybor som från 1929 kommit att hamna i vårt gamla län. Och inte minst med tanke på alla dem som efter 2014 har kommit till vårt land för att undgå de fasor som ett inbördeskrig och ett krig mellan nationer medför.

Under några år har jag frivilligt ägnat mig åt svenskundervisning på flyktingförläggningar och då mött många ukrainare som strax efter 2014 lämnat sitt land,

därför att de inte hade velat döda sina landsmän i öster. Jag har lyssnat till deras berättelser och motiveringar och fått stor förståelse för dem.

Därför tror jag mig ha skaffat en någorlunda genomtänkt hållning till den tragik som nu utspelar sig på världsscenen.

Tilläggas bör kanske att jag älskar delar av den ryska kulturen och har starkt påverkats av flera av dess författare. Jag har därför svårt att acceptera att denna ryska kultur, inte bara i Ukraina, ifrågasätts, bojkottas och till och med hotas av utplåning.

I fjol våras skrev jag en liten skrift som jag kallade *Ukrainatankar i motvind*. Den går stick i stäv mot vad de flesta här i landet tycks anse vara självklart. Likväl har jag inte funnit någon anledning att i grunden revidera mina ståndpunkter.

Jag tillhör dem som har gjort åtskillig militärtjänstgöring under mitt liv, utbildats till militärtolk och förhørsledare och varit krigsplacerad som chef för förhørsdetalj i högre stab. Under lång tid har jag haft en världsbild som i mångt och mycket varit den gängse, i stort sett västorienterad och försvarsvänlig, men undan för undan har jag tänkt om och orienterat mig i en annan riktning.

Idag har jag under inflytande av en fördjupad kristen tro en snarast pacifistisk syn med tydlig individualistisk inriktning, där enskilda människors liv i grunden är viktigare än staters eller nationers existens.

Jag står så långt som möjligt från den spartanske diktaren Tyrtaios ord: "Skön är en kämpes död när i främsta ledet han faller för sitt fädernesland offrande modigt sitt liv."

Mitt engagemang gäller numera de enskilda människor som i ett krig är de stora förlorarna, på vilken sida de än strider. Jag har svårt att se stater som så heliga att deras gränser är okränkbara. Genom historien har stater uppstått och gått under och kommer förmodligen också i framtiden att göra det, eftersom mänskligheten säkerligen inte kommer att ändras så radikalt att kriget upphör. Nationalismen må ha haft något gott med sig men många gånger har den varit förödande för enskilda människor om offrats på dess altare

Jag är fullt medveten om att mitt synsätt kommer i konflikt med den opinion som vuxit fram i västerlandet och som kanske är särskilt accentuerad i mitt eget land, där både ett rationellt och ett irrationellt avståndstagande till Ryssland blivit snarast en naturlighet som inte låter sig ifrågasättas.

Min tröst är att det åtminstone finns några röster som talar ett något annat språk. En sådan är förre ambassadören Sven Hirdmans. Den uppfattning som kommer till uttryck i hans senaste bok *De hemliga rapporterna från Moskva* (Santerus förlag, 2023) känner jag i långa stycken sympati för, även om jag förstår att de kanske kommer att utsättas för kritik.

Klandret av Ryssland

Jag kan tycka att det var ytterst tragiskt när kriget i Ukraina startade. Jag har inga svårigheter att moraliskt klandra Ryssland som startade de direkta fientligheterna och som har stått för uppenbara krigsförbrytelser.

Men jag har svårt att lägga den totala skulden på bara en part. Var man lägger skulden har nämligen oftast att göra med hur långt bakåt i orsakskedjan man går. Själv

vill jag gärna gå till grunden med orsaksfrågan och se den i ett längre perspektiv.

Världen är sig lik. Stater står mot stater. Ibland bildar de på olika sätt allianser och några av dessa kommer att stå i tydlig motsättning till varandra. Den ena vill dominera över den andra. Så sätter olika mekanismer igång, där en är att motståndaren mer eller mindre demoniseras. Denne tillskrivs då onda avsikter, medan de egna, oftast med orätt, framställs i en betydlig ljusare dager.

Ibland tycker jag att professor Gunnar Adler Karlsson hade rätt, när han presenterade sin einsteinska formel, enligt vilken utvecklingen i världen tenderar att gå mot en enda stats dominans över alla andra. Tvåan söker hela tiden eliminera ettan och ta dennas position

I klartext har USA med sina vasallstater i NATO kommit att stå mot Ryssland, som inte har kunnat göra USA makten stridig utan i stället börjat tala och verka för en mera multipolär världsordning.

Från västs sida har man flyttat fram sina positioner, efter önskemål från flera av de stater som gränsar till Ryssland och som upplevt Sovjetunionens dominans. Att Ryssland sett detta som ett hot torde vara begripligt, om man betänker dess erfarenhet av åtskilliga invasioner västerifrån. Att man från västs sida önskar sig ett regimskifte i Ryssland är heller ingen hemlighet.

Vad har gått snett

Det mest elementära då det gäller att förstå en motpart ignoreras, då det handlar om Ryssland. För att förstå en annan måste man börja med att beskriva dennes ståndpunkt på ett sätt som denne själv kan känna igen sig i. Det

betyder inte att man måste acceptera ståndpunkten ifråga.

Man har till och med ingått överenskommelser som man inte har haft en avsikt att hålla, som den tidigare tyske förbundskanslern har medgivit, då det gäller det numera till synes överspelade Minskavtalet.

Rysslands handlande har från västländers sida utsatts för motåtgärder som förefaller mig historiskt unika. Inget motsvarande har hänt, när det rör sig om andra länders krigiska äventyr. Man kan bara tänka på ett av USA:s många ingripanden i världen, kriget mot Irak under George W. Bush.

Inga sanktioner inleddes, inga vapentransporter till det angripna landet. Inga försök till total isolering av den angripande staten, militärt, handelsmässigt och diplomatiskt. Ingen demonisering av USA och dess ledare. Ingen ständig sjukdomsförklaring som av Vladimir Putin. Ingen fullständig massmedial likriktning i rapporteringen från kriget.

Jag kan inte undgå misstanken att under allt detta ligger en kanske latent – jag skulle helst vilja undvika ordet – rasism. Ett västerländskt land, västerländska människor, värderas högre än till exempel asiatiska. Man kunde tala om ett mer eller mindre medvetet arv från kolonialismens dagar.

I Sverige är det nästan som om man dammat av det gamla rysslandsspöket och föreställer sig, sakligt eller osakligt, ett mer eller mindre föreliggande hot från vår store grannes sida. Också vanligen sansade människor dras utan närmare reflektion med.

Enligt min uppfattning bör vi på ett bättre sätt försöka förstå de ryska bevekelsegrunderna. En sådan förståelse

är till hjälp då man ska ta itu med att försöka komma ur det nuvarande läget.

Jag kan inte se att den isolering av Ryssland som man från framför allt västerländska stater genomför leder till det mål man önskar uppnå med den. Snarast leder den till motsatsen. I Ryssland sluter man sig samman som man alltid har gjort, när man upplevt sig hotad utifrån.

Framför allt den diplomatiska isoleringen av Ryssland torde strida mot all svensk tradition och tycks mig förkastlig. I alla situationer måste man kunna tala med sin motpart hur illa man än tycker om honom.

Den "glada" vapenexporten till det krigförande Ukraina är också den mot svensk praxis. Men än värre, den förlänger bara enskilda människors lidande.

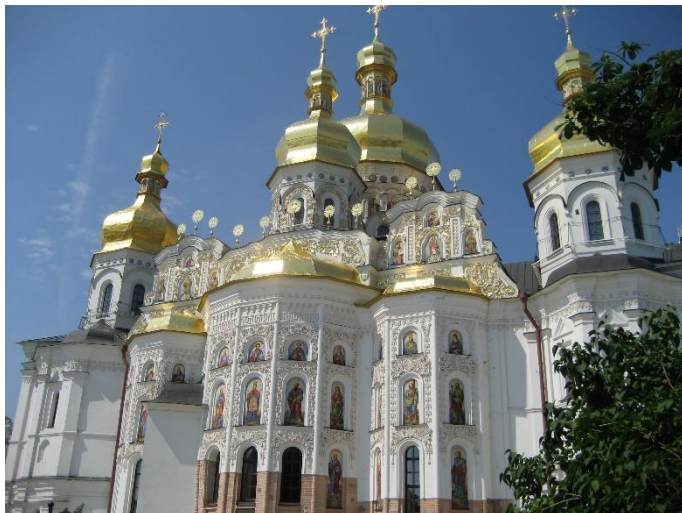
Jag anser inte heller att sanktionerna mot Ryssland vare sig är effektiva eller moraliskt försvarbara. De drabbar kanske i första hand mindre bemedlade människor både i Ryssland och i västerlandet, medan de ledande skikten och de förmögna, oligarker och andra, i stort sett undgår alla konsekvenser.

Den ensidiga nyhetsrapporteringen visar tyvärr på att åsiktskorridoren i det offentliga Sverige blivit trängre och trängre och den slaviska imitationen av USA verkar ge dem rätt som talar om vårt land som Förenta staternas femtioförsta delstat.

Den europeiska orienteringen är förståelig men inte alltid uppbygglig och bör rimligen tonas ner. Det urgamla rysshattets hydra borde vi hålla i schack.

Den ukrainska reaktionen

Det är fullt förståeligt att man från ukrainsk sida känner allt från förtvivlan till hat över det ryska anfallet. Men reaktionen har faktiskt tagit sig överdrivna proportioner.

Uspenskij-katedralen i den rysk-ortodoxa Petjerska Lavra i Kiev som beslagtogs av Ukraina

Under många år har jag sett hur samhällsutvecklingen i Ukraina har gått åt fel håll. Man har till exempel inte i praktiken gjort något åt den korruption som existerar från toppen till botten. Man har heller inte lyckats fördela ett eventuellt ökat välstånd så att det kommer de svagaste landsdelarna eller befolkningsgrupperna till godo.

Jag har under många år haft tillfälle att iaktta hur inte bara den ryska nationalismen vuxit sig stark utan också den ukrainska. Jag har dessutom på plats kunnat lägga märke till hur de från det ryska patriarkatet fristående kyrkorna i Ukraina, även de, blivit mer och mer nationalistiska och undan för undan direkt ryssfientliga för att

inte säga hatiska. Jag har blivit rejält förskräckt över det. Den ukrainska statsledningen har liksom den ryska utnyttjat den kyrkliga lojaliteten för egna syften.

Från min individualistiskt-pacifistiska synvinkel är den ukrainske presidenten Volodymyr Zelenskyj ingen hjälte. Genom sitt "heroiska handlande" sänder han en inte obetydlig del av sitt lands unga generation i döden, den oåterkalleliga. Därmed sällar han sig till en närmast oändlig rad av statsmän genom tiderna, vilket självklart inte gör hans sak bättre. Mångmiljonär som han är, klarar han sig liksom några av landets penningstarka oligarker undan krigets mest påtagliga verklighet, den på slagfältet.

Antagonismen mot det ryska har ofta tagit sig proportioner som liknar dem jag sett mellan några av nationerna i det forna Jugoslavien.

Vad händer?

Hur detta krig ska sluta är det svårt att sia om. Personligen har jag svårt att tänka mig att Ukraina i längden kan stå emot, trots vapenleveranser, trots motoffensiver och trots en stridsvilja, som faktiskt tycks mig minska ju längre kriget pågår. Folk i allmänhet vill ha fred.

Just nu är positionerna till synes låsta. Båda parter i konflikten verkar tro sig kunna vinna genom vapenmakt och särskilt Ukraina tillförs utifrån mängder av krigsmateriel i förhoppningen om att landet ska kunna återerövra ockuperade territorier. Det som en klok iakttagare i Skaraborg kunde konstatera, när han såg hur man resonerade under första världskriget, gäller fortfarande: Tron på att man med vapnets hjälp kan åstadkomma en varaktig

fred är "vanvettets vanvett". Det är som att försöka släcka eld med olja.

Det är ytterst illavarslande att man från de stridande parterna inte längre för några samtal. Än mer illavarslande är det att världens ledare endast halvhjärtat eller inte alls engagerar sig för fred. Ur moralisk synpunkt borde de inte låta en enda minut gå förlorad.

Någon sådan vilja har inte funnits från de så kallade västmakternas sida. Tvärt om har man från en antagen maktposition vägrat att inte bara godta utan även att förstå det ryska sättet att resonera.

Jag har dock noterat att den demokratiska presidentkandidaten Robert Kennedy jr, med hänvisning till hur hans farbror och far var med om att lösa den så kallade Kubakrisen, har uttryckt en mer realistisk syn på kriget i Ukraina och en möjlig utväg ur återvändsgränden. Det är väl tyvärr väl optimistiskt att tro att den skulle få genomslagskraft. Men om USA vill, så upphör kriget.

Det man helst inte vill tänka på är de följder som detta krig kommer att få när en fred äntligen kommit till stånd. Vem som än framstår som segrare kommer misstron och hatet kanske att leva kvar i generationer. Under hänvisning till historien är det inte svårt att tänka sig att revansch känslor kommer att hållas levande. Och kanske resultera i nya fientligheter.

När jag i början på nittiotalet talade med en gammal kvinna i Gammalsvenskby och undrade hur lång tid hon trodde ett normaliserande av förhållanden i landet skulle ta svarade hon: Hundra år. Idag är jag nästan benägen att se hennes yttrande som profetiskt.

Kissinger och Dostojevskij igen

För att återvända till Kissinger kan man undra över, om det var någon särskild romanfigur hos Fjodor Dostojevskij som han hade i tankarna. Kanske inte. Kanske många med tanke på den ryske författarens polyfona personlighetsgalleri.

Men man kan ändå tillåta sig att spekulera. Det är då naturligt att vända sig till Dostojevskijs avslutade mästerverk.

Är det den enligt romanen mest ryske av de fyra bröderna i *Bröderna Karamazov*, Dmitrij? Nog kan det finnas drag hos honom som påminner. Knappast Aljosja, den nye Idioten, även om det kanske i vissa stunder skulle förespegla Putin. Är det Ivan med en i viss mening västerländsk framtoning, den som går längst i dess intellektualism? Ja, visst finns det också hos denne egenskaper som skulle kunna passa vid en jämförelse. Skulle det möjligen kunna var den fjärde Smerdjakov, han som trodde sig göra Ivan till lags genom att avläsa dennes innersta tankar och mörda fadern. Möjligen inte medvetet men vad är det den ryske presidenten vill uppnå, om inte en position liknande den han ser hos USA och kanske mer eller mindre omedvetet vill kopiera. Nu med risk för att han åtminstone allvarligt skadar sitt fädernesland.

Från min synvinkel skulle jag önska att de ryska och för all del också de ukrainska ledarna skulle göra allvar av den vision som präglade Dostojevskijs berömda och prisade Pusjkintal från den 20 juni 1880: *Och med tiden tror jag att vi – inte vi, naturligtvis, utan våra kommande barn – alla utan undantag kommer att förstå att det att vara en sann ryss verkligen innebär att sträva efter att äntligen försona Europas motsättningar, att finna europeisk längtans beslut i*

vår allmänsliga och alltförenande ryska själ, att genom broderlig kärlek inkludera alla våra bröder i vår själ. Äntligen kan det vara så att Ryssland uttalar det sista ordet om den stora allmänna harmonin, om den slutliga brödragemenskapen för alla nationer i enlighet med Kristi evangeliums lag!

Jag brukar säga att den är klokast som först avstår från seger. Men det mest angelägna nu är att med alla till buds stående medel åstadkomma en vapenvila, så att det många gånger urskillningslösa dödandet upphör.

KARL-ERIK TYSK

SKARABORG AKADEMI 25 ÅR

Skaraborgs Akademi uppstod inom ramen för Kultorum Skaraborg, ett kulturprojekt som Skaraborgs läns landsting genomförde under 1998. Förslaget om en regional akademi kom ursprungligen från konstnären Lenny Clarhäll (1938–). Jag själv fick i uppdrag att skapa en akademi men aderton ledamöter utifrån kriteriet att dessa skulle vara födda eller uppvuxna i Skaraborg, men för närvarande inte bosatta där, och genom sin verksamhet kunna bidra till att förverkliga akademins syfte.

Ledamöter

Jag tillfrågade ett antal personer som jag ansåg lämpliga. De flesta var villiga, men när författaren Kristina Lugn naturligt nog erbjöds en plats och insåg att ett par andra, Lars Fimmerstad och Marianne Ahrne, redan hade föreslagits, sa hon att hon aldrig skulle kunna tänka sig ett sitta i en akademi tillsammans med vederbörande. Det var innan hon blev medlem i Svenska Akademin, där nog en och annan inte funnit sig i att vissa andra varit ledamöter. En annan självklar kandidat, Sören Holmberg, sa ja

under förutsättning att arabisten Bengt Knutsson, som han träffat i Istanbul, valdes in. Han ville gärna ha honom med. Minns inte om han möjligen la till *In sha Allah* (Om Gud så vill). Kanske, eftersom han så självklart fick sin vilja igenom.

Så kom Akademin att bestå av en Mariestadskrets med landshövding Birger Bäckström, journalist Lars Fimmerstad, statssekreterare Sören Häggroth, professor Lennart Lönngren, skådespelare Birgitta Anderson, glas-konstnär Åsa Brandt och jag själv, en Skövdekrets med professor Sören Holmberg, professor Bo Gyllensvärd, docent Barbro Lennéer Axelson och journalist Fredrik Belfrage, en Lidköpingskrets med docent Bengt Knutsson och konstnär Cajsa Holmstrand, en Falköpingskrets med författaren Marianne Ahrne, cellist Frans Helmerson och musikdirektör Solveig Ågren samt en ledamot från Skara, lektor Birgitta Rudberg, och en från Tidaholm, författaren Jan Mårtenson. Därmed var alla de gamla städerna representerade, om än min gamla hemstad med råge. Av dessa från inledningen arton är fortfarande åtta medlemmar. Det känns skönt att vi haft en så trogen skara.

Det var nog tänkt att medlemskap i Akademin skulle vara livslångt, men det skulle vi snart, precis som vår höga förebild, av olika skäl tvingas ändra på, bland annat därför att det för somliga var omöjligt att vara närvarande vid våra sammankomster. Någon direkt uteslutning har dock inte förkommit, även om vi valt in en ny ledamot, när någon under en längre tid underlåtit att betala den ringa årsavgift (500:-), som så småningom infördes. Någon har tyvärr lämnat Akademin, därför att hen inte tyckte sig vara tillräckligt rolig. Så bokstavligt behöver man kanske inte ta vårt valspråk.

Skaraborgs läns siste landshövding, Birger Bäckström, var självklar preses, inte minst för att markera kontinuiteten bakom mot Skaraborgs län. Jag själv blev sekreterare. Birger Bäckström avgick 2007 och sedan har Akademien haft fyra ytterligare preses, ambassadör Sven G. Linder (2007–2011, död), professor Arne Zettersten (2011–2015, död), docent Bengt Knutsson (2016–2018) och generaldirektör Sören Häggroth (2019–).

Några medlemmar har varit dagsländor och bara gjort ett kort gästbesök i Akademien.

Det konstituerande sammanträdet

Vid det första konstituerande sammanträdet den 28 november 1998 på Länsresidenset i Mariestad, som utgör omslagsbild till denna antologi, utarbetades ett enkelt stadgeförslag som godkändes. Akademien fick syftet "att sprida glans över den skaraborgska vitterheten och främja en skaraborgsk identitet". Akademien skulle också ha ett årligt högtidssammanträde som från början var tänkt att hållas på vår förgrundsfigurs, Johan Henrik Kellgren, födelsedag den 1 december eller första lördagen före denna dag.

Men vi kunde inte enas om Akademins valspråk. Flera förslag framfördes, men det rådde en påtaglig oenighet om dem. Det skulle ta ett år, innan vi vid nästa sammanträde kunde enas om förslaget från Jan Mårtenson, *Snille och blix*. Ett genialt förslag, där Akademien visar en välbehövlig självdistans, även om ett snille kan vara blixtrande. Långt senare fick valspråket också ett latinskt namn, *Ingenium et fulmen*.

Men Sören Holmbergs förslag, att vi varje år skulle utse en Hedersskaraborgare, gick genast igenom. En rad

prominenta personer, oftast med anknytning till Skaraborg, har sedan tagit emot det synliga tecknet på värdigheten, en avskuren del från en avgjutning i brons av en av Fröslundasköldarna, som hittades 1985 på Kålland. Idégivare till denna avgjutning var Cajsa Holmstrand med stöd av maken och skulptören Einar Höste.

Högtidssammankomster och andra sammanträden

Årligen har vi hållit högtidssammankomster förutom vid några tillfällen, när preses var förhindrad genom sjukdom. Flera platser i vårt forna län har varit aktuella, Mariestad (1998, 2006, 2013). Skövde (1999, 2001, 2002, 2003), Skara (2000, 2004, 2007, 2009, 2011), Lidköping 2012, innan vi så småningom från 2014, började samarbeta med Högskolan i Skövde. Sedan har högskolan blivit vår naturliga mötesplats, där vi blivit mottagna med stor generositet, tack vare rektor Lars Niklasson, också han ledamot. Våra prisutdelningar och orationer har då också fått en offentlig karaktär.

Under några år hade vi dessutom andra samlingar då vi överlämnade plaketten till Hedersskaraborgare, Husaby kyrka (2000), Forsviks bruk (2002), Falköpings stads- hus (2002), Forshems gästgiveri (2003) och Stockholms slott (2004) och Skövde konsthall (2006).

Orationer och föreläsningar

Vid Akademiens högtidssammankomst, skulle hållas orationer över ett ämne som främjar den skaraborgska identiteten. Redan vid det första sammanträdet höll Lars Fimmerstad en sådan oration, "Skaraborgaren", en tradition som vi hela tiden varit trogna under skiftande former.

Inbjudna föreläsare som Olof Buckard, Bengt Wahlström och flera pristagare har också underhållit och bildat oss.

Vi har fått lyssna till föreläsning från en rad områden, kamelritter och arabiska ordspråk har tävlat om uppmärksamheten.

Under åren på Högskolan har vi alltid haft ett äss i rockärmen, när det behövts. Vi har alltid kunnat räkna med intresset för svenska och amerikanska val och Sören Holmberg har villigt ställt sina gedigna kunskaper till förfogande.

Hedersskaraborgare utses

Helt självklart skulle man kunna säga, blev Sixten Bengtsson (1908–2000), Västgöta-Bengtsson, 1998 vår förste Hedersskaraborgare. Han var själv närvarande i Varnhems klosterkyrka och harangerades av Skövdesonen Sören Holmberg. Det var en oförglömlig högtid att få höra denne eminente kännare av den skaraborgska kulturen tala i den helgedom, där han ofta mött generationer av rekryter. I sanning ett historiskt ögonblick.

Året därpå var det dags för skådespelaren Robert Gustafsson "för hans blixtrande scenkonst som på ett snillrikt sätt vidareför och fördjupar den skaraborgska humorn." När vi på våren därpå fyllde Husaby kyrka, fick vi hoppas att de hejdlösa skratten som Robert lätt lockade fram inte vanhelgade denna kyrkliga klenod.

Naturligtvis drogs Akademin med i Arnkulten och gjorde Jan Guillou till Hedersskaraborgare 2000. Utdelning skede vid ett stort möte i Forsvik året därpå, utan tvekan den mest välbesökta Akademisammankomsten. Den hölls visserligen som en del i öppnandet av utställningen "I Arns tid" men ändå. Vi glömde i all hast att ge

Guillou plaketten som senare skickades med post till honom. Han vågade emellertid inte öppna paketet, förrän han ringt ett telefonsamtal och försäkrat sig om att det kom från oss.

Vi har själva konstaterat att det faktiskt kan vara farligt att bli Hedersskaraborgare. Flera av pristagarna har nämligen strax efter utmärkelsen avlidit.

En av de allra märkligaste prisutdelningarna ägde rum i Falköpings stadshus 2002. De närvarande ska sent glömma den. Akademien hade utsett författaren Olof Lagercrantz till 2001 års Hedersskaraborgare. Utdelningen ägde rum på våren och plaketten togs emot av Olofs dotter Marika Lagercrantz. Närvarande var också författaren Björn Ranelid och litteraturkritikern Lars-Olof Franzén. Ranelid visade till allas häpnad då prov på sin märkliga förmåga att kunna långa delar av sina romaner utantill. När en av ledamöterna på tåget hem frågade Lars-Olof Franzén om Ranelid var galen eller ett geni, svarade han: Kanske något mitt emellan. Själv hade jag väldigt ont i ryggen just då. Det fick Marika att föreslå att vi skulle lägga oss ner på golvet och tillsammans utföra någon sorts bensax. Så där låg jag tillsammans med en berömd skådespelare som försökte kurerar mig.

Vi har till och med postumt gjort en person till Hedersskaraborgare. När filmaren Stefan Jarl 2002 fick priset, förslog en av akademins Birgrar (Holmberg) att det skulle delas med ingen mindre än östgöten Birger Jarl. Ingen tänkte på att något jäv förelåg, så beslutet blev enhälligt. Bäst står det sig nog, om jarlen förblir ensam om värdigheten. Utmärkelsen delades ut på Forshems gästgiveri.

På Stockholm slott med kronprinsessan

Vid ett tillfälle (2004) fick vi äran att dela ut plaketten på Stockholms slott, sedan kronprinsessan Victoria 2003 utsetts till Hedersskaraborgare. Hennes kungliga höghet fick då ta emot några av de närvarande ledamöternas böcker. Med en utsökt, belevad vänlighet sa hon då, att dem hade hon redan sett. Så nog kunde vi, när vi gick därifrån, känna oss stolta över att ha dragit till oss kunglig uppmärksamhet, både före och efter besöket på slottet.

Jörgen Fogelquists son fick ta emot konstnärens utmärkelsen vid vernissagen på en minnesutställning över fadern i Skövde konsthall 2006. Jörgen Fogelquist själv hade avlidit 2005. Genom sin dekoration på T-centralen i Stockholm har Fogelquist blivit en av Sveriges mest sedda konstnärer. I Tunaholmsskolans aula i Mariestad har de ledamöter som gått på gymnasiet där kunnat beundra hans stuckaturer.

Trots att Kristina Lugn inte ville var med i vår Akademi utsåg vi henne trots allt till Hedersskaraborgare 2005. Motivering var att hon fick utmärkelsen "för sin poetiska ordkonst, fylld av humor och svärta med ett stänk av skaraborgskt fullifaneri". Men hon tackade nej till att

vara med då priset skulle delas ut och fick heller aldrig någon plakett.

Särskilt glädjande var det att vi kunde utnämna den ursprunglige initiativtagaren till Akademin, Lenny Clarhäll, till Hedersskaraborgare.

Av vår pristagare har tio inte kunnat närvara fysiskt, när vi delat ut plaketterna. Det har dock blivit bättre med tiden. De senaste tio har vi kunnat glädjas åt att se.

Länsförsäkringar pris till en förnämlig avhandling vid Högskolan

I stadgarna talas det om att Akademin ska dela ut priser eller belöningar. Det skulle dröja till 2001 innan Akademin kunde dela ut ett pris i reda pengar. Då hade Carl Henrik Ohlsson, direktör för Länsförsäkringar Skaraborg och sedermera akademiledamot, ställt 10 000 kronor till förfogande, vilket Länsförsäkringar fortsatt att tilldela en framstående doktorsavhandling vid Högskolan i Skövde.

Den förste pristagaren var FD Jan Oscarsson, Lidköping, som fick priset för avhandlingen *Enhanced virtual manufacturing: Advanced digital mock-up technology with situation of variances* (2000).

Flera för en dödlig både begripliga och obegripliga avhandlingar har därefter belönats. Numera får dessutom en representant från Akademin vara med att rangordna dem som söker priset. Men organ inom Högskolan fattar förstås det slutgiltiga beslutet.

Vägen till en årlig antologi

Under de första åren fram till 2009 gav vi ut tre skrifter *Snille och Blixt I, II och III*. Det var meningen att det skulle komma en bok årligen, men det skulle sedan dröja till

2012, innan vi tack vare Grevillis fond och dess förvaltare Björn Broberg (1941–2023) fick ekonomiska möjligheter att varje år ge ut en antologi med i huvudsak bidrag från ledamöterna. Sammanlagt har det blivit 15 böcker. För fyra av den hade jag Niklas Schiöler som medredaktör.

De flesta av oss har medverkat, trots att vi inte når upp till den litterära nivå, där våra professionella författare, Marianne Ahrne och Jan Mårtenson, rör sig. Med sin kända språkliga noggrannhet har dock Marianne Ahrne lagt ner hela sin själ i korrekturläsning av våra alster. Med övergående förtvivlan har hon många gånger tvingats godta också sådana bidrag som hon ställt sig tveksam till. Som redaktörer har jag och under några Niklas Schiöler fått glädja oss över att år efter år kunna fylla en bok och bortse från att inte alla artiklar är litterära mästerverk.

Den bekymmersamma ekonomin

Vi fick från början en ganska generös gåva från Kulturnämnden i Västragötalandsregionen på 226 000 kronor. Det gjorde att vi tyckte oss kunna rätt frikostigt spendera pengar med både arvode och reseersättningar till våra inbjudna, men också reseersättningar till medlemmarna. Den största utgiften i inledningsskedet var avgjutningen av bronsålderskölden som kostade 62 500 kronor. Men de utskurna plaketterna kommer att räcka lång tid framöver, så det var en både klok och billig investering. Så småningom tvingades vi vara betydligt mera återhållsamma. Sötebrödsdagarna var över och på grund av att vi inte är en öppen förening blev det svårt få anslag från region och kommuner. Vi la ner ganska mycket på konsultarvode för att lösa problemet, men det gav inget resultat, smärre anslag från några banker undantaget. Så här i backspegel

kan man nog tycka att vi var ganska oförsiktiga med våra resurser. Vi införde till och med en smärre medlemsavgift. Som en buffert. Idag bekostar vi i stort sett bara vår årliga antologi och ett smärre belopp för gravyr av plaketten, inte minst därför att Högskolan i Skövde står för arrangemangen kring Högtidssammanträdet. Ett årligt anslag från Grevillis fond gör fortsättningsvis bokutgivningen möjlig.

Hur gick det med vitterheten

Om vi återvänder till stadgarna, så kan man undra i vilken mån vi har lyckats förverkliga det syfte vi från början gav Akademien. Ibland känner jag en viss oro över det. Vad gäller vitterheten kan vi konstatera att av de 28 Hedersskaraborgare vi utsett till och med 2023 är det generöst räknat endast nio som varit författare, medan de övriga representerat andra kulturella verksamhetsområden, bildkonst, teater, film, arkitektur, mode, musik och idrott, kanske beroende på att begreppet kultur genomgått en påtaglig förändring och nu innefattar mycket mera än konst, musik och litteratur.

Men att vi på olika sätt har främjat den skaraborgska identiteten torde framgå av det vi ägnat oss åt. Samtidigt är det glädjande att begreppet Skaraborg under de senaste åren på olika sätt fått en välbehövlig renässans. Man undrar över hur det överhuvudtaget för någon liten tid kunde komma i skymundan.

Vi har numera en hemsida, *skaraborgsakademi.se* där de flesta uppgifter om oss finns tillgängliga. Där kan man även läsa de flesta av våra publikationer, både våra årliga antologier och även de skrifter som några av våra ledamöter sammanställt.

Ledamöter

Ledamöter sedan 1998:

Marianne Ahrne

Åsa Brandt

Sören Holmberg

Jan Mårtenson

Sören Häggroth

Bengt Knutsson

Barbro Lennéer Axelson

Karl-Erik Tysk

Förutom dessa åtta ledamöter har ett antal varit det under en kortare eller längre tid. Här följer en lista på dem. Även de som valts in och fortfarande är det har tagits med:

Birgitta Rudberg (1998–1999)

Frans Helmerson (1998–2001)

Solveig Ågren (1998–2001)

Sven G. Linder (2001–2011, död)

Helena Stålnert 2002–

Bo Gyllensvärd (1998 –2004, död)

Lars Fimmerstad (1998–2005)

Birgitta Andersson (1998–2006)

Madelene Sandström 2007–

Trygve Carlsson (2007–2018)

Arne Zettersten (2007–2015, död)

Niklas Schiöler (2009–2016)

Lennart Lönngren (1998–2010)

Fredrik Belfrage (1998–2011)

Jan Rippe (2011)

Per Bergström 2013–

Maria Küchen (2013–2018)

Cajsa Holmstrand (1998–2015)

Lars Bäckström 2015–

Birger Bäckström (1998–2016, död)
Carl Henrik Ohlsson 2016–
Ronnie Sandahl (2016)
Hanna Fahl (2016–2018)
Lars Niklasson 2017–
Alexandra Charles (2019)
Annika Nordgren Christensen 2021–
Agneta Holmäng 2022–

Hedersskaraborgare

Sixten Bengtsson (1998)
Robert Gustafsson (1999)
Jan Guillou (2000)
Olof Lagercrantz (2001)
Birger Jarl (2002)
Stefan Jarl (2002)
Kronprinsessan Victoria (2003)
Jörgen Fogelquist (2004)
Kristina Lugn (2005)
Mustafa Can (2006)
Lennart Jörälv (2007)
Lars-Erik Linnarsson (2007)
Per Oscarsson (2008)
Erik Andersson (2009)
Carina Burman (2011)
Franz Helmerson (2012)
Gert Wingårdh (2013)
Gunilla Pontén (2014)
Thomas G:son (2015)
Sivan Johansson (2016)
Lenny Clarhäll (2017)
Maria Vretmark (2018)

Tony Axelsson (2018)
Martin Lundstedt (2019)
Kristina Appelqvist (2020)
Jonas von Essen (2021)
Philip Jönsson (2022)
Alexandra Charles (2023)

Böcker utgivna av Akademin

Snille och blix (2003)
Snille och blix II (2004)
Snille och blix III (2009)
Mitt Skaraborg (2012)
Från Beowulf till Stikkan Anderson (2013)
Samma grogrund – olika blomning (2014)
Från Skaraborg till evigheten (2015)
Skaraborgare – finns dom? (2016)
Mål i mun (2017)
Berättarkonst (2018)
Skaparkraft (2019)
Litet blir stort eller tvärtom (2020)
Snille och blix i Skaraborg (2021)
Skaraborg spelar roll (2022)
Alla tiders Skaraborg (2023)